Foto — Kristaps Kalns

Sveicināts, Domuzīmes lasītāj!

Kultūra vienmēr atrodas dažādos robežstāvokļos — gan satura un izpausmju (un attiecīgi — kultūras izpratnes), gan institucionālajā, gan finansējuma pieejamības, gan sabiedrības attieksmes ziņā. Latvijas kultūrpolitikas kontekstā arī jebkurš literatūras izdevums vienmēr atrodas uz robežas starp «būt un nebūt» dažādu objektīvu un, neslēpsim, arī subjektīvu apstākļu dēļ. Tāpēc žurnāla *Domuzīme* pieci gadi jau ir pietiekami nopietns laikposms. Pamazām tas ir ieguvis noteiktu pozīciju starp Latvijas kultūras izdevumiem, stabilu lasītāju un finansējuma piešķīrēja — Valsts Kultūrkapitāla fonda — uzticēšanos.

Esam mērķtiecīgi strādājuši ar plašu autoru loku, lai pie lasītājiem nonāktu visjaunākie Latvijā radītie literatūras oriģināldarbi. Īpaši akcentējam īsstāstu žanra attīstību. Plašu kultūrtelpas klātbūtni ir nodrošinājušas latviešu literatūras klasikas, simtgades un *3 dzejoļi nākamajiem simt* rubrikas. Tāpat esam popularizējuši Baltijas literatūru, regulāri aicinot tulkotājus sagatavot igauņu un lietuviešu prozas un dzejas publikācijas. Varam lepoties ar pasaules līmeņa dzejas, stāstu un eseju tulkojumiem.

Patiesi veiksmīga un nozīmīga ir izrādījusies žurnāla literārās telpas paplašināšana ar publicistisku un vēsturi — šo sadaļu raksti katrā numurā izpelnās lielu lasītāju uzmanību. Tā veicinām arī zinātnes atdevi plašākai sabiedrībai.

Īpaši rūpīgi vienmēr apsveram apaļā galda sarunas tēmu. Tiešos un netiešos veidos esam uzzinājuši, ka tēmas lasītājiem ir šķitušas nozīmīgas. Vai turpmāk varam cerēt uz aktīvākām atbalsīm un turpmākajām diskusijām, lai iekustinātās domas un idejas nepaliktu tikai vienas sarunas rāmī?

Robežstāvoklis nozīmē ne tikai nenoteiktību. Tās ir arī dažādas izvēles. Tās ir labvēlīgas šaubas un ceļu tīklojums, kurā katrs virziens aizved pie dažādiem mērķiem. Visiem, kas darbojas kultūras jomā, galvenais uzdevums ir robežstāvokļus pārvērst ieguvumos un priekšrocībās, lai saglabātu esošās un radītu jaunas bagātības. Sabiedrības uzdevums — ieinteresēti iesaistīties un gudri atbalstīt.

Domuzīme ir rada ikvienam radošam un domājošam cilvēkam, kurš ir gan savu, gan laikmeta domu un ideju nospriegots.

Pateicamies žurnāla līdzautoriem un lasītājiem par līdzšinējo sadarbību! Ceram, ka šī savstarpējā saikne starp rakstīto vārdu latviešu valodā un tā uztvērējiem pastāvēs arī turpmāk!

Būsim kultūrā, radīsim un turpināsim lasīt! ▮

***Domuzīmes* redakcija: Rudīte Kalpiņa, Jānis Vādons, Mārtiņš Mintaurs**

ir literatūra publicistika vēsture domuzīme

Saturs

Proza

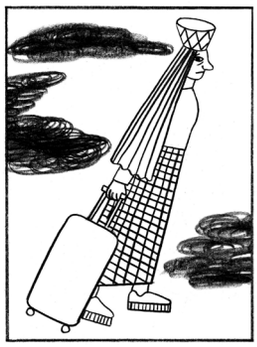

Intervija

Vēsture

Proza

Mārtiņš Pommers. *Spāre* 3
Evita Hofmane. *Saulgrieži* 6
Viesturs Vecgrāvis. *Arhīvu detektīva nemiera gars* 10
Edgars Dunsdorfs. *Rodžers Bēkons un viņa stāsts par Latviju* 12
Lauris Vanags. *Ūdensvīra laikmets* 15
Bjanka Bellova. *Dambjsargs* 20
Jurga Tumasonīte. *Mūzika viņu acīs* 24
Fredriks Šēbergs. *Kāpēc vispār ar to ņemties?* 27

Dzeja

3 dzejoļi tuvākajiem 100 32
Silvija Plāta. *Tulpes* 32
Tadeušs Ruževičs. *Cik labi* 33
Boriss Pasternaks 34
Haralds Matulis. *(viņu pazemībai nav galvas)* 35
Sintija Kampāne. *Satiksme ienesa kaulus* 38
Jānis Rokpelnis. *Trāķija* 40
Ādams Zagajevskis. *Bija svētki* 42

Recenzijas

Arnis Koroševskis. *Tā ir tikai proza!* 44
Māris Salējs. *Kad reiz piedzims Haņina atdzejotājs?* 46
Jūlija Dibovska. *Referente mīlas un naida jautājumos* 47
Ineta Lipša. *Nostalģiskā ietērpā* 48
Raimonds Ķirķis. *Iekšuptiecība vai noslēgtība?* 50
Ieva E. Kalniņa. *Klusuma ideālo formu meklējot* 51
Sintija Kampāne. *Paspēt* 52
Liāna Langa. *Būtisks nospiedums* 53

Intervija

Balti — bez starpvalodām. Ar Alvīdu Butku sarunājas Anda Buševica un Rudīte Kalpiņa 54

Diskusija

Kultūras daļa valsts makā 59

Vēsture

Ojārs J. Rozītis. *Trimdas rakstnieks aukstā kara tīklos* 65
Andrejs Veisbergs. *Velna eliksīri mēra laikā* 70
Jānis Šiliņš. *Sarkanbaltsarkanā Daugava* 73

Eseja

Māris Baltiņš, Arturs Krastiņš. *Jaunvārdi latviešu valodā* 80

Žurnāls *Domuzīme*.
Iznāk kopš 2015. gada.
Galvenā redaktore: Rudīte Kalpiņa
Literatūras nodaļas redaktors: Jānis Vādons
Vēstures nodaļas redaktors: Mārtiņš Mintaurs
Kolēģija: Ingmāra Balode, Arnis Koroševskis
Literārais redaktors un korektors: Jānis Kulmanis
Māksliniece: Sarmīte Māliņa
Izdevējs: a/s *Cits medijs.* Reģ. nr. 40103271624
Adrese: Bruņinieku iela 16, K-2, Rīga, LV-1001
www.facebook.com/domuzime.ir
Twitter: @Domuzime
E–pasts: *redakcija.domuzime@gmail.com*

VALSTS KULTŪRKAPITĀLA FONDS

Žurnāls izdots ar Valsts kultūrkapitāla fonda finansējumu
Iespiests tipogrāfijā *Adverts*

Citējot atsauce uz *Domuzīmi* obligāta. Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešams saskaņojums ar žurnāla redakciju

Vāka ilustrācija — Krišs Salmanis
Žurnāls elektroniski: *las.am, ir.lv/abonesana/ir-domuzime/*

Mārtiņš Pommers

Spāre

Stāsts

Mārtiņš Pommers (1987) Latvijas Universitātē ieguvis maģistra grādu filozofijā un literatūrzinātnē. Raksta stāstus, dzeju un literatūrkritiku. Lēnām mēģina pabeigt pirmo stāstu krājumu.

Vectēvs Rihards Anna III prata lidot. Uzvilcis savas miesaskrāsas garās apakšbikses un izstiepis uz priekšu dūrē sažņaugtu roku, viņš mēdza auļot pa pagalmu saukdams: «Heisā hopsā un uz priekšu!» Tolaik viņš gan vairs lidot īsti nespēja. Vien palēcienā uz brīdi ieķērās gaisā, pirms atkal nokrita uz cietās zemes.

Pa īstam mans vectēvs lidoja kara laikā. Ļoti agrās rīta vai vēlās krēslas stundās viņš apvilka piegulošu formastērpu un mākoņu aizsegā izlūkoja ienaidnieka pozīcijas. Kluss un nemanāms lidoja tik augstu, ka no zemes tik tikko bija saskatāms, bet pats redzēja visu. Katru ielu, katru namu, katru ceļu, katru zirga pajūgu un katru tanku, kas līdz pusei iestidzis purva dūkstī. Tā lidodams, vectēvs kartēs atzīmēja ierakumu līnijas, artilērijas izvietojumu, kājnieku barakas, medicīnas teltis, apgādes līnijas, smagās bruņutehnikas pārvietošanos, upes un ceļus, un virsnieku prieka mājas.

Vectēvs lidoja tik labi, ka vēlāk viņam piešķīra ordeni, ko piespraust pie krūtīm. Ordeni viņš glabāja samta lādītē, jo ņemt to līdzi nebija ērti. Tas nodevīgi sitās pret ribām, mazinot aerodinamiku un draudot kuru katru brīdi nokrist. Lidojumos vectēvs vilka mugurā vien savu piegulošo lidotāja kostīmu, apmetni un lielas slēpotāju brilles. Bez apmetņa varēja iztikt, jo arī tas mazināja aerodinamiku, bet vectēvam ļoti piestāvēja un palīdzēja pavedināt kara laika meičas. Viņas visas sapņoja par staltu kara laika varoni. Mans vectēvs nebija stalts, toties bija varonis sudrabotā apmetnī.

Viņš pielidoja pie jaunu sieviešu logiem, izrieza krūtis, atmeta apmetni un cēli raudzījās nākotnē. Jaunās meitenes ģība un biežāk nekā pieklājas aicināja viņu paviesoties kara laika necilajās guļamistabās, kas smaržoja pēc veļas ziepēm un kumelītēm.

Savu apmetni viņš tomēr bija nosargājis un glabāja skapja aizmugurē kopā ar samta mirstamo uzvalku. Spožs, gandrīz mirdzošs apmetnis. Kad biju gluži mazs, mēdzu slēpties skapī un to atradu. Spēju iztēloties, kā vectēvs traucas pa gaisu, apmetnim plandot vējā. Tas bija pašūts no neparasta auduma ar metālisku spīdumu. Viegls, bet izturīgs. Pamēģināju vienu stūri sagriezt, bet salauzu šķēres. Apmetnim ne skrambiņas.

Gribu iemācīties lidot un būt kā vectēvs. Man ir piegulošs krekls un bikses. Apakšbikses es velku biksēm pa virsu, lai būtu droši un stabili. Ap acīm man ir zils apsējs, jo supervaroņiem jābūt neatpazīstamiem un nemanāmiem. Es mācos lēkt no krēsla. Pievelku rokas cieši klāt, ietupjos ceļos un tad strauji atgrūžos no krēsla, vienlaikus izstiepdams rokas uz priekšu.

Iztēlojieties, ka nevis jūs atraujaties no zemes, bet zeme no jums! Tā attālinās no kāju pēdām, no notirpušajiem, sasprindzinātajiem kāju pirkstiem. Ļaujiet, lai zeme bēg prom no jums! Palēciens nav palēciens, bet gan atraušanās.

Pagaidām vēl nevaru lidot, bet, ja izdodas tiešām labi sakoncentrēties, tad uz mirkli ieķeros gaisā. Tikai īsu brīdi, tikai sekundes daļu — pirms sasniedzu grīdu. Tai mirklī man vairs nav svara un esmu viegls kā spilvena spalva. Lai noturētos gaisā, ir ļoti svarīgi koncentrēties. Ir jādomā par zilām debesīm un viegliem mākoņiem. Es vienmēr domāju par zilām debesīm un viegliem mākoņiem un tad jūtu, kā manī pamazām iesakņojas un aug viegls, gaišzils mākonis.

Biezajā fotoalbumā ir daudzas bildes ar vectēvu jaunībā. Tērpies pilnā uniformā, viņš stāv starp citiem kareivjiem un vīzdegunīgi smaida. Viņš vienmēr ir centrā. Pašpārliecināts, drosmīgs un šķelmīgs. Sejas izteiksme gandrīz nemainīga. Tikai vienā bildē ir redzamas viņa kājas. Melni ādas zābaki, kas, rūpīgi ieskatoties, peld kādu centimetru virs zemes. Visās pārējās bildēs viņš vai nu nostājies aiz biedriem, vai arī fotogrāfijas mala ir nogriezta tā, ka kājas vispār neredz. Bildes, kurās viņš atklāti lido, protams, saglabāt nebija iespējams. Pēc kara neviens vairs nelido, nekad nav lidojis un nekad nelidos. Ja nu vienīgi es.

Bēniņos karājas glezna, kurā vectēvs atainots drīz pēc kara. Viena no viņa draudzenēm bija gleznotāja, un viņš tai pozēja. Vectēvs puskails sēž uz krēsla, galvā viņam ir veca dāmu cepure ar pušķi, mutē pīpe, kājās melni kara zābaki. Vectēvs izskatās pilnīgi izkaltis. Gandrīz graboši kauli, kuriem pa virsu uzvilkta veca zirga āda.

Jāatzīst, ka es esmu nedaudz tizls. Nedaudz šķielēju, un kreisā kāja man ir garāka par labo, tādēļ kliboju. Tomēr esmu viegls. Āda uzvilkta teju vai tieši pa virsu kauliem. Gluži kā vectēvam. Mamma baidījās, ka mani varētu aiznest vējš. Kad biju pavisam maziņš, viņa mani pagalmā piesēja pie sētas, lai vējš neaizpūstu. Toreiz vēl lidot negribēju, vēlējos turēties pie mammas brunčiem un pie zemes. Arī tagad esmu viegls, bet ne tik viegls kā balons, ko var aizraut stiprāka brāzma. Lai kļūtu vēl vieglāks, es daudz elpoju. Dziļas ieelpas piepilda mani ar gaisu. Un jūtu, kā rokas un kājas, un jo īpaši galva kļūst vieglāka. Vējā es šū-

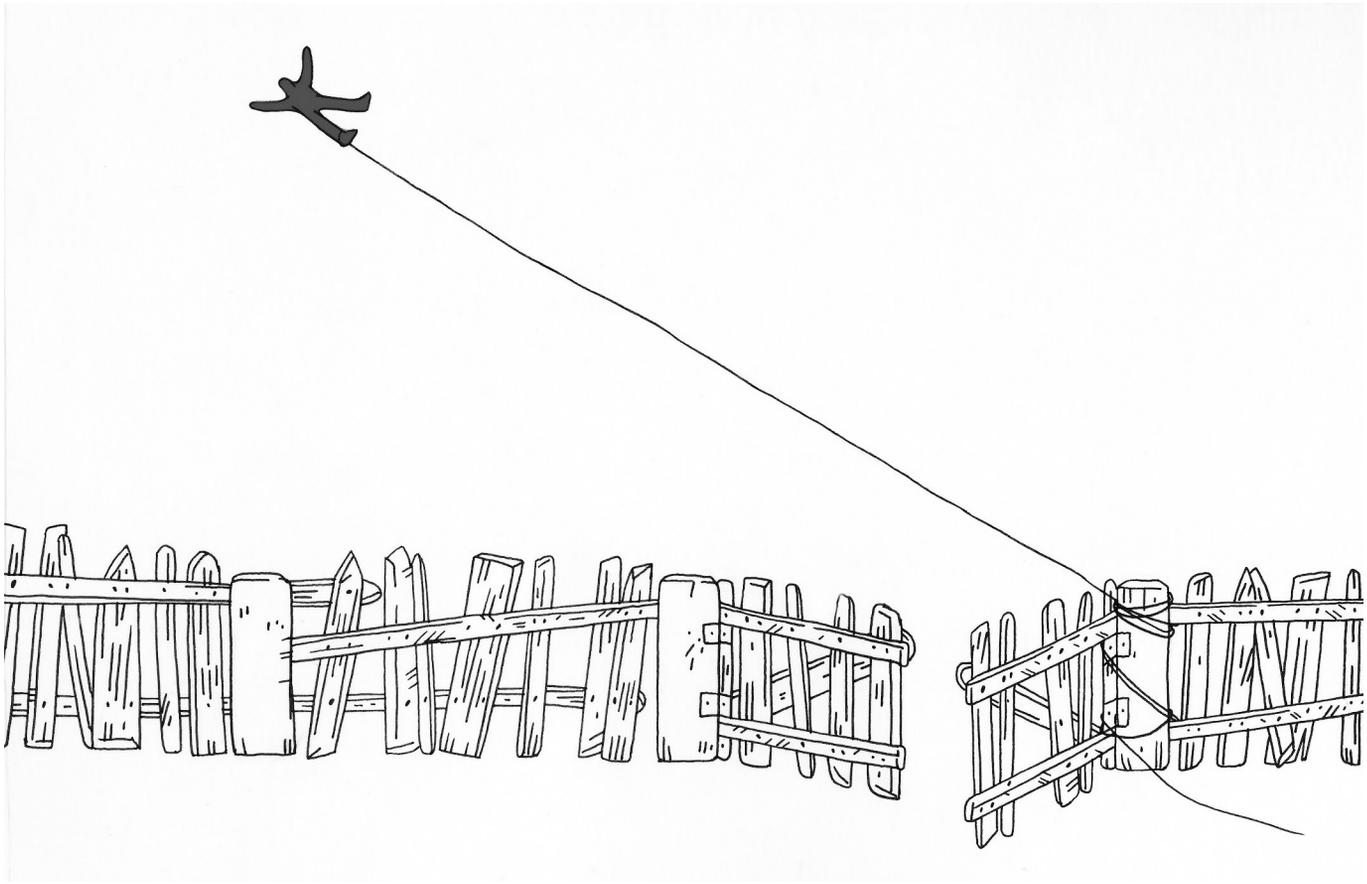

Ilustrācija — Sanita Skalbe

pojos kā niedre.

Arī mans tēvs gandrīz lidoja, t. i., mans tēvs krita. Viņš lika sarkanos kārniņu jumtus un nolidoja no trīsstāvu mājas. Vējš viņu aizrāva, un tēvs varēja tikai kustināt rokas kā spārnus, kuru viņam nemaz nebija. Pat ja tēvam bija vectēva gēni, tie viņu neglāba. Tēvs bija pagalam. Grūti iztēloties, ka tas varētu būt bijis skaists lidojums. Visapkārt tikai veci nami un nemierīga iela. Krizdams viņš gandrīz nosita veču, kura tobrīd devās uz baznīcu. Viņa izdzīvoja, bet tēvs uzkrita viņas somiņai un iznīcināja kā lasāmbrilles, tā par blatu iegādātos apelsīnus.

Tēvu atceros visai aptuveni. Viņš bija mierīgs un piezemēts cilvēks, kas godīgi strādāja savu darbu un pat nemēģināja sasniegt debesu virsotnes. Viņam vajadzēja kļūt par Rihardu Annu IV, bet jau kopš piedzimšanas bija skaidrs, ka viņš nebūs kā tēvs vai vectēvs, vai vecvectēvs. Viņš bija vienkārši Ričs. Auga no siltās zemes kā kārtīgs burkāns vai biete – izbāzta vien galva un kāds sprīdis no plecu daļas. Mani tēvs audzināja tikai līdz septiņu gadu vecumam. Pēc tam viņš ļoti strauji pats atgriezās pie zemes.

Pēc tēva īsā lidojuma abi ar mammu pārvācāmies dzīvot pie vecvecākiem. Tad nu atlika tikai lidojošais vectēvs. Ja vien varētu, viņš būtu iemācījis man lidot. Reizēm viņš izstāstīja kādu stāstu vai atgadījumu no kara laika, bet tad attapās, atkal sadrūma un apklusa. Reizēm arī vecmamma kaut ko izstāstīja, bet arī tikai nedaudz. No šīm mazajām epizodēm, no fotoalbuma un dažām vēstulēm mēģināju saprast, kā mans vectēvs lidoja un kā tas beidzās.

Vēl bija dzejoļi. Reizi pa reizei vectēvs rakstīja nelielus dzejolīšus, kuros aprakstīja pasauli no augšas. Tādus naivus tekstiņus, kuriem dažkārt pat nebija atskaņu. Piemēram:

«Upes pārplēš zemi un sliedes. Kukaiņi rindām vien dedzina ugunis kalnu korēs, bet dzirdu es vien spāru spārnu nebeidzamos švīkstus. Spāres pasauli gabalos plēš.»

Dažus vectēva dzejoļus publicēja rajona laikrakstā. Tos, protams, viņam pirms tam nācās pārrakstīt – tā, lai būtu jelkāds pantmērs un dzeju varētu saprast arī tie, kas nekad nav lidojuši. Ne visiem piemīt spēja lūkoties uz pasauli no augšas.

Pēc kara visus karavīrus sadzina ziemas nometnē un mācīja nelidot. Sākumā bija grūti turēties pie zemes. No jauna vajadzēja mācīties staigāt. Vectēvs staigāja nokārtu galvu un ilgi vēroja zemi, līdz spēja pamanīt katru kukurzni un izcilni, līdz spēja ieraudzīt skudru takas, līdz iemācījās nekāpt virsū gliemežiem. Gliemeži palīdzēja – apēsts gliemezis strauji tuvina zemei. Gliemezis ir zemes iemītnieks, no gliemežiem var iemācīties mīlēt zemi.

Tur bija viens mazs, kārns puisis ar lielu galvu un platu ģīmi. Viņš uzmauca ķiveri un tad ar galvu spēja izsist caurumu mūrī. Tur bija cits, kas varēja mazā pirkstiņa naga lieluma akmeni aizmest kilometra attālumā un pāršķelt citam galvaskau-

Mārtiņš Pommers

Spāre

Biju viegls un pilns ar svaigu gaisu, un zemes magnētiskais spēks mani nespēja noturēt pie sevis

su. Pēc precīza trāpījuma viņš parasti nospļāvās, sasita plaukstas un piezīmju blociņā ievilka vēl vienu līniju. Viss blociņš bija pilns līnijām. Tur bija viens, kas nemitīgi sprāga. Viņa sirds nevis pukstēja, bet gan tikšķēja kā modinātājpulkstenis, un, kad vajadzēja skanēt zvanam, viņš uzsprāga. Varēja uzsprāgt kaut katru dienu, labās dienās arī divreiz. Tur bija viens, kas vārīja karalisku boršču. Visu atlikušo dzīvi vectēvs sapņoja vēl reizi nogaršot to boršču.

Viņiem mācīja neskriet cauri sienām, nemētāt akmeņus, nespļaut, neuzsprāgt un nelidot. Mācīja mīlēt zemi. «Tev būs zemi mīlēt un boršču aizmirst,» vectēvs, runādams pats ar sevi, mēdza atkārtot. «Tev būs zemi mīlēt un boršču nepieminēt.» Visu atlikušo dzīvi vectēvs boršču strēba paslepus — aizslēpies aiz skapja, ielīdis krūmājā vai sēžot uz poda, iekrampējies aiz tualetes durvīm.

Vecmammas spējas nebija tik ekstravagantas. Tās nelika izbrīnā ieplest muti, tomēr viņa prata savaldīt vectēvu. Viņa nevienam nestāstīja par savām spējām, mēs varējām tikai nojaust, ka vecmamma īsti cilvēciska nav. Viņas hipnotiskās spējas izpaudās, gluži nemanot. Kā viegls pieskāriens, kas ielieca gribu pareizajā virzienā. Neredzams glāsts, kas nomierināja un atņēma spēju pretoties.

Neviens par viņas spējām nezināja. Pat cietpauri melnajās jakās, kuriem acis spīdēja kā automašīnu tālās gaismas. Viņi skaļi un uzkrītoši bļaustījās, ar skatienu varēja izgaismot vientuļus lauku ceļus vai sabiedēt zirgus, bet tuvumā neredzēja nenieka. Varu tikai iztēloties, kā vecmamma viņiem naivi uzsmaidīja un tad nemanot savaldīja viņu nemieru, lika piemirst kurkstošos vēderus un gruzdošo nepatiku, kas izraisīja niezi. Un viņi droši vien izslēdza gaismas un kādu brīdi bija nedaudz noguruši, atslābuši un domāja par sievām un siltām gultām, baltiem palagiem un mīkstiem spilveniem.

Tad, kad man vajadzēja mācīties lidot, vectēvs īsti vairs nevarēja palīdzēt. Ap to laiku viņš jau bija nedaudz sajucis prātā. Vēl biežāk nekā agrāk viņš staigāja pa pagalmu ar atgāztu galvu, meklēdams savus spārnus.

«Es gribu lidot, es esmu spāre un gribu lidot,» viņš teica un staigāja apkārt, plivinādams rokas. Vectēvs drusku smaidīja, un es nesapratu, vai viņš ir priecīgs vai pārlieku skumst. Mans plānprātīgais vectēvs bija kļuvis neizdibināms.

Pats es gaisā spēju ieķerties aizvien ilgāk. Iemācījos sajust tā svaru un pilnību. Kad to iemācās, gaiss vairs nav nemanāms. Tam ir blīvums un masa. Brīžiem jutos tā, it kā es nepārtraukti atrastos ūdenī. Ar katru rokas vēzienu jutu, kā pastumju uz malām gaisa blāķus. Spēju atšķirt vietas, kur gaisa ir pavisam maz, no tiem nostūriem, kur tā tik daudz, ka gandrīz neuzdrošinājos iespraukties pa vidu. Vējš šķita kā ūdens straumes, kas plūst man garām un pāri.

Turpināju lēkt no krēsla. Uz brīdi ieķēros gaisā, tad pavisam lēni kritu. Kad beidzot pēdas pieskārās pie zemes, tas notika bez trokšņa. Guļot gultā, spēju uz brīdi iekārt gaisā roku vai kāju. Reizēm tā arī bija — rokas un kājas karājās gaisā vieglas un bez svara kādu gabalu virs manis.

Pēc atgriešanās no kara vectēvs vispirms ēda. Kādu laiku viņš nebija ēdis un jutās ļoti, ļoti izsalcis. Bet vēlāk viņš cēla jauno pasauli un jaunus, gaišus namus. Stāvēdams uz deviņstāvu mājas jumta, viņš bija tik tuvu debesīm, cik vien iespējams. Turpmāk tikai tā viņš cēlās augšup — vienu stāvu pēc otra. Augstāk par devīto vectēvs gan netika. Tikai dažas reizes viņš ar liftu uzbrauca līdz televīzijas ēkas vai Zinātņu akadēmijas augšējam stāvam, taču tā nebija īsta pacelšanās.

Tomēr viņš lidoja. Kad vectēvs sajuka prātā, es zināju, ka viņš vienkārši sācis lidot. Savā prātā viņš lēca no māju jumtiem un kartēs iezīmēja ierakumu līnijas.

Es aizlidoju. Lēcu no sava beņķīša un paliku karājamies gaisā. Biju viegls un pilns ar svaigu gaisu, un zemes magnētiskais spēks mani nespēja noturēt pie sevis. Viegli piemiegtām acīm un izrieztām krūtīm lēni slīdēju pa pagalmu. Gribēju lidot augstāk un augstāk, bet paliku slīdot vien pāris metru virs zemes. Tomēr tas bija brīnišķīgi.

No mājas izskrēja vectēvs. «Nāc lejā!» viņš sauca. «Lido lejā!» Bet es tikai smējos un uzdrošinājos gaisā uztaisīt nelielu pirueti. Tas bija viegli. Vectēvs klumpačoja man pakaļ un mēģināja mani satvert aiz kājas, bet es viegli izvairījos no viņa neveiklajām rokām. «Lido šurp!» sauca vecmamma, kas bija iznākusi uz kāpnēm, un viņas balsī es jutu hipnotisko, domas pakļaujošo spēku, bet tas izplūda man cauri jau nākamajā izelpā. «Nāc lejā!» vectēvs turpināja saukt, bet man tā bija tikai rotaļa.

Kad beidzot nolēmu paklausīt, es to vairs nespēju. Biju zaudējis svaru, zemes magnētiskais spēks mani nevis pievilka, bet lēnām atgrūda. Izrādās, ka ir iespējams pasauli apgriezt otrādi, tad tā kļūst smaga, bet tu paliec viegls. Un tad paliek bail. Ļāvu, lai vectēvs satver mani aiz potītes, bet joprojām karājos gaisā kā miesaskrāsas hēlija balons. «Nāc taču lejā!» vectēvs un vecmamma atkal vienā balsī sauca.

Vienmēr esmu vēlējies lidot, bet nekad — aizlidot.

Es koncentrējos, izelpoju gaisu un biju pavisam nedaudz smagāks. Es koncentrējos, izelpoju gaisu un tapu nedaudz smagāks. Es koncentrējos, izelpoju gaisu un kļuvu vēl smagāks.

Vectēvs koncentrējās, ieelpoja un ar katru ieelpu palika nedaudz vieglāks. Kad manas pēdas pieskārās zemei, vectēvs jau bija pavisam viegls. Es paņēmu viņa smagumu un atdevu savu vieglumu. Izkaltušajam augumam nemaz tik daudz viegluma nevajadzēja, bet viņš aizvien rāva to sevī. Gribēju vectēvu noturēt tāpat, kā viņš bija turējis mani. Bet Rihards Anna III ar spērienu atbrīvojās no mana tvēriena, strauji cēlās gaisā un smējās, un bija priecīgs, un lidoja kā spāre. ▮

Evita Hofmane

Saulgrieži

Stāsts

Evita Hofmane (1979) raksta prozu un strādā par projektu vadītāju. 2018. gadā absolvējusi Literāro akadēmiju. 2019. gadā saņēmusi Rīgas domes Izglītības, kultūras un sporta departamenta gada balvu *Baltais zvirbulis*. Publicējusi īsstāstus gan drukātajos, gan interneta kultūras izdevumos.

Rītausmas stari spraucas cauri žalūzijām. Gaisma taustās pa telpu, viegli pieskaroties virsmām. Mākonis aizsedz sauli, un istabā no jauna ielīst krēsla. Spilvens pārāk mīksts. Guļu uz sāniem, pievilkusi kājas ķermenim. Dažnakt rauj krampji. Pieskaros pierei. Pampums noplacis, bet āda jutīga.

Māja tik klusa, kopš esam divi vien. Aivis gultā strauji ievelk elpu, kā iznirstot no ūdens. Ik nakti vairākkārt pamostos, izdzirdot viņu miegā runājam vai griežam zobus. Atvirzos nostāk. Negribu, lai man pieskaras. Pirms sākas jauna diena, vēlos pabūt klusumā.

Te rīts aust divas stundas vēlāk.

Leišu trijotne norūc labrītu un brauciena laikā nebilst ne vārda. Vīri saduguši. Elpojam viņu paģiraino dvingu. Sagrabējušais busiņš apstājas priekšpilsētas privātmāju rajonā. Noraugāmies, kā rūsas saēstais auto nogriežas blakus ielā un pazūd skatam.

Rīts spožs un dzestrs. Gaisā tvan liepziedu smarža.

Augas dienas tekalējot pa ielām gar svešām mājām un citu dzīvēm, ir daudz vaļas domām. Sīks kvekšķis aizvilkdamies žvankst. Dzirdu, kā suns triecas durvīs. «Par vēlu, sūdubirste.» Skrejlapa jau tavā valdījumā. Nāksies gaidīt citus pirkstus vēstuļspraugā. «Mēģini vēlreiz, perdeli.» Esmu sākusi neciest suņus un sarunāties ar viņiem. Laipnā, mīlīgā balstiņā. Ja saimnieks dzirdētu, nesaprastu. Sūdubirste izklausījās mazliet līdzīgi kā *sweetheart*.

Kabatā ietinkšķas īsziņas signāls. Izmakšķerēju telefonu. Uzgriežu saulei muguru un uzmetu kūkumu, lai redzētu izlasīt. Māte īsziņas raksta ar lielajiem burtiem, liekas, ka kliedz. «Atkal pienācis brīdinājums. Jāsamaksā parāds, draud atslēgt elektrību.» Pērnā ziema bija auksta un gara. Vējš gaudoja ap vecās kūts pakšiem, cenšoties izpūst dzīvību. Rūjai kūtī sala. Elektriskie sildītāji ēda dzīvu naudu. Govij atskrējušas divas telītes.

Dzīve mainījās spēji.

Aivis pašvaldībā strādāja par darba aizsardzības inženieri. Arods kaulus nelauza. Daždien smiedamies stāstīja, ka jau trūkstot fantāzijas, kā ik dienu veselas astoņas stundas sargāt darbiniekus no visiem riskiem.

Pirmais optimizācijas vilnis Aivja amata vietu aizmēza.

«Nu jau gan pūt, Aivīt,» mamma, rokas uz kuplajām krūtīm saņēmusi, neticīgi šūpoja galvu. Man jau labu laiku bija nemierīgs prāts, bet par aizdomām klusēju. Aivis bija nervozs, lēca uz ecēšām pie katras iespējas. Izvēlējos ticēt stāstiem par izdevīgajām haltūrām, biznesa plāniem un darījumiem, kas sekmēsies. Naudu redzēju reti. Kolīdz viens projekts beidzās, otrs sākās, tam bija vajadzīgs neliels sākumkapitāls, tad partneri uzmeta, viss aizgāja pa burbuli, lai pēc kāda brīža plāni dzimtu ar jaunu sparu.

Dažas nedēļas Aivis gandrīz neizgāja no mājas, būrās internetā. Tad nedēļām ilgi pazuda. It kā bija Lietuvā vai Igaunijā, bīdīja biznesu.

Mammas paziņa Alīda ar vīru Oskaru bija aizbraukuši sēņot uz Valmieras pusi, satikuši tupam pie Gaujas ar makšķeri. Velosipēds blakus, netālu telts un ugunskurs. Bārdu noaudzis, sakrities kā īsts meža vecis. Teica, ka sastrīdējies ar mani, lai nesaka, kur viņš ir, ka satikts. Alīdai to vien vajadzēja. Pagājusi pāris soļus aiz kādas eglītes, zvanīja mammai. Kas tad man ar viņu esot lēcies? No mājas vai izmests?

Mamma stāvēja kā prokurors un nogaidoši lūkojās Aivī. Ļāva inženierim saskaitīt divi plus divi. Pēc īsa brīža viņš saduga. Novilka, ka plāns izjucis, neesot gribējis uztraukt. Laikam būšot jātaisās uz Angliju, te neesot nekādā jēgā, vieni uzmetēji un dirsēji. Nevienam nevarot ticēt.

Kopā ar citiem izmisušajiem augusta vidū Aivis kāpa lidmašīnā uz Londonu.

Atsākās runas par vietējās pamatskolas slēgšanu. Baumas izplatījās kā gripas epidēmija. Satraukuma viļņi jundīja jau vairākus gadus, bet skola stāvēja kā stāvējusi. Tāpat es virtuvē pie grāpjiem. Tikai atdodot atslēgas, man beidzot pielēca, ka pēdējais katls skolas virtuvē nocelts no plīts. Arī man būs jāmeklē jauns darbs.

Apsēžos skvērā uz soliņa. Balti un rozā košumkrūmi atgādina debesmannā gubas. Pēdas smeldz. Kurpes nav ērtas, laikam greiza lieste. Paveros pulkstenī. Tikai deviņi. Notekalētas jau divas stundas. Trešo nedēļu šefa rokaspuiši atbrauc, iedod desmit, divdesmit mārciņas, papļerkst un pazūd. Ja ne rīt, tad parīt, ja ne parīt, tad pirmdien.

Aivja seja raucas jo dienu jo drūmāka.

Vētra tuvojas, tā ir gaisā.

Ieslēdzu autopilotu. Pastkastes un vēstuļu spraugas durvīs, norijot krītpapīra lapiņas, atve-

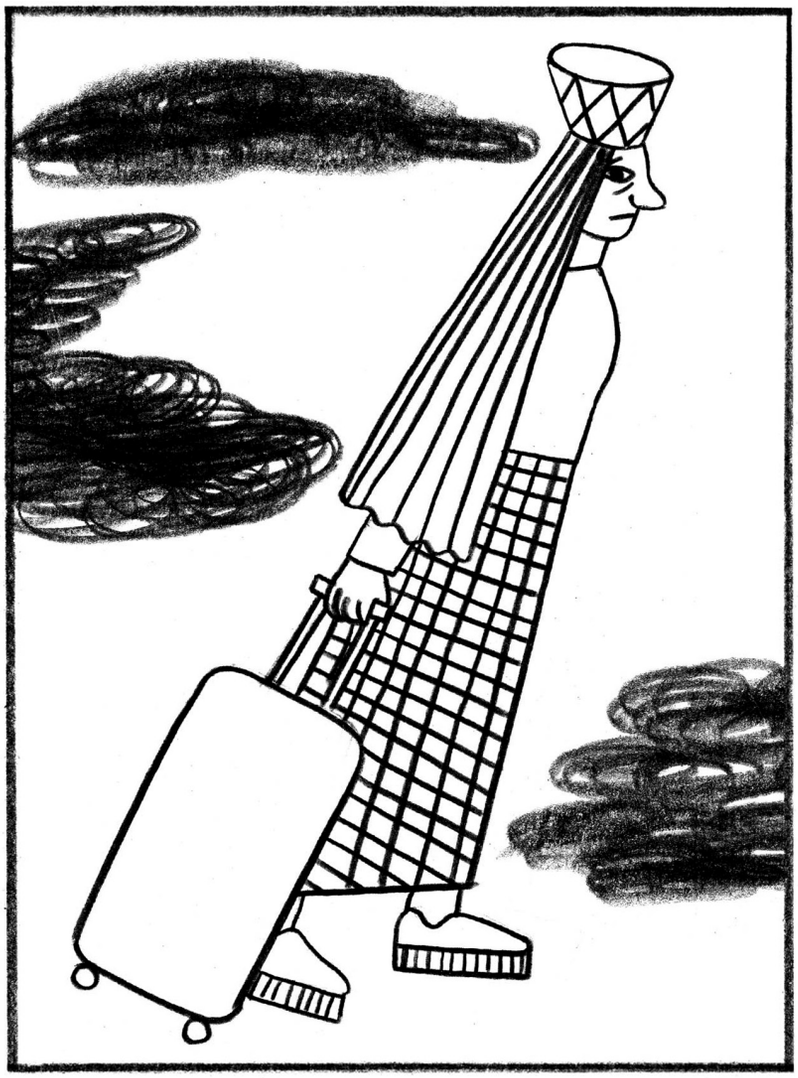

Ilustrācija — Rūta Briede

ras kā mazas mutes. Ziedojiet, dalieties, dodiet. Tev būs savu tuvāko mīlēt kā sevi pašu, turīgais angli. *Sharing is caring.* Teicienu iemācīja Aivis. Skolā mācījos vācu valodu. Mazā latviešu-angļu valodas vārdnīca ir mani svētie raksti, kur meklēt palīdzību grūtos brīžos.

Nemest bezmaksas avīzes, maisiņus labdarībai, apkārtrakstus. *No junk mail* es brīvi pārvērtu par *my junk mail*. Plāksnīte uz brūnajām durvīm gribēja man stāties ceļā uz angļu sirdīm. Prāts fiksēja uzrakstu, bet biju atvērusi vārtiņus un pusceļā uz sarkanā ķieģeļu nama kāpnēm. «Varbūt tu i nenojaut, kādu gandarījumu un sirdsmieru sniedz veco bikšu ziedošana. To mēteli, ko nopirki izpārdošanā pirms pieciem gadiem, arī esi uzvilcis tikai reizi. Kam tu to glabā? Kodēm?»

No žūkšņa izslīdēja vairākas skrejlapas. Noliecos ķert, bet vēja brāzma naski sagrāba papīrīšus un nometa dārzā aiz žoga. Vācot lapiņas, grābstījos pa paklājiņu ar uzrakstu *welcome*. Durvis strauji vērās vaļā, un klauvēklis iebelza pa pieri. Atstreipuļoju pāris soļus nostāk zālājā.

Kārns, plēsīga izskata anglis, ūdeņaini zilām acīm un sarkanu seju, vicinādams rokas, svepstēja. Mutē valstījās karsts kartupelis, viņš nevarēja izlemt — rīt nost vai spļaut man virsū. Nesapratu ne vārda. Mājas dzīlēs kā aizvilkdamies ļerkšķēja suns. Lopam piebiedrojās draudziņš blakus sētā. Galva dunēja, skats miglojās, kad bubinot, atvainojiet, atvainojiet, teciņiem virzījos ārā no pagalma. Ejot pa ielu, plūda asaras, un jutu, ka piere sāk pampt.

Ja spāre noskūpstītu drusku zemāk, acs paliktu uz tepiķīša.

Tā bija angļu spāre, centos jokot. Aivis acpriekšā it kā peldēja un blenza uz ragu manā pierē. Reiba galva. «Trāpīja ar durvīm, klauvēklis kā spāre,» steidzu skaidrot. «Kura māja?! Tūliņ iesim prasīt kompensāciju! Johaidī, tie taču ir miesas bojājumi!» viņš skaļi sauca. «Nomierinies. Tas nejauši, verot durvis. Būs sūdi lielāki nekā jēga. Es vēl piesārņoju dārzu ar līfletiem. Izbira čupa.» «Čamma! Papīru šķirbā nejēdz iebāzt!» Viņš uzvilkās. Skatījos uz Aivi un jutu, ka nav spēka strīdēties. Strādājam tālāk, vēl daudz ko nēsāt. Jau viens. Noteicu un atkal ieslēdzu autopilotu. Līfleti pastkastītēs nozīmēja maisus ar lietotām drēbēm. Mantu tonnām bija jāpārvēršas mārciņās mūsu makos.

Spēcīgās lietusgāzes atdzina mājās jau brīdi pēc desmitiem. Gultā atlaidusies snaužu. Ķermenī iezīdies nogurums spiež pie zemes. Roka mehāniski pieskaras pierei, sakārtojot matus. Kopš spāres skūpsta kustību atkārtoju simtiem reižu dienā. Aivis jauno frizūru raksturoja daiļrunīgi: izskatās stulbi.

Pie mājas piebrauc mašīna, aizcērtas durvis. Lejā nodun soļi. Viņi ir uz ielas. Balsu murdoņa kļūst skaļāka. Jūtu, kā atspere iekšā savelkas. Beidzamās nedēļas iemācījušas ticēt intuīcijai.

Esam brīvie vergi, gaidu atkarīgie. Ik nedēļu atvelk maksu par dzīvošanu un elektrību. Prāts cīnās ar sajūtu, ka negribas, lai turpina muļķot. Stopkrānu allaž norauj doma, ka īsti nav, kurp doties. Visur jāmaksā avansā.

Aizcērtas ārdurvis. Soļu troksnis kāpnēs atbalsojas krūtīs. Pieslienos sēdus un raugos uz istabas durvīm. Joprojām mazliet reibst galva.

Aivis sagumis un nikns. Zem kreisās acs pulsē nervs, žokļi sakniebti kā knīpstangas. Nosviež naudaszīmes uz kumodes malas un izspļauj: lendlords pieprasījis lielāku īri, atvilkta no algas. Iedeva abiem kopā 40 paundus. Nākamnedēļ būšot vairāk. Dirsēji, es noskrapstu. Noklepojos, lai iztīrītu rīkli. Aivis atzvilst gultā, pagriežas ar seju pret sienu un pārvelk segu galvai. Aiziešu līdz *Lidlam*. Nopirkšu kaut ko pusdienām, saku pelēkajam stāvam. Man atbild vilšanās.

Izņemu no saldējamās vitrīnas vistu stilbiņus. Anglijā tos ēdam bieži, jo lēti. «Haču ļi ja? Magu ļi ja? Gavno ļi ja? Magnoļija!» Atmiņā atskan kaimiņa Igora iecienītais teiciens. Savilcis ironiski dompilnu seju, viņš to mēdza skandēt veikalā. Uzpucējušies glaunākajās štātēs, kaimiņi turp

Evita Hofmane

Pasei pēc trim mēnešiem un trim dienām beidzas termiņš. Uztveru to kā zīmi

Saulgrieži

devās kā uz teātri. Žeņa uzkrāsojās, ieveidoja frizūru, sasmaržojās, un tad abi laidās sirojumos.

Ērtību labad angļi ierīkojuši pašapkalpošanās kases. Piekrāmē ratus ar visu, ko sirds kāro, bet maks nejaudā pavilkt. Tad stūrē uz izeju, kādu brīdi simulē preču skenēšanu un krāmē maisos. Norēķinies par lētākajām lietām, tad, garnējis pirkumus ar garāko čeku, ko izdodas paķert, lieki nevilcinoties, droši dodies uz izeju.

Kopā ar Aivi vairākas reizes veikalā vērojām kriminālo farsu. Kā izklaidei piedien, satraucos vairāk nekā aktieri. Aivis stāstīja, ka reiz arī esot sporta pēc nospēris kafijas bundžu, bet sapratis, ka atrakcija nav viņa nerviem.

Algas izmaksa kavējās jau trešo nedēļu. Kaimiņu pāris pameta grimstošo kuģi. Devās pie paziņām uz Londonu laimi meklēt. Aicināja mūs līdzi, bet Aivis teica, ka nekustēs ne soli, kamēr nesaņems algu.

Lietus mitējies. Vēroju retas palāses krītam no jumta un pakšķināms pa palodzi. Uz elektriskās plīts vārās kartupeļi. Tvaiku nosūcējs nedarbojas. Logs pamazām aizsvīst. Pastiepju roku un uzzīmēju smaidīgu ģīmīti.

Jādomā par došanos prom. Kurp? Es nezinu. Neizmaksātā naudas summa aug ar katru dienu. Gaidas ir neauglīgas. Aivis neprot atzīt zaudējumu. Nekad nav pratis. Krampjaini turas pie domas, ka kādudien maks no mārciņu žūkšņa uzblīdīs. Kaunās par neveiksmi. Prastu valodu, varētu atrast virtuves strādnieces darbu. Griezt, šķēlēt, mazgāt, slaucīt. Visu mūžu virtuve bijusi mana pasaule. Biedē doma par došanos uz darbā iekārtošanas firmu. Iztēles aina, kā sēžu uz krēsla un klausos vienkāršā, bet nesaprotamā vārdu virknē, ko ber darbinieks, stindzina.

Satrūkstos no īsziņas trinkšķa. Šķiet, arī telefons vai sabīstas un gandrīz nokrīt uz grīdas. Pēdējā brīdī notveru.

«Pasauli apskatīji, laiks mājup. Rūja jau prasīja, kur tu palikusi. Ursula un Mellene paaugušās. Abas dūkalas. Siens jāgādā.»

Man patīk mammas humora izjūta. Kad visi striķi trūkst, vienmēr var paņemt šņori. Viņas dzīves filozofijā sakāves iespēja neeksistē.

Aivis tuvojas pa ielas otru pusi. Eju pretējā virzienā. Dodos uz bibliotēku, lai nopirktu biļetes. Pasei pēc trim mēnešiem un trim dienām beidzas termiņš. Uztveru to kā zīmi, ka pieņemu pareizu lēmumu. Neaizskaramā rezerve ir mana biļete mājup.

Negribu ar viņu runāt. Nevēlos scēnas uz ielas. Eju un izliekos, ka neredzu. It kā acu priekšā būtu kas tik saistošs, no kā ne skatu atraut. Krāsaini plastmasas izstrādājumi ielas tirgotāja stendā. Tajos tikpat dzīvības sulu kā rotaļlietās blakus veikalā. Mājās jaunā ābelīte šogad ziedējusi. Baltie dzidrie. Kas zi', kāds āboltēns nogatavosies. Mute pieriet siekalām.

Apjuku. Datora ekrānā redzamais sagriezās ar kājām gaisā. Kā man tas izdevās, pašai brīnums. Nācās iet pie bibliotekāra lūgt, lai pagriež pasauli ierastajā veidolā. Jaunais puisis jokoja, smaidīja, bet viņa asprātības man gāja secen. Smaidīju vien, sakot «paldies, paldies». Starppilsētu autobusu mājaslapā var izvēlēties arī krievu un citas valodas. Biļetes lētas pat tādam tukšiniekam kā man. Astoņu stundu ceļojums pāri pusvalstij maksā divdesmit mārciņas.

Pulkstenis rāda tikai četri pēcpusdienā.

Aivja nav mājās. Ēdis pusdienas. Netīrie trauki nolikti uz galda blakus izlietnei.

Cilāju, pētu drēbes un apavus. Esam apauguši ar mantām. Tik daudz apģērbu man savu mūžu nav piederējis. Varētu katru gada dienu vilkt citas štātes un svētdienās trīsreiz pārģērbties. Humpalnieku darba ekstras. Pēc stundas ar pūlēm aizvelku čemodāna rāvējslēdzēju. Pārējās drānas Aivis rīt var mēģināt pārdot šefam un viņa rokaspuišiem. Lai uzpucējas. Varbūt kādu no kleitām satikšu Rūjienas humpalbodē.

Ieeju dzīvojamajā istabā pēc telefona lādētāja. Uz grīdas uzblīdušos maisos guļ mūsu darbarīki. Līfleti. Pēkšņa urda liek iespert maisam. Tad vēl un vēlreiz. Plēves maiss saplīst, atveras un izvemj simtiem krītpapīra lapiņu. Ņemu tās saujām un metu kamīnā. Cenšos piešķilt uguni, bet slīdīgais papīrs negrib degt. Gail, kūp un nodziest. Brīdi cīnos. Istabā sāk ost pēc dūmiem. Dūmu detektoru nav. Labticīgais saimnieks nav paranoiķis. Līfleti nedeg. Vēroju, kā papīri gruzd un kvēlo. Varbūt pamazām, palēnām izdegs. Tāpat kā mēs.

Virtuvē uzsildu maltīti. Salātus Aivis aprijis. Ēzdama raugos iekšpagalmā – nelielais sarkanu ķieģeļu sienu ieskautais zāles taisnstūris pludo vakara saules staros. Pie vārtiem atkritumu tvertnes. Putni čiepst angliski. Smaidīgais ģīmītis aiztecējis nebūtībā. Nolieku tukšo šķīvi izlietnē. Vairs nemazgāšu.

Prātoju, ka pirms garā mājupceļa jāieiet dušā. Piepeši biedē doma par izģērbšanos kailai. Iztīru zobus. Brīdi spogulī pētu pieri, kur vēl jaušams angļu spāres skūpsts. Sārts nobrāzums uz vaiga. Aivja pēdējais glāsts. Uzklāju biezu pūderkrēma kārtu un paraugos sev acīs. Tajās nav prieka, bet arī bēdu ne.

Starppilsētu autobuss no Ņūkāslas uz Londonu atiet pusnaktī. Prāta mijkrēslī pulsē bailes, ka mani aizkavēs, piespiedīs palikt. Uzkāpju otrajā stāvā, lai pārlaistu skatu vietai, kas divus mēnešus bija mājvieta.

Esmu tualetē, kad dzirdu noklaudzam ārdurvis. Sirds sāk sisties straujāk. Vēlos, kaut jau būtu ceļā uz autoostu. Es negribu viņu satikt, nevēlos runāt, paskaidrot, strīdēties. Ieklausos mājas skaņās. Norauju ūdeni. Nomazgāju rokas, cenšoties neapdedzināties. Atsevišķi siltā un aukstā ūdens krāni ir viena no angļu dīvainībām.

Ievelku elpu un kāpju lejā.

Evita Hofmane

Saulgrieži

Tu tiešām domā, ka ikviens var tā vienkārši uzsākt biznesu?! Ap katru angļu humpalu maisu te lidinās plēsīgas maitu lijas

Mans koferis stāv pie ārdurvīm. Aivis ir iekšpagalmā. Sēž stūrī, atspiedies pret māju un veras sarkano ķieģeļu sienā. Cigarete kūp, šķiet, viņš par to piemirsis. Dūmu vērpetes vējš uzrauj debesīs.

Pa logu raugos uz viņu. Galvā tukšums. Krūtīs pludo žēlums. Durvis īgni nočīkst un nobūkšķ pret mūri. Saku, ka braukšu mājās. Aivis neatbild, pat nepagriež galvu uz manu pusi. Klusums.

Lai tā būtu.

Klusums.

Ripojot pa ietvi, smagā čemodāna riteņi grab. Sparīgā solī dodos uz priekšu. Es te vairs neatgriezīšos. Zinu to skaidri. Doma vienaldzīgi dun prātā kā garām plūstošā mašīnu un ļaužu straume.

Saulgriežu vakars. Metāla krēsli autoostas uzgaidāmajā telpā cieti un neērti. Šķirstu vārdnīcu. Grāvis angliski ir *ditch*. Silvijas ziņu uztvēru kā zīmi, atbildi uz jautājumu, ko darīt.

«Elvis un Silvija izkulsies,» mundri teicu, griežot salātus. Draudzene bija atrakstījusi īsziņu. «Mmm?» Aivis palūkojās uz mani, mutē desmaize. Pagriezu klusāk radio. Tas bija pirmais, ko Aivis allaž darīja: ienācis virtuvē, ieslēdza radio. Radiopārraides mūs skoloja angļu valodā. «Braukā uz Kurzemi, tur izbūvē maģistrālo gāzesvadu. Pirmdienās viņus Rīgā agri savāc, piektdien vēlu ved atpakaļ. Mājās tikpat kā nav, bet pelna labi. Dzīvokļa kredītu sācis atmaksāt, ir nauda dzīvošanai.» Samaisīju salātus un uzliku uz šķīvja. Viņš pagrieza radio skaļāk. «Tur vēl esot vajadzīgi strādnieki,» piebildu, skatoties, kā Aivis noņemas ar garu salātlapu, ar skaļu pļurkšķi iesūcot to mutē. Manu balsi gandrīz pārmāca skaļā deju mūzika. Viņš nolika dakšiņu, vērīgi palūkojās manī un jautāja: «Kāpēc tu man to stāsti?»

«Varbūt tā ir iespēja?» dzirdēju sevi jautājam. «Iespēja kam?» viņš atjautāja. «Tev, man, mums.» Sastomījos. Pazīstamajā sejā svešas acis. Piezagās neomulība. «Man jābrauc atpakaļ uz Latviju grāvjus rakt? Tu to redzi kā manu iespēju?» Aivis katru vārdu skaldīja tik skaidri un savādi kā robots. Novērsu skatienu un klusēju. «Es jau sen būtu atradis normālu darbu! Tikai dēļ tevis es skraidu ar tiem līfletiem!» Viņš strauji piecēlās. Maizes nazis nolidoja no galda malas un atsitās pret plīti. «Tu atbrauci, nevari divus teikumus angliski pateikt, domā uzreiz smalkā amatā tikt?! Nemaksāji nevienam ne santīma, uzreiz ir, kur dzīvot, darbs. Līga, te nav skolas virtuve, kur visu pienes uz paplātes! Tikai dēļ tevis es sapinos ar šitiem krāpniekiem. Neko citu tu nejēdz darīt. Ko man iesākt?! Ļaut tev vienai pašai ar leišiem un poļiem pa ielām mētāties?!» viņš kliedza man sejā, tad strauji apmetās riņķī un izskrēja no virtuves. Nodunēja soļi uz augšstāvu.

Izklausījās, ka Aivis pats tic tam, ko saka. It kā jau teju gadu nebūtu malstījies pa Angliju no pilsētas uz pilsētu gadījumdarbu un bezdarba apburtajā lokā, laiku pa laikam prasot «stipendiju» no mājām.

Vairs nejutu izsalkumu. Brīdi truli blenzu uz virtuves galdu, tad izgāju pagalmā. Lēni un bezmērķīgi pagājos šurpu turpu. Zāle ēnainajā daļā slapja. Uz ielas bija dzirdamas bērnu klaigas. Kaut kur noklaudzēja ārdurvis un aizbrauca auto. Diez, kurš tagad Latvijā brauc ar mūsu mašīnu? Autiņu Aivim rekvizēja drīz pēc tam, kad atvaļināja no pašvaldības dienesta.

«Tu tiešām domā, ka ikviens var tā vienkārši uzsākt biznesu?! Ap katru angļu humpalu maisu te lidinās plēsīgas maitu lijas!» aizžņaugti kliedzu, balss skan svešādi, kā caur vati. Atkal stāvam virtuvē. Blenžu uz Aivi un vāros dusmās. Viņa murgainās idejas nomocījušas. Jūtu, kā viss jūk un brūk. Es vairs negribu izlikties, ka ticu veiksmei. Tagad viņš esot izpētījis, kā šis bizness darbojas. Vajagot tikai sākuma kapitālu, lai atspertos, un tad pēc kāda gadiņa mēs dzīvosim zaļi. Tāds arī esot bijis plāns: pastrādāt, paskatīties, analizēt un tad attīstīt savu biznesu.

«Nav man nekādas pēdējās naudas! Viss izkūpējis tavā sapņu pīpē, fantast!» Kliedzu un pagrūžu viņu prom no sevis. Kad pirms diviem mēnešiem izkāpu no autobusa, mēs uzreiz devāmies uz veikalu. Viņam vajadzēja tabaku, gribējās pīpēt, bet nebija ne pensa pie dvēseles.

Jūtu pa vaigiem plūstam asaras.

Aivis paceļ roku. Dūre tuvojas manai sejai. Tomēr viņš atlaiž pirkstus, un vaigu skar neveikls, vārgs belziens. Atstreipuļoju sāņus. Aivis atvelk roku, viņa seja sarūk, un skatiens, tikko vēl dzeldīgs kā asmens, aptrulst un ieslēpjas sevī. Augums saplok. Viņš apgriežas un ātriem soļiem aiziet. Noblākšķ ārdurvis.

Autoostas krēsls ir īsts moku sols. Mājupceļš tikai sākumā, bet mani pārmācis nogurums. Rīts bija sen. Gada garākā diena.

«Šogad būs daudz melleņu. Ziedēja kā dullas. Iesim mežā. Jāgādā malka. Jāatdod parādi. Gan izkulsimies.»

To īsziņā raksta mamma. Liekas tīri priecīga, ka bezbinders paliks Anglijā. Piepeši iedomājos, ka varbūt Aivi vairs nekad neredzēšu. Kā tur raksta, kārtojot šķiršanos? Ka mums nav kopējas saimniecības un bērnu? Tiesa, arī laulība netika noformēta. Būs vieglāk.

Pametu skatu uz elektronisko pulksteni pie sienas. Drīz pienāks autobuss.

Ārā bieza, tvanīga vasaras krēsla. Pieceļos, paveros, vai nav kas aizmirsts, un ripinos uz izeju. Automātiskās durvis draudzīgi atveras.

Čičingrietiņ, ved nu mājās. Nočukstu un uzpūšu mārītei, kas piesēdusi uz izdrukātās biļetes. Bizbizmārīte mirkli kavējas, tad paceļas spārnos un aizlido.

Autoostā iegriežas baltais *National Express* autobuss. ▮

Viesturs Vecgrāvis

Arhīvu detektīva nemiera gars

Ražīgākais Latvijas vēstures pētniecībā nenoliedzami ir Edgars Dunsdorfs

Viesturs Vecgrāvis (1948) ir latviešu literatūrzinātnieks, grāmatizdevējs, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes emeritētais profesors. Jaunākais veikums — monogrāfija *Mani sveicina zvaigznes…* (2018).

Kad pagājušā gadsimta 80. gadu beigās pēc bibliotēku specfondu atvēršanas lasīju Edgara Dunsdorfa (20.11.1904. Saldus—24.03.2002. Melburna, Austrālija; apglabāts Rīgā, Raiņa kapos) sarakstītos trīs apjomīgos *Latvijas vēstures* sējumus par laikmetu no 1500. līdz 1800. gadam, tad divas domas bija galvenās.

Pirmā: latviešiem ir vēsturnieks, kurš perfekti līdz sīkumiem pārzina noteiktas tēmas un prot tās saistoši izstāstīt. Otrā: cik šokējoši, ka ilgajos okupācijas gados par šī vīra milzīgo veikumu mums nebija lemts neko uzzināt!

Lasot arī vēl citus trimdā dzīvojošā zinātnieka nozīmīgus pētījumus, kas apkopoti 59 grāmatās un ap 600 publikācijās, izkristalizējās pārliecība, ka Edgars Dunsdorfs ir mūsu izcilākais vēsturnieks.

Šādu pārliecību pauž arī viņam veltītās laikabiedru atziņas un darba vērtējums. Akadēmiķa Jāņa Stradiņa skatījumā viņš bijis ne tikai pats ražīgākais un daudzpusīgākais latviešu vēsturnieks, «Dunsdorfs bija dižens hronists, analītiķis, polemizētājs, nemiera gars». Dunsdorfa apskaužamā neatlaidība un ražīgums deva augļus jau viņa zinātnieka ceļa sākumā, kas sakrita ar latviešu nacionālās vēsturnieku skolas dzimšanu pirms Otrā pasaules kara. Arī sekojošā Latvijas vēstures piespiedu «pārstādīšana» trimdas zemju augsnē bija pārbaudījums, kas apliecināja Dunsdorfa sīkstumu un konsekvenci vēsturnieka amata principu saglabāšanā.

Kolēģu un lasītāju ievērību Dunsdorfs ieguva jau ar savām 30. un 40. gadu publikācijām, 1939. gadā kļūdams par Latvijas Universitātes ārkārtas profesoru, bet 1943. gadā — arī par profesoru tautsaimniecības vēsturē. Vācu okupācijas laikā Dunsdorfs centās pasargāt savus kolēģus universitātē no nacistu represijām, mēģināja panākt Latvijas Centrālās padomes vadītāja Konstantīna Čakstes atbrīvošanu no gestapo. Netika pārtraukts arī zinātniskais darbs.

Tomēr tikai emigrācijā viņš kļuva par Latvijas vēstures pētniecības dižāko un redzamāko pārstāvi. Vācijas bēgļu nometņu laikā Edgars Dunsdorfs strādāja trimdinieku radītajā Baltijas Universitātē Pinebergā. Pēc pārcelšanās uz Austrāliju 1948. gadā viņš turpināja akadēmisko karjeru Melburnas Universitātē, bija arī viesprofesors Kalifornijas Universitātē Bērkli un Stokholmas un Upsalas Universitātē Zviedrijā.

Neviens cits latviešu vēsturnieks nav izdarījis tik daudz, turklāt daudzkārt būdams arhīvu un bibliotēku krātuvēs «snaudušu» un agrāk nezināmu vēstures materiālu pirmatklājējs. Tieši Dunsdorfs, pārvaldīdams 12 valodas, no visiem emigrācijā mītošajiem latviešu vēsturniekiem prata vissekmīgāk «urķēties» Zviedrijas, Vācijas, Austrālijas u. c. zemju arhīvos, lai tajos izceltu nezināmus vai maz zināmus unikālus faktus par Latvijas vēsturi un latviešiem, kuru vārdi no gadsimtu attāluma viņa interesantajā stāstījumā ieguva simbolisku jēgu.

Dunsdorfa darbi liek apjaust, ka latvietis nekad nav bijis anonīms baurs un cietējs, bet gan pašcieņas pilns un aktīvs cilvēks, tā kliedējot mītu par latviešu «vēsturisko» padevību un nospiestību. Pateicoties viņa pētījumiem, Latvijas vēsturē iegaismojās cesvainietis Mačs Priekulis, kurš par patvaļu un zemnieku tiesību neievērošanu apsūdzēja Cesvaines muižas nomnieku Žani fon Ulenbroku un 1664. gadā devās jūras ceļā uz Stokholmu, lai pats iesniegtu sūdzību Cesvaines novada lēņa īpašniekam. «Ja mantas ziņā Mačs Priekulis neatšķīrās no citiem [latviešu zemniekiem], tad samērā krasi viņš atšķīrās ar savu drosmi, taisnības mīlestību un ievērojamām gara dāvanām,» zīmīgi uzsver Dunsdorfs, raksturodams šo 17. gadsimta zemnieku. Daudzās apcerēs un esejās Dunsdorfs vēl un vēlreiz atgādina, ka latviešu vidū arī apspiestības apstākļos vienmēr bijuši cilvēki, kas izcēlušies ar savu drosmi un pašapziņu.

Par Dunsdorfa neparastajām spējām ar stingru tvērienu vienlaikus pētīt ļoti atšķirīgas tēmas liecina divi nozīmīgi pētījumi, kas tapuši 20. gadsimta 70. gados: *Pirmās latviešu bībeles vēsture* (1979) un monogrāfija *Kārļa Ulmaņa dzīve. Ceļinieks. Politiķis. Diktators. Moceklis* (1978), kas atkārtoti izdota arī Latvijā (1992, 2009). Bībeles latviešu tulkojuma vēstures izpētē, tāpat kā citos darbos, neatsverama bija Dunsdorfa kundzes Lilijas klātbūtne un palīdzība, radot, kā šodien teiktu, starpdisciplināru pētījumu, kurā apvienoti politiskās, kultūras un saimniecības vēstures tēlojumi par Vidzemes latviešiem 17. gadsimta nogalē.

Rakstot Kārļa Ulmaņa biogrāfiju, Dunsdorfs nav ļāvies sentimentālai retrospekcijai par zaudētajiem labajiem laikiem, kas būtu visnotaļ sapro-

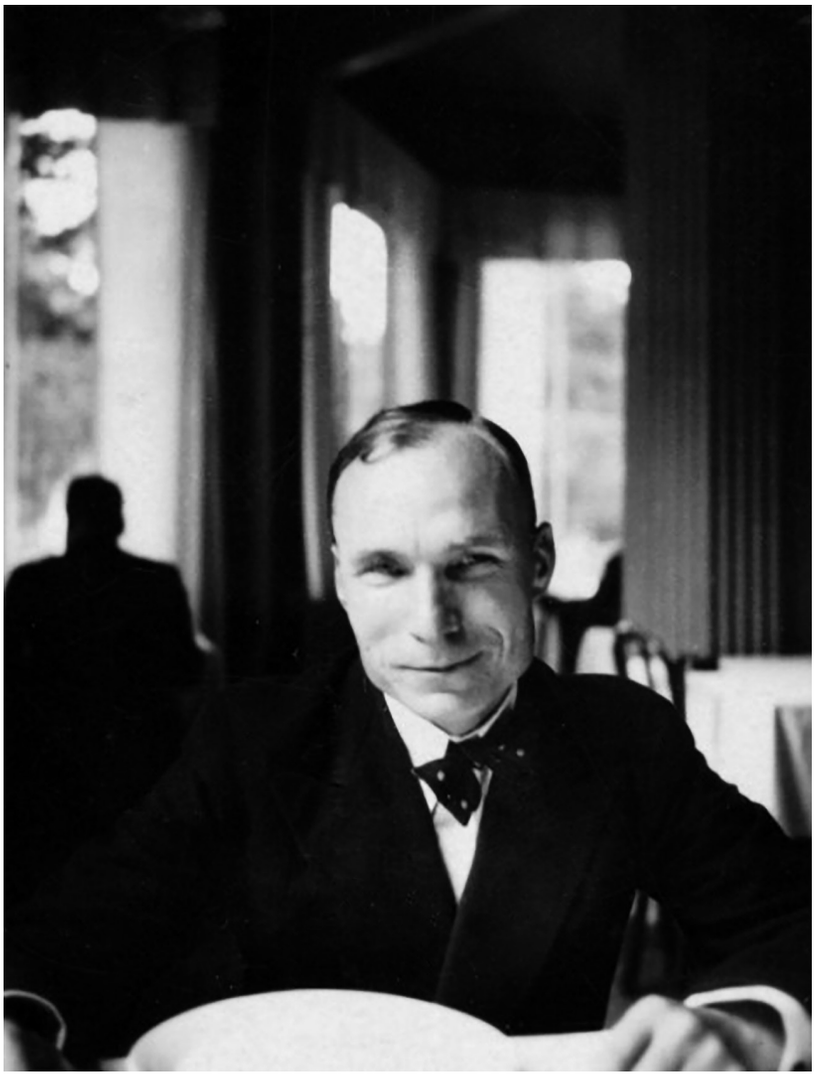

Edgars Dunsdorfs Latvijas Universitātes studentu virtuvē Rīgā. 1938. gads. Fotogrāfs nezināms. Jaņa Rozentāla Saldus vēstures un mākslas muzeja krājums

tama, bet apliecinājis, ka viņš patiesi ir «viens no kritiskākiem latviešu vēsturniekiem, allaž apšaubot šķietamas aksiomas un iesīkstējušas dogmas» (Ilgvars Butulis). Tādēļ šis Ulmaņa biogrāfijas apcerējums savulaik izpelnījās asu viņa atbalstītāju un apbrīnotāju nopēlumu, taču darbs joprojām atzīstams par labāko šajā laukā.

Latvijā viszināmākais Dunsdorfa veikums ir Stokholmas apgādā *Daugava* no 1958. līdz 1984. gadam izdotie 11 Latvijas vēstures sējumi, kuriem Dunsdorfs bija prasīgs zinātniskais redaktors, vairāku sējumu sarakstīšanas iniciators un arī autors.

Par šīs sērijas tapšanas grūto, toties nācijas vēstures patiesai izzināšanai nozīmīgo veikumu rakstījis Viesturs Zanders publikācijā *Edgars Dunsdorfs un apgāda «Daugava» Latvijas vēstures sērija* (*Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2015, nr. 4). Trimdas apstākļos tāda mēroga akadēmisko darbu izdošana Dagnijas Šleieres vadītajam apgādam nozīmēja nemitīgu saimniecisku risku, ko varēja atsvērt tikai apziņa, ka šādi iespējams latviešu tautai saglabāt tās vēsturi. Un Dunsdorfs bija galvenais šo nozīmīgo darbu organizētājs un veidotājs.

Būtisks ir arī vēsturnieka veidotais rakstu krājums par latviskām problēmām, faktiski almanaha ar nosaukumu *Archīvs* sastādīšana un rediģēšana. 31 *Archīva* sējums no 1960. līdz 1992. gadam iznāca Pasaules Brīvo latviešu apvienības un Kārļa Zariņa fonda aprūpē. Edgars Dunsdorfs uzskatīja to par sava mūža labāko darbu. Rakstu krājumos publicētās apceres saistītas ar visplašāko latviešu vēstures tēmu loku, un vienlaikus tā ir nozīmīgāko trimdas politiskās un kultūras dzīves notikumu hronika.

Pēc Edgara Dunsdorfa kā izcila vēsturnieka un kartogrāfa veikuma, kurš savos pētījumos par «zviedru laikiem» Vidzemē pirmais sāka 17. gadsimta Latvijas kartogrāfijas mantojuma apzināšanu, jāmin cits diemžēl mūsdienās gandrīz vai aizmirsts, bet varbūt tikai neievērots viņa personības daudzveidīgo izpausmju aspekts. Tā ir Dunsdorfa vēsturiskā esejistika, kurā viņš, salīdzinot ar Latvijā labi zināmo Andreja Johansona esejistiku, devis ne mazāk vērtīgu ražu.

Vismaz četras Dunsdorfa grāmatas ir spoži latviešu vēsturiskās esejistikas paraugi. Vispirms *Senie stāsti* (1955), Latvijas vēstures lasāmgrāmata jauniešiem, kurā dzīvās ainās ir ietverts gan paša autora stāstījums, gan vēstures un literatūras avoti par Latviju un latviešiem. Dunsdorfs citē ne tikai Hērodotu un Tacitu, Latviešu Indriķi un *Atskaņu hroniku*, Georgu Manceli un Garlību Merķeli, un Ati Kronvaldu, bet arī filozofu Voltēru un avantūristu Džakomo Kazanovu, Johanu Gotfrīdu Herderu, Anglijas un Krievijas valdnieku izteikumus...

Literāri saistoša ir Dunsdorfa eseju grāmata *Deviņvīru spēks* (1956) ar zīmīgu apakšvirsrakstu *Deviņu latviešu vīru dzīves stāsti deviņos Latvijas vēstures gadsimtos*. Tajā sniegti ne tikai spoži Krišjāņa Valdemāra un Kārļa Ulmaņa portretējumi, bet arī kuršu ķoniņu Peniķu dzimtas, zemgaļu virsaiša Viestura, hercoga Bīrona un citu personību raksturojumi, kas atklāj latviešu aktīvo dalību vēstures dažādos posmos.

Eseju grāmata *Zīle* (1965) veidota līdzīgi *Senajiem stāstiem*, atklājot Eiropas kultūrpersonību rakstīto par Latviju un latviešiem, šeit sastopam *Robinsona Krūzo* autoru un britu politiķi Danielu Defo un uzzinām par Riharda Vāgnera iepazīšanos ar latviešu tautas mūziku. *Divas gudras latviešu galvas* (1986) atgriežas Dunsdorfa iecienītajos «zviedru laikos», stāstot par latviešu zemnieku Osnieku Jāņa un Spruku Teņa cīņu par savām tiesībām, 1668. gadā protestējot pret zemnieku māju spridzināšanu Vidzemē, lai paplašinātu muižu laukus.

Šajā *Domuzīmē* publicētā eseja *Rodžers Bēkons un viņa stāsts par Latviju* pirmoreiz iespiesta 1960. gadā almanaha *Archīvs* pirmajā sējumā, pēc tam 1965. gadā eseju grāmatā *Zīle*. Ar šo pārpublicējumu tiek izteikta cieņa Edgara Dunsdorfa plašajam veikumam un arī mudinājums Latvijas apgādiem izdot apjomīgu viņa eseju izlasi vai pat kopojumu. ▮

Edgars Dunsdorfs

Rodžers Bēkons un viņa stāsts par Latviju

Apcere

Trīspadsmitajā gadsimtenī dzīvoja vīrs, kas bija spraudis sev par mērķi uzrakstīt visu, ko cilvēks zina. Varam tāpēc sagaidīt, ka šī vīra darbos būs arī ziņas par Latviju. Tiešām, Rodžera Bēkona enciklopēdiskajā darbā *Opus Majus* ir ļoti precīzs apraksts par Latvijas atrašanās vietu un arī daži interesanti komentāri par turienes politiskajiem notikumiem.

Labāko šī darba latīņu tekstu ir izdevis Džons Bridžiss (*John Henry Bridges*) *The* «*Opus Majus*» *of Roger Bacon* (*London, 1900*). Teksta angļu tulkojumu arī ar šo nosaukumu ir izdevis Roberts Bērks (*Robert Belle Burke, Philadelphia, 1928*). Kad Bridžiss sāka izdot Bēkona tekstu, viņa rokās bija nepilnīgs manuskripts. Tāpēc Latvijas vēsturei svarīgais teksts jāmeklē papildu sējumā *(supplementary volume)*. Šis teksts pareizajā vietā ir iestrādāts Bērka tulkojumā.

Kas bija Rodžers Bēkons?

16. un 17. gadsimteņa angļu filozofu Frānsisu Bēkonu pazīst ikviens — ja ne vairāk, tad pēc tā, ka vēl ir ļaudis, kas tic, ka viņš sarakstījis Šekspīra darbus —, turpretim 13. gadsimteņa angļu filozofu Rodžeru Bēkonu pazīst mazāk. Īsteni gan Rodžeru Bēkonu pazīt ir ļoti grūti, jo par viņa dzīvi ir maz kas zināms. Apbrīnojami asprātīgi, analizējot Rodžera Bēkona darbus, Stjuarts Īstons ir mēģinājis uzrakstīt viņa biogrāfiju, bet daudz kas šajā pamatīgajā darbā ir vēl palicis minējumu stadijā (*Stewart C. Easton. Roger Bacon and His Search for a Universal Science. New York, 1952*).

Rodžers Bēkons piedzimis turīgā ģimenē laikā starp 1214. un 1220. gadu, miris ap 1292. gadu. Viņš astoņus gadus Oksfordā studējis humanitārās zinātnes, it sevišķi Aristoteļa darbus, un ieguvis bakalaura un maģistra grādu. Toreiz slavenākajā pasaules universitātē Parīzē Aristoteli studēt kādu laiku bija aizliegts. Kad šo aizliegumu atcēla, radās vajadzība pēc profesora, kas spētu Aristoteļa darbus komentēt. Tā Bēkonu aicināja par profesoru uz Parīzi. Laikā starp 1247. un 1250. gadu viņš atgriezās Anglijā un sāka dabzinātņu studijas. Pēc tam viņš nezināmu iemeslu dēļ iestājās franciskāņu ubagotāju mūku ordenī.

Franciskāņi deva šķīstības, paklausības un nabadzības zvērestu, bet, tā kā ordenis bija izvērties par lielu organizāciju, pašam ordenim nekādi nebija iespējams iztikt bez laicīgas mantas. Šī pretruna starp ordeņa nabadzības ideoloģiju un faktisko stāvokli bija izraisījusi lielas domstarpības pašā ordenī, un liekas, ka Bēkons pieslējās «kreisajam spārnam», kas vēlējās konsekventu nabadzības idejas attiecināšanu arī uz pašu ordeni, ne tikai uz tā locekļiem. Iespējams, ka piedalīšanās šajās iekšējās cīņās bija iemesls, kādēļ Bēkonu aizsūtīja trimdā atpakaļ uz Parīzi.

Ap šo laiku Bēkonam bija radusies doma sarakstīt darbu, kurā būtu sakopotas visas gan atklātās, gan slepenās gudrības. Par šo darbu viņš prata ieinteresēt kardinālu Folkveju, kuru ievēlēja par pāvestu Klementu IV (1265). Iespējams, pāvestu pievilka Bēkona solījums atklāt noslēpumu, kā varētu visu pasauli pievērst kristīgajai ticībai, kā panākt paklausību, un arī tādas praktiskās dzīves noslēpumu — kā novērst novecošanu.

Pāvests uzdeva Bēkonam iecerēto darbu sarakstīt, bet piekodināja to turēt slepenībā un nereaģēja uz Bēkona norādījumu, ka grāmatas pārrakstīšanai vajag naudu. Nelaime bija tā, ka ordenis bija aizliedzis bez iepriekšējas cenzūras jebko publicēt. Visas grūtības Bēkonam izdevās pārvarēt. Viņš pāvestam nosūtīja savu darbu *Opus Majus* un, domājams, drošības pēc arī vēl citus šī paša darba papildinātus pārstrādājumus *(Opus Minus, Opus Tertius)*.

Nelaimīgā kārtā pāvests drīz pēc tam (1268) nomira. Bēkons vēl dzīvoja vismaz 24 gadus. Viņam arī atļāva atgriezties Anglijā, bet it kā «jaunu uzskatu» dēļ viņu iemeta ordeņa cietumā. Cik bargs bijis cietuma režīms un cik ilgu laiku viņš tur pavadījis, nav zināms. Kaut Bēkonam nebija teoloģijas doktora grāda (tā iegūšanai viņam būtu jāstudē vēl 16 gadi pēc astoņu gadu studijām, tātad pavisam 24 gadi), viņa pēdējais darbs bija teoloģijas kompendijs. Tiek uzskatīts, ka Bēkons miris 1292. gadā.

Edgars Dunsdorfs

Rodžers Bēkons

Eksperimenti viņu pārliecina, ka varavīksnē ir piecas krāsas: baltā (!), zilā, sarkanā, zaļā un melnā (!)

Universālā zinātne

Rodžera Bēkona uztverē katras zinātnes pamatā ir ticība un atklāsme, no vienas puses; dabas filozofija un matemātika, no otras puses. Ticība un atklāsme ar pieredzes starpniecību kļūst par drošu atziņu. Ar ticību, atklāsmi, dabas filozofiju un matemātiku radītās atsevišķās zinātnes (piemēram, alķīmija, astronomija, astroloģija, agronomija utt.) vispirms tiek nodrošinātas ar pieredzi — šo verifikāciju Bēkons sauc par zinātnes pirmo cildinājumu. Tad vienas zinātnes atziņas lieto otras zinātnes paplašināšanai. Šo sintēzi Bēkons sauc par zinātnes otro cildinājumu. Pēc tam sintezēto zinātni lieto praksē (trešais cildinājums). Visu zinātņu vainags ir morālā filozofija — mācība, kā cilvēks var iegūt pestīšanu un mūžīgo dzīvi.

Pirmajā zinātnes cildinājuma mācībā, t. i., mācībā par verifikāciju, sevišķa nozīme ir novērojumiem un eksperimentiem — te saskatāma apbrīnojama radniecība ar Frānsisa Bēkona pieeju trīssimt gadu vēlāk. Rodžers Bēkons arī paredz iespēju pagatavot tālskati un mikroskopu, ko arī izgatavoja tikai pēc trīssimt gadiem. Citādi viņš ir sava laikmeta bērns. Viņš, piemēram, tic astroloģijai un pamato šo pseidozinātni ar antīkās pasaules motīviem — tā kā cilvēks ir «mazā pasaule» un zvaigžņotā debess «lielā pasaule», tad starp abām šīm pasaulēm jābūt sakaram, tātad pēc zvaigznēm var pareģot cilvēka nākotni, diagnosticēt slimību, noteikt, kas jālieto ārstniecībā utt. Bēkons arī zina, ka debesīs ir 60 eņģeļu, jo, lūk, zvaigznēm varot saskaitīt 60 dažādas kustības. Eksperimenti viņu pārliecina, ka varavīksnē ir piecas krāsas: baltā (!), zilā, sarkanā, zaļā un melnā (!). Piecas tāpēc, ka Aristotelis uzskata skaitli pieci par labu skaitli (trīs gan esot vēl labāks skaitlis). Bēkons arī domā, ka, prizmā laužot gaismu, iegūtās krāsas ir īstenība, turpretim varavīksnes krāsas ir tikai šķitums. Pierādījums — novērojot prizmas lauztās krāsas, tās paliek, kur ir, kaut novērotājs pārvietojas, bet varavīksne pārvietojas līdz ar novērotāju. Tātad varavīksni katrs cilvēks redz citu, turpretim prizmas lauztās krāsas visi redz tās pašas. Bēkons arī pamāca, kā, ar spoguļiem un prizmām koncentrējot saules starus, varētu no tāluma aizdedzināt ienaidnieka pilis un iznīcināt to aizstāvjus, un dod recepti, kā pagarināt cilvēka mūžu labvēlīgā gadījumā līdz 1025 gadiem.

Latvijas apraksts

Ar šiem fantastiskajiem zinātnes augļiem toties patīkami kontrastē lietišķais pasaules ģeogrāfijas apraksts. Tas ir daudz pilnīgāks par anonīmā Bēkona ordeņa brāļa aprakstu *Libro del Conoscimento*, kas sarakstīts simt gadu vēlāk un ko parasti uzskata par vecāko pasaules ģeogrāfiju (sal. [manā grāmatā] *Deviņvīru spēks*, 71.—72. lpp.). Lai rādītu Bēkona lietišķību, šeit sniegts viņa apraksta tiešs tulkojums.

Grāmatā *Opus Majus* nodaļā par matemātiku Rodžers Bēkons raksta: «Ja no (pasaules) robežām rietumos mēs dodamies uz ziemeļiem un austrumiem, vispirms nonāksim Īrijā, tad Lielbritānijā, kurā ir Anglija un Skotija. Tad nokļūstam Norvēģijā, Zviedrijā un Dānijā. Tālāk seko liela jūra, ko sauc par Austrumu jūru (Baltijas jūra), jo okeāns nesniedzas tālāk par šo jūru. Aiz šīs jūras ziemeļu galā ir Igaunija, tad uz austrumiem no šīs jūras Livonija. Tad, ja dodamies uz dienvidiem, seko Kuronija jeb Kurzeme. Tālāk nonākam Prūsijā, kas ir liela zeme jūras dienvidu krastā. Tad nāk Pomerānija. Tad seko Lībeka, liela un slavena osta starp Dāniju un Saksiju. Jūras vidū ir sala, ko sauc par Gotlandi. Aiz Livonijas austrumos ir Zemgale. Šīs zemes, proti, Igauniju, Livoniju, Zemgali un Kurzemi, aptver augšā aprakstītā Leukovija, un to savukārt aptver Lielkrievija no abām iepriekš minētās jūras pusēm. Krievija sākas dienvidos pie Prūsijas un Polijas. Polija atrodas dienvidos no Prūsijas, un uz dienvidiem no Polijas ir Bohēmija, tad Austrija... Prūši, kurši, lībji, igauņi, zemgaļi un leukovieši ir pagāni...»

Nodaļā par morālo filozofiju šajā pašā darbā ir aprakstīta prūšu un kuršu līķu sadedzināšanas paraža: «Īstie pagāni, piem., prūši un viņu kaimiņi, dzīvo saskaņā ar paražām un nevis izdomātiem likumiem. Viņus interesē tikai šīs dzīves prieki, bagātība un godinājumi. Viņi tic, ka aizsaules dzīve būs līdzīga tagadējai. Tādēļ viņi liek sevi publiski sadedzināt kopā ar saviem dārgakmeņiem, zeltu, sudrabu, piederumiem, ģimeni, draugiem un viņu bagātību un mantu, cerot baudīt visas šīs lietas pēc nāves.»

Lai gan Bēkona ģeogrāfiskajā aprakstā par Latviju nekas cits nav minēts kā tikai Latvijas provinces Livonija, Kurzeme un Zemgale, tomēr ir svarīgi, ka šīs provinces ir ģeogrāfiski pareizā novietojumā pie Baltijas jūras un starp kaimiņu valstīm. Vienīgi Zemgales atrašanās vieta liekas mazāk precīza. Ir arī interesanti konstatēt, ka Zemgale saukta par Semi Gallia, t. i., par Pusgalliju. Šāds nosaukums vēl 17. gadsimtenī izraisīja Einhorna komentārus. Saprotams, latviešu vārdam «gals» nav nekāda sakara ar antīkās pasaules Galliju (Franciju).

Prūšu un kuršu līķu sadedzināšanas paraža saistīja plašu ievērību Vakareiropā un bija pazīstama pirms Bēkona laikmeta. Pagaidām tomēr nevaram noteikt, pēc kāda avota Bēkons šo aprakstu sniedzis. Kamēr pats līķu sadedzināšanas fakts ir pareizs, ziņa, ka līdz ar līķiem sadedzināja dārgakmeņus un zeltu, nebūs pareiza. Tāpat nepareiza ir informācija, ka līdz ar mirušo būtu sadedzināti viņa ģimenes locekļi un draugi. Bēkons te būs attiecinājis uz Baltiju kādas orientālās paražas.

Bēkona viedoklis par Latvijas iekarošanu

Bēkona domas par politiskajiem notikumiem

Edgars Dunsdorfs

Rodžers Bēkons

Ienaidnieka spēkus var sadedzināt, virzot saules starus ar īpašu spoguļu un lēcu sistēmu

ir viņa ordeņa uzskata atspulgs, bet tajās izpaužas arī viņa paša protesta gars, kas, kā redzējām iepriekš biogrāfijas skicē, viņam tik bieži sagādāja nepatikšanas. Latvijas politiskā vēsture pieminēta *Opus Majus* nodaļā par valodniecību un otrreiz pēdējā nodaļā par morālo filozofiju. Pirmajā Bēkons aprāda, ka sekmīgā misijas darbā jāprot attiecīgās tautas valoda, un tad turpina: «Ir nepareizi, ka neticīgos cenšas pievērst kristīgai ticībai ar karu, jo karā viņus nogalina un tā aizsūta uz elli. Tie, kas paliek dzīvi, un viņu dēli šo karu dēļ vairāk vai mazāk kļūst naidīgi kristīgai ticībai. Viņus uz visiem laikiem atstumj no Kristus ticības, viņi iekaist un cenšas, cik vien spēj, nodarīt ļaunu kristiešiem. Tādēļ saraceņus daudzās pasaules malās nevar pievērst kristietībai. Teiktais jo sevišķi attiecas uz aizjūras zemēm, Prūsiju un visām zemēm, kas robežo ar Vāciju. Tur templieši, hospitālieši un teutoņu (vācu) bruņinieki lielā mērā traucē neticīgo atgriešanu. Šie bruņinieku (ordeņi) tikai visu jauc un vēlas sev iegūt pilnīgu varu. Nav šaubu, ka visi neticīgie viņpus Vācijas sen būtu atgriezti, ja nebūtu teutoņu bruņinieku varmācību. Turienes pagāni pēc svētrunu noklausīšanās bieži būtu ar mieru pieņemt ticību. Tomēr teutoņu bruņinieki nevēlas mieru, jo viņi grib pakļaut šīs tautas un iedzīt tās verdzībā. Lai to panāktu, priekš daudziem gadiem ar viltīgiem argumentiem viņi maldināja Romas baznīcu. Iepriekš aprakstītie fakti ir labi zināmi, citādi es neminētu vēlāk teikto. Ievērosim, ka mūsu ticību sākumā nenodibināja ar ieroču spēku, bet gan ar svētrunu sirsnību, kā tas ikvienam labi zināms.»

Vēl šo pašu domu gājienu Bēkons pauž nodaļā par morālo filozofiju: «Kristieši, satiekoties ar prūšiem un viņu kaimiņiem, tos viegli var pārliecināt. Viņi būtu ar mieru kļūt kristieši, ja baznīca atļautu viņiem palikt brīvībā un atstātu viņiem mantu. Tomēr kristiešu valdnieki, sevišķi Teutoņu ordenis, vēlas tos nospiest verdzībā, kā to novērojuši dominikāņi, franciskāņi un citi krietni ļaudis Vācijā un Prūsijā. Pretojoties šīs tautas saceļas pret apspiešanu un nevis pret pārāku ticību.»

Ievērosim, ka šos vārdus Rodžers Bēkons rakstīja ap 1267. gadu, kad Kursā, Zemgalē un Latgalē vēl norisinājās cīņas starp vāciešiem un latviešiem. Latviešu pretestības gars tad vēl nebija salauzts, un, piemēram, zemgaļiem ir tik spējīgi ķēniņi un karavadoņi, ka vācu pusē Atskaņu hronikas autors sajūt vajadzību minēt viņu vārdus un cildināt to varonību. Latviešu valstu patstāvības doma tad vēl bija dzīva.

Uz brīdi iedomāsimies iespēju, kas varēja rasties, ja Klements IV būtu dzīvojis ilgāk un ja viņa uzmanību būtu saistījuši Rodžera Bēkona norādījumi par vācu ordeņa politiku. Kaut pāvestam, esot tik tālu prom no Latvijas, bija grūti panākt vācu ordeņa paklausību, tomēr Klementam IV bija dažas rakstura īpašības, kas būtu solījušas zināmus panākumus šādā cīņā ar nepaklausīgo ordeni.

Kaut mēs tagad pasmaidām par Rodžera Bēkona aprakstu, kā ienaidnieka spēkus var sadedzināt, virzot saules starus ar īpašu spoguļu un lēcu sistēmu, baumas par to, ka pāvesta rīcībā ir šāds slepenais ierocis, tomēr varēja izrādīties par reālāku līdzekli reālistisko bruņinieku savaldīšanai nekā anatēmas draudi.

Bēkona darba nozīme mūsu historiogrāfijā

Bēkona liecība par Latvijas iekarošanu ir sevišķi svarīga, lai izšķirtu strīdu par to, vai Latvija kristīta «ar uguni un zobenu». Pret mūsu vēsturnieku tēzi, ka Latvija būtu iekarota ar uguni un zobenu, asi polemiskā rakstā vērsies P. Cirsis (skat. rakstu virkni *Dzimtenes Balss* 1955. un 1956. gadagājumā). Pēc Cirša domām, Vācu ordenis mūsu zemē cīnījies nevis, lai uzspiestu ticību pagāniem, bet, lai aizstāvētu tos, kas brīvprātīgi pieņēmuši kristīgo ticību, pret pagānu uzbrukumiem.

Ļoti raksturīga ir Cirša raksta nodaļa *Nelaimīgā Senlatvija* (1956. g. 10. un sek. lpp.) Pēc viņa domām, Latvijā, pirms vācieši to iekaroja, valdīja barbarisms, un tur bijusi zema materiālā un garīgā kultūra. Nepārtraukti notikusi latviešu «cilšu» savstarpēja aplaupīšanās. Latviešus kāvuši un aplaupījuši arī igauņi, leiši un krievi, bet kurši savukārt devušies laupīt aizjūrā. Tikai vācu civilizācijas misija darījusi galu šim barbarismam — tāda ir Cirša raksta pamatdoma. Cik tas viss jau daudzkārt lasīts vecās paaudzes vācu vēsturnieku darbos?

Attieksmē uz šo no jauna atdzīvināto domu par latviešu barbariem, ko civilizējuši vācu krustneši, Bēkona liecība pelna sevišķu ievērību. Interesanti arī konstatēt, ka tā nebūt nav vienīgā, kas pauž neapmierinātību par vācu uguns un zobena misijas varmācībām. Bēkona laikabiedrs, Gnēzenas arhibīskaps Jēkabs 1285. gadā rakstīja pāvestam šādi (1877. gadā publicētajā kodeksā *Codex diplomaticus maiores Poloniae* I): «Vācieši... poļus apspiež un nicina. Mūsu tiesības ierobežo, klusējot nolaupa mūsu mantu... neievēro baznīcas neaizskaramību... vācu minoritāte izstūmusi visus poļu ordeņa brāļus. Kaut gan tauta sīvi pretojas, viņi nodala poļu provinces. Par spīti mūsu pretestībai, viņi Polijas vidū dibina jaunas mājas, konventos savā vidū pacieš tikai retu poļu brāli...»

Varam konstatēt, ka vācu misijas tehnika austrumos bija tāda, ko ārpus Vācijas noraidīja. Kāda vajadzība mums šo tehniku aizstāvēt, apgalvojot, ka tā nav bijusi uguns un zobena misija? ▮

(No E. Dunsdorfa vēstures apceru un eseju grāmatas *Zīle*. Stokholma, *Daugava*, 1965.)

Lauris Vanags

Ūdensvīra laikmets

Stāsts

Lauris Vanags (1968) ir blogeris (pseidonīms TR Notārs), rakstnieks un uzņēmējs. Publicējis stāstu krājumu *Belašs jeb Vilcienā lasāmā grāmata* (2015) un romānu kriptotrilleri *Pelēkzils uz rozā* (2017). Arī daudzu vēl neuzrakstītu grāmatu autors.

Piektdiena ir lieliski piemērota bedres izrakšanai: atbrauc netīri dzeltena, kantaina kravas mašīna, no tās izbirst bariņš ūdensapgādes uzņēmuma vikingu spilgtās vestēs; tie izvieto vertikālus brīdinājuma paneļus ar oranžiem mirgotājiem, no kuriem puse nemirgo, tad izšķaida asfaltu un pašā ielas vidū ierīko bedri. Priekšā divas brīvdienas, un bedre nevienam netraucēs. Netraucēs arī darba dienās tāpēc, ka jau no aizlaikiem cilvēkam ieaudzināta pietāte pret pazemes lietām. Bedre gan nozīmē, ka tuvākajai apkārtnei brīvdienās būs jāiztiek bez ūdens krānos, tomēr cilvēks saprot; ņurd, bet saprot — pazemes lietas.

Piektdiena der arī dzertuves apmeklējumam. To zina visi, to zināja arī Jurītis, kurš veselu nedēļu bija racis bedres, lāpījis mākslīgās āderes pilsētas miesā un, beidzoties darba nedēļai, kā allaž, kopsolī ar citiem ūdensvada vikingiem iegriezās bārā, ar vienu otru alus litru izskaloja rīkli, pamētāja šautriņas, skumji uzdziedāja, turpat uz ielas pie bāra durvīm mazliet izkāvās un slāja mājup.

Bija jau pavēls, arī mākoņi spiedās pie debess kristāla sfērām, tumsā daiļi izcēlās pilsētas gaismas. Jurīša ceļš veda prom no gaismas un tumsas simfonijas, vāji apgaismota strādnieku rajona virzienā, kur aci priecēja tikai vientuļi luksofori un no pudeļu lauskām reflektējoši zibšņi. Kādu gabalu uz priekšu viņu gaidīja pa dienu ierīkotā bedre; tās oranžie mirgotāji patīkami atsvaidzināja skatu, liekot no apziņas slēptajiem apcirkņiem uzpeldēt neapjaustai Ziemsvētku sajūtai ar šķovētiem kāpostiem un dāvanām.

Iepriekšējās dienas saruna ar «lendlordu», kā Jurītis dēvēja dzīvokļa īpašnieku, vairs nelikās tik nomācoša. Tieši šīs sarunas dēļ šoreiz bija iedzerts par kādu mēriņu vairāk un pēcāk vilka uz kašķi ar turīga izskata švītu — visi viņi vienādi, zina tik, kā darba cilvēkam pēdējo asins pili izsūkt. Apmēram tā Jurītis bija atbildējis arī «lendlordam» — varbūt iedzīt vēnā katetru, lai tu vari sūkt manas asinis divdesmit četras stundas diennaktī? Ko citu lai saka, ja saimnieks paziņojumu par īres maksas paaugstināšanu pavada ar retorisku jautājumu «vai tas ir okei»? Jā, protams, okei, es tikai pārstāšu ēst. Stingri ņemot, par ēšanu nebija taisnība. Lai līdzsvarotu finanses, pietiktu ar smēķēšanas un alkohola moratoriju, taču īsts vīrs to nevar uzskatīt par pieņemamu risinājumu.

No bedres skanēja brīdim un vietai neiederīgs žik-žvik, žik-žvik veida troksnis. Juzdamies savā veidā atbildīgs par paša rakumiem, Jurītis devās tos inspektēt un konstatēja sekojošo: uz atkailinātās ūdensvada caurules tupēja matu matiem noaudzis elfs un ar smieklīgi mazu loka zāģīti grauzās tās virsmā. Zābaka aizskarta dolomīta šķemba noripoja pa bedres sānu, nošķindinādama cauruli. Zāģētājs aši apmetās un iekliedzās smalkā balsī.

— Ē, mazā, ko tu tur ņemies? — Jurītis uzrunāja elfu, kas izrādījās apmēram ceturtdaļgadsimtu dzīves pievārējusi meitene; viņas skruļļaino matu strūklaka virs trauslā auguma veidoja siena gubai līdzīgu kupolu.

— Tev kas, — viņa dusmīgi atcirta, — ej savu ejamo!

— Tu šobrīd zāģē manu trubu, mazā.

— Kādu tavu? Tā ir kopējā caurule. Maģistrālā.

— Ir. Taču es to šodien atraku un pirmdien remontēšu, bet tu bojā.

— Nē! Tu bojā, es visu vēršu par labu, — viņa atcirta.

Šis bija spēcīgs pieteikums; Jurītim ātrumā neatradās cienīgu pretargumentu, tādēļ viņš nolēma iet pa citu ceļu: — Vai esi dzirdējusi par metāla griešanu ar ūdens strūklu?

Meitene aizdomīgi pacēla uzaci: — Ko tu ar to gribi teikt?

Jurītis sajuta, kā stratēģiskā iniciatīva dreifē viņa virzienā.

— Redzi, — viņš teica, — ja ūdeni ar lielu spiedienu laiž caur šauru spraugu, ar to var griezt pat tēraudu. Pielec?

— Nu un tad?

— Šajā trubā, — pirksts viszinīgi pastiepās pret iezāģēto virsmu, — spiediens ir kā zemes dzīlēs. Uztaisīsi caurumu, strūkla no tās vienā rāvienā pārgriezīs tevi uz pusēm, un tev būs neglīts līķis.

Meitene sarāvās.

— Tāpēc, mazā, — Jurītis izbaudīja zibenskara uzvaras garšu, — labāk kāp nost no maģistrāles un ej spēlēties ar lellēm!

Caur matu vāliem tēraudcietā apņēmībā uzzibsnīja acu pāris.

— Ja par to jāmaksā ar dzīvību, darīšu to ar

Izvietosim informāciju, uzaicināsim cilvēkus. Redzēsi, kā visi saskries. Mums būs savējie visur, mēs uzlaidīsim gaisā visas pasaules caurules un rezervuārus. Tā būs visīstākā slapjā revolūcija

prieku!

Jurīša goda kodeksa sarakstā, kurā bija uzskaitīti labi dzīvības upurēšanas iemesli, neviens nebija saistīts ar diversiju ūdensapgādes sistēmā. Ātrā uzvara pārvērtās kapitulācijā: — Zāģē ar'! Tāpat tur ūdens nav.

— Kā nav, ko tu muldi? — meitene sašuta.

— Tā. Nav. Šis posms ir slēgts. Ja arī atlikusi kāda pile, spiediena tur noteikti nav. Zāģē vien!

— Tu tagad melo, vai ne? — Viņas skatiens, izšāvies cauri Jurīša acīm, ieurbās smadzenēs un pārlūkoja to trūcīgo saturu.

Viņš lēnām grozīja galvu šurpu turpu.

— Nē, tu nemelo, — viņa nopūtās, — caurulē tiešām nav ūdens. Es te veltīgi ņemos.

Jurītis noklakšķināja mēli.

— Es teicu. Starp citu, Jurītis.

— Starp citu, Zane. Ne Zanīte.

Jurītis noliecās pār bedres malu un pastiepa roku.

— Kāp ārā, teroriste Zane!

Atgriezusies virszemē, viņa aiz brīdinājuma paneļiem sagrabināja apskretušu velosipēdu, uzmina kāju uz pedāļa un lepni pavēstīja: — Es neesmu teroriste, es atbrīvoju ūdeni!

— Kāpēc tieši ūdeni, nevis plombīru?

— Plombīru, — Zane iešņācās, — tu esi stulbs?

— Tu pa nakti tupi bedrē un zāģē tukšu cauruli, bet stulbenis esmu es. Tā?

Zane nocēla kāju no velosipēda, nolika braucamo malā un nostājās aci pret aci ar Jurīti.

— Vai zini, ka Sahāras tuksnesis ik gadu palielinās par ceturtdaļu?

— Nu pieņemsim, — ceturtdaļas nebija puiša stiprā puse, tādēļ aprēķins, ka ar šādu ātrumu Sahārai vajadzētu apmest jau vairākus lokus ap planētu, viņam neienāca prātā, — un kas no tā?

— Vai tu zini, — Zane nemaz netaisījās atbildēt uz jautājumu, — ka cauruļvados sagūstīti sešdesmit procenti pasaules saldūdens krājumu?

— Tas ir daudz, — par procentiem viņš zināja vairāk, bet noteikti ne pietiekami.

— Vai tu zini, ka hidroloģiskais cikls ietekmē visu, sākot no klimata un beidzot ar evolūciju?

— Labi jau labi, esi baigi gudrā. Pierādīji.

— Nē, tu klausies: mūs no bērnības māca taupīt ūdeni, vai ne?

— Loģiski.

— Neloģiski! Katru reizi aizgriežot krānu, tu iejaucies dabas ūdens aprites mehānismā. Vai spēj iedomāties, kādu ļaunumu nodara visi tie cilvēku miljardi, katru mīļu brīdi pārtraucot ūdens tecēšanu? Cik kubikkilometru tvaiku nav pārvērtušies mākoņos; cik tonnu lietus nav nolijis; cik upes nav tecējušas; cik koki, dzīvnieki un cilvēki nav saņēmuši ūdeni un minerālvielas? Ne jau nafta nogalina mūsu planētu, nogalina perfekta ūdensapgādes sistēma.

Zane izstaroja infrasarkanās krāsniņas kvēli. Jurīša iztēle zīmēja krāšņi apokaliptiskas ainas, nakts un bedre piešķīra mirklim mūžības dvesmu. Pēdējo reizi viņš tā bija juties, vēl mazs būdams — baznīcas ērģeļu dārdoņā pēc cienīgtēva kaismīgas apceres par šķīstītavas šausmām.

— Aleluja, mazā, — viņš izdvesa, — tas ir kosmiski.

— Nezinu, cik kosmiski, taču, ja nerīkosimies tagad, pēc tam būs par vēlu.

— Nujā, — Jurītis nešaubījās par tūlītējas darbības nepieciešamību, — vajadzētu paziņot valdībai, viņi jau zinās, ko un kā.

— Kādai valdībai, — Zane eksplodēja sašutumā, — vai tiem uzpirktajiem slīmestiem, kas dejo pēc vispasaules kapitāla stabules? Tu maz domā arī, ko runā? Viņi tevi iebāzīs trakonamā, un ar to tava cīņa būs beigusies.

— Bet ko tad? Pārzāģējot vienu trubu, pasauli neizglābsi. Jāpārzāģē visas.

— Jā, tieši tā: visas!

— Bet kā? Mēs esam divi vien, trubu ir miljoniem. Simts mūžu nepietiks.

— Nepietiks, — Zane piekrita, — bet, ja mūsu būtu simtiem, tiktu galā viena mūža laikā. Saproti?

— Nē. Kādi simti?

— Nu tak! Organizācija! Mums jādibina organizācija.

— Kā skauti vai jaunsargi?

— Uz to pusi, bet radikālāk. Laiks un apstākļi prasa nelokāmību, uzticību, spēju iet līdz galam. Tā būs «Ūdens atbrīvošanas fronte».

— Kur mēs to fronti rausim? Visus to zāģētājus.

— Hm, — Zane domīgi ieskatījās bedrē. — Tas ir labs jautājums, bet, — viņa atplauka, — soctīkli! Mums taču ir pieejamas tās pašas platformas, kas vinnē vēlēšanas. Izvietosim informāciju, uzaicināsim cilvēkus. Redzēsi, kā visi saskries. Mums būs savējie visur, mēs uzlaidīsim gaisā visas pasaules caurules un rezervuārus. Tā būs visīstākā slapjā revolūcija!

Jurīti mājās neviens negaidīja, arī ūdens bija atslēgts, ledusskapī izbeidzies alus, un priekšā divas brīvas dienas. Kādēļ gan tās nepavadīt, glābjot pasauli?

— Labi, — viņš pamāja, — laižam taisīt revolūciju! Tev mājās alus ir?

— Mazliet ir. Un ne tikai alus, — Zanes rokā uzradās sērkociņu kārbiņa.

— Ē, mazā, — Jurītis sarosījās, — vai tas ir tas, ko es domāju?

Zane pacēla kārbiņu pie puiša deguna.

— O, jā, — tas nostenējās, — manta! Revolucionāra manta.

— Un zaļa, — Zane papildināja.

— Ejam! — Jurītis juta, ka revolūcija vairs nedrīkst kavēties ne mirkli.

Zane paņēma velosipēdu pie rokas, un dumpinieki aizsoļoja cauri naktij uz savu jauno štāba mītni, kas atradās citā rajonā, kur bija vairāk koku, glītākas mājas, gaišākas ielas, koptāki pagalmi, lielāki televizori, augstāka rente.

— Tu dzīvo šeit? — Jurīti pārsteidza pretestības

«Īzī», uztaisīsim kādus tūkstoš viltus profilus un dzīsim tipveida propagandu. Tas neko nemaksā un, galvenais, reāli strādā

kustības midzenim neatbilstoša vide. Viņš būtu gaidījis pamestu rūpnīcu vai vismaz puspagrabu, taču ne šo sīkburžuāziskās labklājības vitrīnu.

— Jā, — Zane sausi atbildēja.

— Pag', bet kā? Tu tirgo koksu? Kur tu ņem naudu?

— Traks esi, vai? Man senči apmaksā. Kamēr studēju.

— Ā! — Jurītis novilka.

— Kas «ā»? Komunālie man pašai jāmaksā. Zini, kādi te komunālie? — Zane pacēla acis pret debesīm, demonstrējot sadzīves izmaksu kalna augstumu.

— Tātad tomēr tirgo koksu?

— Nē, strādāju godīgu darbu.

— Kad tad tu paspēj studēt?

— Šad tad aizeju, uztaisu «kopīpeistu», dabūju savus kredītpunktus. Senči priecīgi, un miers. Novilkšu līdz bakalauram, tālāk jau redzēs.

— Nenovilksi tu līdz bakalauram, — Jurītis viltīgi pasmīnēja.

— Domā? Mierīgi novilkšu, visi tā dara.

— Nemaz neceri! Tu sēdēsi cietumā.

— Par ko?

— Par visas pasaules caurulēm, — viņš sāka smieties.

— Ei tu nost, — Zane uzšāva muldonim pa plecu, — ja mums izdosies, pasaule būs pavisam cita, un cilvēka vērtību nenoteiks papīrs.

— Nez, ko tavi senči par to sacītu?

— Aizrītos ar austeri.

— Ahā, lieli čiekuri?

— Vecākus neizvēlas. Bet savu ceļu gan katrs var nospraust pats.

Ideja bija vienā kumosā grūti sakošļājama, tādēļ Jurītis klusējot to norija veselu, lai vēlāk atvemtu sagremošanai.

Zane dzīvoja vienā no kantaini izcakotajām, uz ātru roku salipinātajām «jauno projektu» mājām ar lieliem logiem un bezjēdzīgiem franču balkoniem: sterila kāpņu telpa; bezrūpīgi pamesti velosipēdi un bērnu ratiņi; kāpņu margas ar rokai tīkamu koka virspusi; lifts bez urīna un tabakas smakas, bet ar spoguli; apgaismojums, kas seko kāpņu kāpējam; pret Zanes ciemiņu naidīgas sienas, kas dvesa «eu, džekiņ, tu te neiederies».

Dzīvokļa durvju tērauda plācenis vērās pūciņas vieglumā. Aiz tām atradās viena telpa, kurā bija savietots gandrīz viss: gulta, iebūvētais skapis, virtuves iekārta, grāmatplaukts; tipiskā studenta juceklī gandrīz nepamanāms rakstāmgalds ar ergonomisko biroja krēslu līdzās un klēpjdatoru juceklim pa virsu. Logs no griestiem līdz grīdai pavēra skatu uz pagalmu ar vienīgo būvniecību pārdzīvojušo koku, vairākiem jauniem kociņiem, puķu dobēm, vērienīgu rotaļu laukumu un nākamo māju kādus piecdesmit metrus atstatu. Aiz puspavērtām durvīm rēgojās krāsainas flīzes un fajansa formas, kas lika domāt par arhitekta iekšējo cīņu, pēc kuras tas beigās apžēlojies par nākamo iemītnieku un vismaz sanmezglu nodalījis no lielās lietu un funkciju kopības.

— Feina ligzdiņa, — Jurītis paslavēja un bez pārejas ķērās pie lietišķās daļas, — nu ko, uztinam pa kāsim?

Slīdot starp skābekļa, slāpekļa un ogļskābās gāzes slāņiem, tetrahidrokanabinola un alkohola jauktais aromāts piesedza sazvērniekus no spiegu skatieniem; pelnutrauks ar pustukšām alus pudelēm stāvēja sardzē; dators kā tanks traucās caur pasaules tīmekļa rakumiem. Kampaņas pirmā fāze noslēdzās ar «Ūdens atbrīvošanas frontes» profila izveidošanu. Zane sacerēja īsu uzsaukumu un ilustrēja to ar tīmekļa pārlūka sagādātiem ūdeni, lietu, cauruļvadus un tuksnešus saturošiem attēliem. Viss bija sagatavots globālās sabiedriskās domas uzspridzināšanai, atlika vien gaidīt. Laika kavēšanas nolūkos jaunieši nolēma pamīlēties. Pēc tam — nosnausties.

Sestdienas rīts atnāca ar durstīgiem saules stariem logā un skābu garšu mutē. Alus bija beidzies. Par laimi, šajā rajonā ūdens nebija atslēgts, tādēļ krāns un duša piedāvāja neizsmeļamus veldzes krājumus. Turpretim globālā sabiedriskā doma lika vilties: frontes profila lapā kā izsmiekls karājās viena nožēlojama sirsniņa, un kāds lietotājs bez sejas ar samudžinātu burtu kombināciju vārda vietā bija atstājis uzrauktas uzacs emocijzīmi, dekorētu ar dziļdomīgu komentāru: «Srsly?»

— Re, kā! Troļļi jau uzbrūk, — Zane nošņāca, — tad jau esam trāpījuši vārīgā vietā.

— «Laiku» pamaz.

— Protams! Paskaties, kādi resursi pret mums mobilizēti!

— Kādi?

— Troļļu fermas. Tas tikai sākums, izlūkgājiens. Pēc tam redzēsi: ies karsti.

— Bet kā mēs divatā pret šiem visiem cīnīsimies? Mums nav troļļu, tikai tas viens «laiks». Ja mums būtu troļļi...

— Tu esi ģēnijs! — Zane iesaucās. — Protams, mums vajag savu troļļu fermu.

— Kur mēs to rausim?

— Bam, bam, — Zane pieklauvēja Jurītim pie pakauša, — «īzī», uztaisīsim kādus tūkstoš viltus profilus un dzīsim tipveida propagandu. Tas neko nemaksā un, galvenais, reāli strādā.

Jurītis pasvārstīja galvu. Izklausījās pēc risinājuma.

— Labs ir! Tikai kāds alus derētu. Kur te tuvākais veikals?

Saņēmis instrukcijas un ieejas durvju kodu, ūdensfrontietis laidās sirojumā.

Apkārtne drīzāk atgādināja arhitektonisku vizualizāciju, nevis reālo pasauli. Visi taisnie leņķi bija taisni, mākslinieciskie liekumi mākslinieciski, apstādījumi strikti un līdzsvaroti. Krāsa uz virsmām atstaroja vienmērīgus, mierīgus toņus. Kāds datorgrafikas meistars pat bija veikli atveidojis rātno ļautiņu sejas un nevainojamos apģērbus. Atkritumu urnas, glītas kā dārza rūķi, stiepa pret garāmgājējiem padevīgi pavērtas rīkles. Pat

Līdz šim veiksme sargāja Jurīti no iesaistīšanās kādā sektā vai partijā, taču ūdens atbrīvošanas manifests saplosīja jaunekļa dvēseles nevainību

debesis likās sintētiskas, un vējš retranslēja kāpņu telpas sienu vēstījumu: «Tu te neiederies.»

Taču Jurītis nebija nekāds vakarējais. Viņš zināja to, ko nezināja šīs paradīzes iemītnieki: zem krāsas un apdares paneļiem slēpās pavirši savārstītas konstrukcijas; perfektās dobes bija uzbērtas uz bieza būvgružu slāņa; komunikācijas ierīkoja nekvalificēti profāni, kuri pat neuzskatīja par vajadzīgu tērēt enerģiju, lai ar savām lielajām un mazajām vajadzībām slātu uz zilajām būdiņām attālā būvlaukuma nostūrī; lielāko daļu ēku, visticamāk, izdevās nodot ekspluatācijā tikai ar iesmērēšanu un slidināšanu. Ja cilvēki spētu iztēloties, par ko iejūgušies mūža hipotēkas vezumā, viņi brēkdami lēktu ārā pa logiem. Attapīgākie skrietu uz tiesu.

Veikalā Jurīti vispirms aizdomīgi nopētīja apsargs. Nākamā to izdarīja solīda kundze ar tomātiem, dillēm un bageti daudzreizējas lietošanas tīkliņā. Beigās tāds pats skatiens tika no kasieres; viņa veltīja sarauktu pieri arī puiša alus arsenālam un diviem saldētiem burgera pusfabrikātiem. Turklāt privileģēto kredītkarti solīdā kundze sprauda bankas karšu lasītājā ar tādu žestu, kas nepārprotami pauda nosodījumu visādiem jurīšiem, kuri stumda pa kabatām banknošu un monētu vinegretu, nevis norēķinās kā kārtīgi ļaudis — akceptējot izmaiņas norēķinu sistēmas reģistru ciparu virtenēs. Jurīti maz satrauca mietpilsoņu emocionālās traumas. Dabūjis kāroto, viņš nozuda veikala durvīs, vien uzbrēkdams apsargam: — Neatslābinies!

Štāba mītnē viņu gaidīja atjaunota kaņepju atmosfēra un pieci tikko cepti profili.

— Lēni iet, — Zane sūkstījās, — viss tik sarežģīti, miljons darbību vienkāršām lietām.

Jurītis uzmanīgi paņēma smēķi no viņas pirkstiem, ievilka dūmu un, aizturējis elpu, atvēra divas alus pudeles. Vienu pasniedza kompanjonei, otru, izpūtis dūmus, lika pie lūpām un izskaloja nakts sājumu no mutes. Dzīves toņu gamma uzreiz manāmi uzlabojās.

— Nekas, mums laika pietiek, — viņš mierināja, — rekur burgerīši prasās uzkarsēties.

— Jā, un vēl vajag sacerēt normālu manifestu, — Zane skaidroja, pārvietojot pusfabrikātus uz mikroviļņu krāsni, — es pat nosaukumu jau izdomāju: «Krānus vaļā!»

— Kas ir manifests?

— Ē, nu... Tāds programmatisks dokuments, kurā izskaidrots kas, kā, kāpēc un ko darīt.

— Tu taču tādu jau uzrakstīji.

— Baigi īss un nepilnīgs.

— Bet «longrīdus» neviens nelasa.

— Nelasa ne jau tādēļ, ka gari, bet tādēļ, ka garlaicīgi. Man ir klasisks paraugs, mazliet «kopīpeista», kripata radošuma, un cilvēki lasīs.

— Ja tu tā saki, mazā...

Zane ar rūtiņu kladi klēpī ieritinājās gultas stūrī un laidās literārās jaunrades akacī, kamēr Jurītis turpināja viņas aizsākto trollēnu šķilšanu no digitālajām olām.

Pret vakaru klade bija kļuvusi plānāka, turpretim istabas kaktā auga saburzītu lapu kaudzīte. Vairums neizplēsto lapu bija viscaur sašvīkātas, labojumi un labojumu labojumi krājās grēdās cits virs cita, pa lapu malām ložņāja piezīmju čūskas, taču galvenais bija sasniegts. Zane lepni izslējās, nokremšļojās, sagatavojoties priekšlasījumam.

— Klausies!

— Ko, kas ir? — Jurītis atrāvās no pļāpāšanas iepazīšanās portālā (nevar taču viens cilvēks stundām no vietas bezdvēseliski spaidīt vienas un tās pašas pogas).

— Es uzrakstīju. Klausies!

Jurītis ietērpās ieinteresēta klausītāja maskā.

— Tātad tā: «Krānus vaļā!» Tas ir virsraksts. Tālāk: «Rēgs klīst pa pasauli — apokalipses rēgs. Visi globālie spēlētāji ir apvienojušies svētam karam pret iepirkumu maisiņiem, pret skursteņiem, pret benzīntankiem un viens pret otru — lai tikai mirstošā civilizācija izvilktu vēl kādu desmitgadi, kādu paaudzi vai varbūt gadsimtu.»

Zane uzmeta klausītājam žiglu skatienu. Jurītis atzinīgi pamāja.

— Kurš ir tas uzņēmējs, ko valdība nebūtu vainojusi noziegumos pret vidi? Kurš ir tas uzņēmējs, kas savukārt nebūtu izteicis nosodošus pārmetumus par ekoloģisko normu neievērošanu valdībai un konkurentiem, — Zanes balss pildījās ar pārliecību, — no šī fakta izriet divi secinājumi: visi atzīst katastrofas tuvošanos; neviens nesaprot, kas patiesībā notiek un ko darīt tālāk.

— Jā, spēks! — Jurītis juta iedvesmas pieplūdumu.

Arī tālāk rakstu darbā Zane turējās pie klasiķu iestaigātās takas. Augstos toņos tika apcerēta gan Sahāras izplešanās, gan polu kušana un bioloģiskās daudzveidības izzušana, gan sagūstītais ūdens, norādot visus tā nepieļaujamas aizturēšanas veidus — no ūdensvada līdz pudelēm. Tēze pēc tēzes tuvināja lasītāju acīmredzamajam ļaunumam, ko nodara ūdens aprites cikla maitāšana: pasaule iet bojā. Ja ūdens netiks nekavējoties un totāli atbrīvots, jau tuvākās paaudzes laikā Sahāras ziemeļu robeža ies cauri Bolderājai; bads un kanibālisms roku rokā soļos pa reiz pārtikušajiem planētas reģioniem; izglābsies tikai uz Marsu izceļojušie, ja paspēs. Izeja ir viena — visu zemju caurules nost un krānus vaļā!

Jurīša acis kļuva miklas. Piedzīvojis pirmo prozas priekšlasījumu mūžā, viņš jutās satriekts līdz dvēseles dziļumiem. Dzīve nebija sagatavojusi jaunekli tiešai konfrontācijai ar vārda mākslu, ne arī attīstījusi imunitāti pret uzstājīgas indoktrinācijas metodēm. Līdz šim veiksme sargāja Jurīti no iesaistīšanās kādā sektā vai partijā, taču ūdens atbrīvošanas manifests saplosīja jaunekļa dvēseles nevainību. Visas pasaules ciešanu un netaisnības iemeslu samezglotais raksts izklājās kā persiešu paklājs, parādot varaskāro, alkatīgo dzīves saimnieku neprātīgo skrējienu pretī iznīcībai,

Visapkārt mirdzēja tālruņu ekrānu un zibspuldžu jāņtārpiņi, sociālie tīkli bagātinājās ar foto un video liecībām

velkot līdzi visu cilvēci. Acīmredzami nedrīkstēja kavēties ne mirkli, ūdens jautājumu bija jāsāk risināt tūdaļ!

Jurītis pielēca kājās un nervozi lauzīja rokas — ar ko sākt, ar ko sākt? Vispirms, protams, jāierauj. Roka sniedzās pēc pudeles, taču visas bija sausas; arī kārbiņa ar prieka vīraku mētājās tukša.

— Aizskriešu līdz bodei, — Jurītis ziņoja un nozuda labierīcībās atbrīvoties no pārstrādātā alus un noskalot seju.

— Labi, labi. Es te patroļļošu, — Zane atvēlēja.

Nokārtojies jaunizceptais revolucionārs jau bija durvīs, kad Zane viņam sausi norādīja: — Ūdeni aizver!

— Ko?

— Tu atstāji krānu vaļā.

— Ko tad tu gaidīji, mazā? Krānus vaļā!

Zane pagriezās.

— Vai tu zini, cik te maksā ūdens? Tavs alus ir lētāks. Aizver krānu!

Jurītis atgriezās istabiņā un bezkaislīgi norāva lokano pievadu no skalojamās kastes. Nevaldāma ūdens strūkla uzsāka deju pa visu telpu, atsevišķas šļakatas izspruka arī dzīvojamajā istabā.

— Tu esi traks? Ko tu esi sastrādājis? Tas ir sviests kaut kāds, — Zane, nostājusies sanmezgla durvīs, ņēmās vaimanāt, — kas ar tevi ir?

— Ar mani viss ir kārtībā, — Jurītis lūkojās no augšas, — bet visi cilvēki šajā mājā un kaimiņu mājā, un daudzās citās tādās mājās, un mersedesos, un bankās, un ministrijās, un uzvalkos, visi viņi ir tikai sūdīgi uzzīmēta multene. Pat tu: nupat biji ar mieru mirt, lai pārzāģētu cauruli, bet tagad uztraucies par atvērtu krānu. Un kur tad ir tava cīņa, tavi «krāni vaļā!»?

— Tu nesaproti, nevar tā...

— Nevar? Pasaule iet bojā, tuksnesis Bolderājā, bet tu saki — nevar, dārgs ūdens!

— Tev nevajadzētu jaukt zāli ar alu. Varbūt zāli vispār nevajadzētu, citādi tu neatšķir lietas.

— Es neatšķiru lietas? — Jurītis elsoja un mazliet šūpojās.

— Jā. Tu neatšķir.

Viņš vairs neko neteica, mierīgi pameta Zanes dzīvokli un piezvanīja pie kaimiņu durvīm. Tās atvēra vīrietis dārga zīmola kreklā. Jurītis viņu pastūma malā, meklējot fajansa templi.

— Ē, — dzīvokļa saimnieks protestēja, — kas notiek? Kas jūs tāds esat?

Tikmēr īstās durvis bija atradušās. Aiz tām līkkājainā senatnīga dizaina vannā plunčājās dāma. Pirms viņa paspēja ieelpot kliedzienam, vanna bija apgāzta un daiļava nāriņas nevarībā izmesta putojošā peļķē. Izlietnes krāna un skalojamās kastes pievadus piemeklēja jau zināmais liktenis. «Ēvald, dari kaut ko!» sieviete sāka spiegt, kamēr Jurītis aizsoļoja uz virtuvi nokārtot attiecības ar turienes ūdens cietumiem. Par Ēvaldu nosauktais, būdams inteliģents cilvēks, nemetās ar dūrēm uzbrucējam sejā, bet sakņupa kaktā, filmējot notiekošo telefonā, un, tikai sagaidījis ciemiņa atvadu vārdus «krānus vaļā!», iedomājās painteresēties, kā jūtas sieva.

Stāvā vairāk dzīvokļu nebija, tādēļ ūdens atbrīvotājs kāpa lejā un dauzījās pie durvīm: — Atveriet, atveriet! Ārkārtas situācija.

Viņam izdevās noraut un izmest pa logu atejas podu, sadragāt izlietni, nolauzt krānu virtuvē.

Nākamajās durvīs tika izrādīta pretestība, tādēļ postījumi gadījās lielāki: pa logu lidoja arī pudeles, krūzes, vāzes un citi ūdens vaņģošanas rīki; tiem pievienojās pilnīgi nevainīgs televizors, ko varētu skaidrot ar Jurīša nepatiku pret politisko notikumu komentētāja rūpīgi kopto fizionomiju ekrānā. Viņš kāpa lejup no stāva uz stāvu, vilkdams slapju roku pa sienām, un tās vairs neuzdrošinājās čukstēt aizvainojošus vārdus. Dažu mitekļu iemītnieki gan izvairījās no posta — viņi tobrīd atradās operā, restorānā vai Dienvideiropas kūrortā, tādēļ palaida garām iespēju ielaist mājās revolūciju. Vairums tomēr šā vai tā cieta, turklāt dažos gadījumos ar ziņkārīgu snaikstīšanos kāpņu telpā atvieglojot Jurīša iekļūšanu viņu hipotekārajos cietokšņos.

Kaimiņu māju glāba tērauda durvis ar ieejas kodu un policija, kas bija atsaukusies uz atūdeņotās mājas cietēju palīgā saucieniem; daudzi no tiem tagad vazājās pa pagalmu, aplūkodami izbārstīto mantību un policijas darbu, bet apkārtējo namu iedzīvotāji sabira pie logiem, lai no droša atstatuma vērotu izrādi. Visapkārt mirdzēja tālruņu ekrānu un zibspuldžu jāņtārpiņi, sociālie tīkli bagātinājās ar foto un video liecībām.

— Hei, pēc pusstundas būs televīzija, — kādam bija izdevies sazvanīt paziņas raidorganizācijā.

Dāmas pašķīda pa mājām pucēties, bet vīri ņēmās pierunāt policistus pagaidīt un nevest prom aizturēto, pirms tas tiks filmēts un intervēts. Likuma sargi sevišķi neiebilda, pozitīva publicitāte noteikti nāks par labu viņu karjerām. Nez no kurienes uzradās grils ar desām un veikala apsargs ar alus maisu, nu viņš visiem aizgūtnēm stāstīja, kā, glābjot veikalu no izdemolēšanas, jau iepriekš saskrējies ar notverto teroristu.

Pats revolucionārā terora praktiķis nīka policijas busiņā un pļāpāja ar jaunāko no policistiem, kurš bija atstāts pieskatīt arestantu, kamēr vecākie biedri kūrēja grilēšanas svētkus. Jurītis gandrīz vārdu pa vārdam pārstāstīja Zanes sacerēto manifestu. Klausoties ievadvārdus, puišelis uniformā tikai smīkņāja, taču ar katru nākamo tēzi policista seja kļuva arvien domīgāka, bet pie beigām tas izvilka cigareti un piedāvāja arī Jurītim.

Ap to laiku, kad notikuma vietā ieradās žurnālisti, lai ūdensrevolūcijas vēsti iztaurētu pa visu pasauli, Jurītis un viņa jaunais draugs, izmantojot vispārējo kņadu un drūzmēšanos ap televīzijas ļaudīm, bija ielavījušies kaimiņu mājā.

No augšējiem stāviem atskanēja kliedzienu un plīstoša stikla troksnis. ▮

Bjanka Bellova

Dambjsargs

Stāsts

Bjanka Bellova (*Bianca Bellová*, 1970) ir bulgāru izcelsmes čehu rakstniece. Sarakstījusi četrus romānus, vispazīstamākais — *Ezers* (2017, ES literatūras gada balva) — ir tulkots latviski. Viņai piedēvē tipiski vīrišķīgu rakstīšanas stilu. Šogad viesodamās Latvijā, rakstniece atzina, ka spiesta rakstīt īsi un kompakti, jo triju bērnu audzināšana neļauj izvērsties plašos tekstos.

Kuce rej. Izcirtumā virs dambja laikam ganās stirnas. Uzlieku ūdeni kafijai un iešu uzmest skatu pagalmam.

Ir jauka pievakare; saule pamazām izgaist ielejā, kas ir visnotaļ gleznaina, lauku mājas tajā labi uzturētas, paviļas noslaucītas un izrotātas ar visādiem ķiņķēziņiem, un, jo dziļāk Vācijā, jo tās gaišākas un siltākas. Nezinu, kā īsti pateikt, bet, jo dziļāk ejat pa ieleju lejpus aizsprostam, it sevišķi, kad pārejat robežu, jo vieglāk ievilkt elpu.

Kaut kur uzkalnā rej stirnu buks, tāpēc kuce tā plosās. Interesanta lieta — stirnas pat pēc robežu atvēršanas vienkārši nelien iekšā Vācijā. Kad šeit stāvēja dzelzs priekškars, viņas uz turieni netika, tur bija pie strāvas pieslēgts žogs, no kura laukā šāvās apgaismošanas raķetes, kad tam kāds piedūrās, un, tā kā stirnas apgūst teritoriju no mātēm atkarībā no tā, uz kurieni viņas vadā, tad čehu stirnas joprojām staigā pa Čehiju un vācu — pa Vāciju. Vācu stirnu buks vis čehu stirnu neaplēks, ko tu nudien nespēj saprast.

Saku kucei: «Kuš, bestija!», un viņa nolaiž ausis, un var redzēt, ar kādu prieku stirnu buku izrīditu laukā, bet viņa baidās, ka dabūtu pa ļipu. Tonka viņu izlutinājusi pa šiem dažiem mēnešiem, kurus šeit uzturējās, gāja viņu glaudīt un barot ar vakariņu atliekām, un runāties un ņēma viņu pastaigās, suņam, redz, esot vajadzīga staidzināšana un labs vārds. Es jau ļāvu ar, tik un tā Tonka allaž darīja to, kas viņai ienāca prātā. Iesākumā man bija bail, ka tikai Tonku nesalauž, jo viņa izskatījās tik trausla, turklāt tas vēders — un tad jau viņa bija aptinusi mani ap pirkstu. Nu, un kuce tagad ir izlaidusies un mūžīgi tikai gulšņā, un man atkal jāmāca viņai paklausība. Bet kuce, tā jau sapratīs, ka nav jēgas mīzt pret vēju.

Vakari te uznāk strauji; vienbrīd ir vasaras vakars, bet pēc brīža jau meklējat, ko uzvilkt mugurā. Bet tagad vēl silts. Uz nogāzes zem aizsprosta dūmi kūp tikai no četrām lauku mājām, tik daudz tautas te palicis. Tādas lielas lauku mājas pēc vāciešiem palikušas un tik daudzus gadus pēc kara jau atkal gandrīz visas tukšas. Pie apvāršņa vēl rēgojas to koku stumbri, kurus piebeigusi ķīmiskā rūpnīca kopā ar elektrostaciju kalnu pakājē, taču, ja paiesities pa šo mežu, redzēsit, ka tas jau sāk atkopties, tas ir pilns ar jauniem, veseliem kociņiem, ar kuriem viss aizaugs, kad mēs šeit nebūsim.

Stirnu buks rej joprojām kā prātu zaudējis. Es par viņu nemaz nebrīnos — tik jauka pievakare. Rīt uz brīdi ieskriešu mežā pēc mellenēm un uztaisīšu melleņu mērci žahouru. Par pīrāgu un melleņu knēdeļiem, kurus visu pērno vasaru gatavoja Tonka, varu tikai sapņot. To nu gan nevar noliegt, ka ēst gatavot viņa mācēja. Teiksim, ja salīdzinu ar paša māti… Eh! Vai, piemēram, Tonkas trusis krējuma mērcē, ka tevi jupis!

Pirmā lauku māja zem aizsprosta ir mežsargmāja. Kārtīgs, īsts nams, palicis pēc vāciešiem. Otrajā stāvā deg gaisma. Mežsargs ir viens pats un ar to jau samierinājies. Arīdzan sapratis, ka ilga vientulība labāka par dumju sabiedrību. Sieva no viņa aizmuka jau sen, bija tāda maza persona, spalvaina kā kalnu govs, bet zināma burvība viņai piemita, kāds iekšējs spēks, kas mēdz būt neglītiem sievišķiem. Agrāk mežsargs pie manis šad tad ienāca, vai es pie viņa, mēs pārmijām kādu vārdu un izdzērām pāris pudeļu alus. Cilvēkiem no viensētām reizumis vajag sabiedrību kā cūkai vēdera pakasīšanu. Tās man drusku pietrūkst, to nenoliegšu.

Tagad reizumis labi, ja varu uztaurēt trombonu. Es gan ar trombonu izskatos pēc pajoliņa, bet spēlēt citu instrumentu neesmu iemācījies; klavieres un vijoli Litvīnovas tautas mūzikas skolā piešķīra tiem sapucētajiem skuķiem, kam bija vieni vienīgi piecnieki, bet man līdzīgiem aunapierēm atlika tādi instrumenti kā trombons, akordeons un tuba. Tā ka šad tad sēžu te, dambjsarga nameļa priekšā un spēlēju ielejā trombonu, mazliet gan depresīvi, taču vienlaikus tas patiešām skan kā mūzika, un tā man reizumis nepieciešama. Šeit, kalnos, mūzikas vispārīgi maz, ja nu vien cilvēks neieslēdz kādu estrādes raidījumu televīzijā *Nova*. Bet es tad labāk iešauju sev galvā, nevis skatos estrādi televīzijā *Nova*.

Ņemu tālskati, un kuce uzreiz saspicē ausis un ceļas kājās, jo domā, ka iesim apgaitā. Raugos pāri aizsprostam uz otru pusi, kur lokās šoseja. Tagad tur dienā aizbrauc kādas piecas automašīnas, nedēļas nogalē vairāk, kad atbrauc prādzinieki. Pa vietējo ceļu brauc trīs vellapēdisti, te tas jau gatavais pūlis. Pa Sarkankalna nogāzi iet kāds sēņotājs. Saulei rietot, paliek mazliet vēsāks, un uz ūdens virsmas veidojas vilniši. Man patīk šis dienas laiks. Man vajadzētu doties apgaitā, uzmest aci, vai pie aizsprosta kāds nenodarbojas ar maluzvejniecību. Taču maluzvejniekus te neesam manījuši gadus divus, tā ka par to varu galvu nelauzīt. Pēc ilgā sausuma ūdens ir maz, un zivis maziņas kā kazu spiras.

«Gulties, muļķe!» saku kucei, un viņa nolaiž

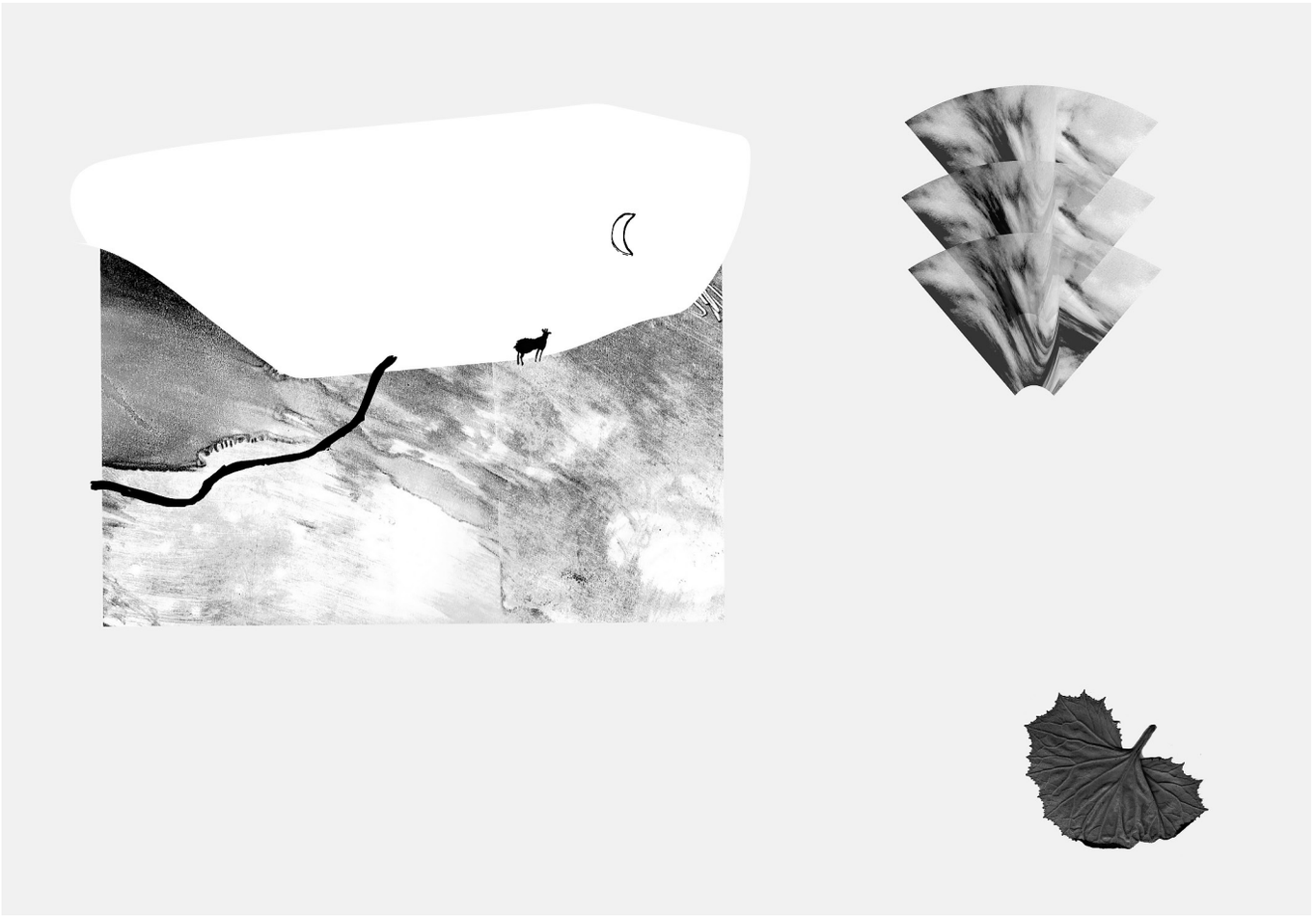

Ilustrācija —
Estere Betija Grāvere

ausis un apguļas.

Eju ierakstīt datus Dambjgrāmatā. Ūdens uz plīts jau gandrīz izvārījies. Uzleju kafijai ūdeni, iemetu tajā trīs cukurgraudus un paņemu no plaukta Dambjgrāmatu. Šodienas datumā ierakstu: «Nekādu īpašu notikumu. Ūdens stāvoklis: 235 zem ilglaicīgā vidējā līmeņa. Plaisas aizsprosta sienā: optiskas pārmaiņas nav novērotas, taču sūce ziemeļu pusē palielinās. Dienvidu pusē vairojas zirnekļveidīgas plaisas, fotogrāfija pievienota. Statiķa inspekcija akūti nepieciešama un pieprasīta.»

Tad grāmatu aizveru un aizsmēķēju. Ir gluži vienalga, ko grāmatā rakstu. Neviens nelasa šos ierakstus. Vairākkārt rakstīju Pārvaldei uz Prāgu; reiz atbrauca četri un rādīja tādus ģīmjus, it kā zobi būtu pakaļā, tad bez vārda runas aizbrauca uz Prāgas pusi, un kopš tā laika par viņiem neviens nav dzirdējis. Viņi redzēja, kas par ķezu, bet nosprieda — labāk izlikties, ka nav nekā. Kad spruks vaļā, tad apgalvos, ka ne par ko nav zinājuši un neviens ne par ko nav ziņojis. Mēģinās visu novelt uz mani, tas man skaidrs, taču es dokumentāciju uzturu visumā rūpīgi un no visa izgatavoju kopijas. Neesmu nekāds muļķis.

Bet cilvēki pamanīs, tas skaidrs. Sāks izplatīties tenkas. Cilvēki sāks mazāk braukt uz šejieni. Viņi no aizsprosta baidās. Tā ir liela ūdens masa, nav nekāds joks. Vienīgais, kas aizsprosta nebaidījās, bija Tonka. Mūžīgi skraidīja kā jukusi tam apkārt kopā ar to kuci, lai gan jau bija ar lielu vēderu. Aizsprosts bija atvilinājis viņu šurp no pašas pilsētas. Es neprasīju par to, kas viņai aiz muguras, domāju, ka reiz varbūt pati izstāstīs. Taisnību sakot, es ilgi domāju, ka viņa uzaugusi bērnunamā, bet tad atbrauca viņas māte. Biju pavisam pārsteigts, ka Tonkai ir māte. Taču, ja man būtu vajadzējis iztēloties viņas izskatu, tad māte noteikti neizskatītos šādi: drukna lauku sieva, tikai lielo, izrakstīto brunču un priekšauta vietā mugurā bikses no dederona, vai kā to tagad sauc, kaklā medaljons ar Madonnu, sēd man virtuvē kā teļš pie jauniem vārtiem, rokas klēpī salikusi, priekšā kafija, bet to nedzer. Neko nerunā, Tonka sēd viņai pretim, grauž nagus, abas sēd kā divi mēmie. Nu, es tad ņemu kuci un eju apgaitā. Kad pēc stundas atgriežos, māte jau ir prom.

«Kur palika?» es prasu Tonkai, bet viņa tikai parausta plecus un ar galvu norāda uz pilsētas pusi. Viņa nekad nav bijusi nekāda lielā runātāja. Arī tāpēc viņa pieauga man pie sirds. Ir sievieši, kuri visu dienu muti neaiztaisa, mūžīgi kaut ko prasa un atgādina. To es nevaru paciest. Bet Tonka nav tāda, viņa tikai reizumis izmet pusvārdu un atkal klusē.

«Ko viņa gribēja?»

«Eh,» viņa atmet ar roku: «Lai es atgriežos mājās un tamlīdzīgi.»

Nekas tā nepazemo vīrieti kā pļauka; pietika iebelzt, sitiens nebija nekāds dižais, tikai plīkšķis noskanēja, un plikajam paurim pārsukātie mati salēcās

«Un tu negribi?» es prasu un varu apzvērēt, ka pat muļķa kuce pavisam sastinga.

Bet Tonka noraidoši papurināja galvu, un man sagribējās paņemt viņu klēpī un kārtīgi paspaidīt, taču es labāk tikai aizsmēķēju. Vēders viņai bija jau gluži brangs, apmēram pusceļā. Nebūt nebiju iztēlojies nez kādu lentēm apvītu kopēju nākotni, ka mēs kā murkšķi staigātu, rociņās sadevušies, un tamlīdzīgi, taču atzīšos, ka biju ļāvies izprovocēties un uztaisījis viņai šūpuli. Tonka izbalsināja kambarīti un sakarināja tur aizkariņus un citas muļķībiņas, mežsargs no koka izgreba viņai tādu dūjiņu, kāda pašam bērna gados bijusi virs šūpuļa.

Tad atradu Tonku, rotaļājamies ar vecu leļļu namiņu. Tā ir tāda manta, kāda pirms kara mēdza būt bērniem no turīgākām ģimenēm, ar ko rotaļāties, vesela liela māja ar otro stāvu, iekšpusē aplīmēta ar tapetēm, ar katūna aizkariem, mēbeles ir precīza īsto kopija, tur ir krēsliņi, galdi, kamīns, lieli antikvāri skapji un apgleznotas kumodes, pat sīciņš porcelāna naktspodiņš un mazītiņi galda piederumi.

«No kurienes tev tāds?» es prasu, bet viņa it kā uzšauj man skatienu un teic, ka esot atradusi lejā ciemā, izmestu pie kādas atkritumu tvertnes. Blēņas. Šeit neviens tādu mantu laukā neizmestu. Par šīm senajām, vāciešu atstātajām mantām var dabūt labu naudu, it sevišķi, ja tik labā stāvoklī. Un es arī pazinu šo namiņu; biju to redzējis pie mežsarga bēniņos, kad palīdzēju viņam ieregulēt antenu. Taču neko neteicu.

Tai pašā vakarā iegriezos pie mežsarga. Pirmo reizi, kopš viņu pazīstu, kambaris bija uzkopts. Viņš istabā pat sēdēja ar rītakurpēm kājās. Bija noskuvies. Nagi apgriezti. Kad ienācu iekšā, viņš satrūkās.

«Tu, puis, man skraidelē pakaļ Tonkai,» es saku skaidri un gaiši, bet viņš sāk izlocīties, ka es esot traks palicis. Kad manīja, ka es viņam neticu, pagrieza runas pretējā virzienā — es nevarot pretendēt uz Tonku, it kā viņa būtu manējā, viņa ar mani pat neguļot, un tas bērns arī neesot mans, kāda te varot būt runa. Ka lielo ragu dēļ es pat pa durvīm netiekot iekšā.

Tad iešāvu viņam pļauku. Nekas tā nepazemo vīrieti kā pļauka; pietika iebelzt, sitiens nebija nekāds dižais, tikai plīkšķis noskanēja, un plikajam paurim pārsukātie mati salēcās. Pēc tam viņš tur sēdēja kā nolauzts alksnis, bet es viņam teicu — ja pieķeršu, ka lakstojas ap Tonku, tad ņems tādu galu kā tie vācieši aizsprosta dibenā. Ka vienvakar viņu novaktēšu, un neviens neko neuzzinās. Es pats trīcēju kā apse, bet tas nebija manāms. Bet mežsargs gandrīz apraudājās. Nu, mežsargs. Vīrs kā milzis no Černobiļas. Plinti bija nolicis blakus durvīm. Es devos prom. Kad no ārpuses paskatījos iekšā, tad redzēju, ka galva viņam nolikta uz galda. Tā bija pēdējā reize, kad ar viņu aprunājos. Reizumis no dambja redzu, kā viņš klimst pa pagalmiņu vai iesēžas tai savā ņivā, brīdi to rūcina un brauc prom. Tad pusi dienas uz dullo braukā pa mežu un vakarpusē atgriežas tukšā mājā, gluži kā es. Kroga ciemā jau sen vairs nav.

Tā par tiem vāciešiem ir tāda vietējā folklora, bet tādas runas klīst. Ka tie vācieši, kuri pēc kara izvairījušies no pārvietošanas — teiksim, ja pilsētā fabrikā bijuši tādi spečuki par lietām, kuras te neviens nespējis apjēgt —, pakāpeniski ņēmuši galu ūdenskrātuvē kopā ar visām mājām. Pirms ielejas appludināšanas tajā stāvējuši divi ciemi, vāciski, kā gan citādi šeit, pierobežā. Glīti, ne akurāt bagāti, bet zeļoši, tīri ciemati ar baznīcu, skolu, krogu un ugunsdzēsēju biedrību, kā nojaušams fotogrāfijās. Tagad tie stāv zem zaļganā ūdens tonnām un tajos dzīvo tikai mazizmēra zivis. Galvenokārt tāpēc te aizliegts peldēties. Ūdens no krātuves jau sen nav dzerams, sabojājies kā viss apkārtnē. Ciemata vecenes agrāk baidīja mazus bērnus, stāstot, ka katram, kurš ieniris pie noslīcinātajām mājām, galvā kaut kas samežģījies un pēcāk viņu aizveduši uz Hartmanicu trakonamu. Vecenes tiem bērneļiem uzbūrušas krāsainu bildi par trakonamu, bijušo draudzes namu, kurā visi pacienti šūpojas šurpu turpu, bezjēdzīgi kārc un rij savas kakas. Bet nu jau ciematā nav neviena bērna, kuru šie nostāstiņi varētu nobaidīt. Pēdējais bērns, kurš te piedzima, bija mežsarga Hineks. Cik zinu, tagad Hineks dzīvo pilsētā, ir šķīries un spēlē spēļu automātos.

Arī tāpēc visi te gluži vai nopriecājās, kad ieradās Tonka ar lielo vēderu. Kaut gan neviens viņu nepazina un atnākusi viņa bija nez no kurienes — bet tā jau te bija ar visiem, neviens te nav ilgāk par divām paaudzēm. Pat nedēļas nogaļu atbraucēji, mani satikuši, allaž apvaicājās, vai jaunajai kundzei viss kārtībā, un sazvērnieciski piemiedza man ar aci. Piepeši te atkal bija uzradies kopības gars, kura beigu laikus es biju piedzīvojis. Kad vēl mēdza braukt uz teātri uz pilsētu vai pat uz Prāgu. Kad pie kroga ārpusē būvēja deju grīdu vai vienkārši cepa sivēnu. Kopīgi svinēja Lieldienas un Vasarsvētkus. Tiecās uz kopus lietu. Bet skaidrs, ka tie bija tikai tādi kā slīkstošā pirmsnāves drudžainie tvērieni.

Saule rietot tā skaisti atviz namiņa fasādes cementa apšuvumā. Dambjsarga namiņš te tuvu un tālu ir vienīgā celtne, kas uzbūvēta pēc kara. Nekādu dīvainu skeletu skapī, nekādu karalaiku mundieru bēniņos un sarūsējušas munīcijas zem grīdas. Nekādu vecu fotogrāfiju, nedz garu kā ik otrajā šejienes namā. Cilvēki pie tiem jau pieraduši un lieki nepārdzīvo. Pierod, ka tas piederas tam namam kā pulkstenis ar pendeli vai trušu būri. Mežsargam ir vecas bābas gars baltā aubē, viņa šad un tad apsēžas uz sola virtuvē. Groza galvu un reizumis izmet kaut ko vāciski, taču mežsargs vāciski nemāk, tāpēc nesaprot viņu. Es viņu nekad neesmu redzējis, taču man nav iemesla mežsargam neticēt. Pie Konopāseka reizēm pašas no sevis aizslēdzas durvis, un prādzinieki no ceļmalas krusta redzot durvīs stāvam

Es iztēlojos, kā ūdens sāks pakāpeniski šļākties no plaisām kā strūklaka, tai nopakaļ sāks lidot betona gabali kā spļāvieni

divus mazus bērneļus ar bumbu un bez kurpēm. Nu, man šitās cūcības mājā, paldies Dievam, nav. Tonkai gandrīz vai žēl, ka nav, jo viņa nostāstus par gariem un spokiem klausījās ar pavērtu muti un sapņainām acīm. Viņa joprojām vēl bija bērns, lai gan jau nāca divdesmit piektais gads. Manā jaunbūvē ar satelīta šķīvi un mikroviļņu krāsni viņai joprojām nebija miera.

Skaidra lieta, ka es viņu mazliet pabaidīju, bet tikai tāpēc, ka viņai patika. Šeit, šajā dīvainajā novadā, nemaz nav īpaši daudz jābaida. Ja šo vietu nepazīstat, tā var jūs izbiedēt; jūs ejat pa pļavu un pēkšņi iekrītat kāda nama pagrabā, no kura nav palicis ne miņas. Vietām starp kokiem rēgojas sagrautu sienu atliekas, un krāsmatās šad tad var kaut ko atrast — kurpi, krāsaina stikla gabalu, vecu pastkarti vai karoti. Aiz paugura ir sena pazemes munīcijas fabrika, kur kara laikā esot bijuši nodarbināti gūstekņi.

Es kāsēju. Pēdējā laikā vienmēr. Nupat atkal. Visu mūžu vesels kā rutks, visu mūžu svaigā gaisā, un tagad vienā laidā šitā liga. Tagad arī nevaru kārtīgi trombonā iepūst. Un reiz ievainotais plecs man piepeši sācis iesāpēties. Kuce vienmēr ierauj asti kājstarpē, kad sāku kāsēt, un, kad mitējos, tad sāk man pielaizīties, dumiķīte. Pasviežu viņai sprunguli, un viņa skrien kā retardēta — tik stipri cenšas man iztapt.

Visvairāk Tonka tincināja par appludinātajiem ciematiem. Nez, kā tur tagad izskatoties. Neviens nezināja, kā tur izskatās, pirmkārt, neesam ūdenslīdēji, otrkārt, neesam uz galvas krituši. Turklāt ūdenskrātuvē peldēties nedrīkst, vai ne, to jau es teicu. Bet es izstāstīju viņai to, ko zināju. Divi ciemati, vienā stāvējusi baznīca (vai ar krāsainiem logiem? — viņa prasīja), laukumā soliņi, pieauguši koki, bruģēta šoseja ap visu laukumu, droši vien ziemā tur bija garlaicīgi, un vasarā kaitināja mušas, kā jau visur. Kamēr stāstīju, Tonka aizmiga ar galvu uz galda, cik nogurusi viņa bija no mazuļa. Aiznesu viņu uz gultu un apsedzu. Tad tāpat vien sēdēju pie viņas un raudzījos, kā viņu apspīd mēness. No mutes viņai tecēja siekalas, un tas bija visnotaļ piemīlīgi.

Nākamās dienas rītā Tonkas mājā nebija, bet tā viņa mēdza darīt bieži — savācās un devās izstaigāties. Tas bija tieši brīvdienu beigās, gluži kā tagad. Valdīja kārtīgs karstums. Pīlādžogas beidza briest, un tad te vienmēr jauki. Gar ceļiem ziedēja mēļas lupīnas, šeit viss uznāk mazliet vēlāk. Viņa atgriezās ap pusdienlaiku, abas ar kuci bija slapjas kā dažkārt slīkones.

Viņa bija bāla, vienkārši šausmīgi bāla, pavisam balta, skats bija tāds, itin kā nemaz vairs nebūtu pie dzīvības. Manī pilnīgi sažņaudzās.

«Tu esi peldējusies pie aizsprosta,» es teicu viņai, un viņa paraudzījās uz mani baismīgi gurdeni un sāka ģībt. Vienkārši šausmīgi lēnām sāka ļimt pie zemes. No visām šīm sieviešu padarīšanām — pinkšķēšanas, histērijas un pārliekā jūtelīguma — es raugu izvairīties, bet te varēja redzēt, ka lieta kļūst nopietna. Allaž esmu bijis visnotaļ vērīgs, tāpēc Litvīnovas komandā spēlēju uzbrukumā, iekams galīgi iezārkoju plecu. Es satvēru Tonku. Kad nesu viņu uz gultu, sajūta bija kā nesot ledus gabalu, kā liellopa liemeni no saldētavas.

Viņa teica, ka bijusi appludinātajā ciematā. Teica, ka pastaigājusies pa laukumu. Redzējusi, kā tur no augšas spīd saule, vizuļodama baznīcas torņa smailē, kā starp logiem peld zivis, uz veļas šņorēm kā virtenes aug ūdenszāles, laukumā uz soliņa sēž pensionāri, kājas šūpodami, un skolas klasēs sēž ducis bērnu, taisni kā lineāli un uz mata kā putas. Kā pie tāfeles stāv nenosakāma vecuma skolotāja, kā viņa gurdi paraugās pa logu un pamāj Tonkai.

Iedevu viņai, lai iedzer mazliet liepziedu tējas ar lāsi degvīna, un viņa aizmiga. Kad pēc stundas atnācu pie viņas, pēlis bija nomests zemē un starp kājām liels, sarkans murskulis. Tonka apātiski blenza sienā. Kopš tā laika vairs nepateica ne vārda. Divas dienas rūpējos par viņu, bet trešajā dienā viņa bija prom. Viņa sev nepaņēma neko, pat kurpes pēc viņas bija palikušas. Es nezinu, uz kurieni viņa aizgāja, lai gan visādas lietas man, protams, nāk prātā. Ķerta viņa bija kopš paša sākuma, un es biju mūlāps, ka uz visu to pievēru acis.

To bērneli es apraku dārzā zem lapegles. Kuce bieži iet uz turieni gulšņāt. Man tur ir viens tāds sēdeklītis, reizumis sēžu un spēlēju vecā Mocarta *Concerto for Alto Trombone*, bet reizēm padirnu tāpat vien, pīpēju un blenžu, kā spieto maijvaboles.

Es eju mērīt plaisas aizsprosta ķermenī un to pierakstu. Tad uzrāpjos kādā no apkaimes pakalniem, paošņāju kadiķus un meklēju vietu, no kurienes tas teijāteris būs vislabāk redzams. Pagaidām laika pietiek, jo ūdens ir maz. Taču ziema ar kārtīgu sniega lēveni vai divas spēcīgu lietavu nedēļas izdarīs savu. Es iztēlojos, kā ūdens sāks pakāpeniski šļākties no plaisām kā strūklaka, tai nopakaļ sāks lidot betona gabali kā spļāvieni, un tad ūdens pakāpeniski paņems visu. Sāks velties pa ieleju, aizlidos un kā virpuļviesulis aizslaucīs visas vecās lauku mājas un tos bezjēdzīgos ķiņķēziņus, telegrāfa stieples, suņu būdas, pastkastītes, bliņu pannas, pastaigu spieķus, ieplēstos kāzu plīvurus, lelles bez acīm un kājām, vecās vēstules un fotogrāfijas no sienām. To visu noskalos un iztīrīs. Man nav jābūt nekādam ģēnijam, lai zinātu, ka tas agri vai vēlu notiks.

Joprojām vēl tīkami silts. Paņemšu pāris pudeles alus un aiziešu patrīt mēli pie mežsarga. Es nebaidos, viņš priecāsies, mani redzot. Varam jau arī tāpat vien paklusēt, sēdēt mājas priekšā un raudzīties ielejā. Stirnu buks joprojām rej. ▮

No čehu valodas tulkojis Jānis Krastiņš

Jurga Tumasonīte

Mūzika viņu acīs

Stāsts

Jurga Tumasonīte (Jurga Tumasonytė, 1988) ir lietuviešu rakstniece. 2011. gadā uzvarēja Lietuvas Rakstnieku savienības pirmās grāmatas konkursā un izdeva īsprozas krājumu *Mākslīgā mušiņa*. Otrais stāstu krājums *Undīnes*, no kura ņemts šeit publicētais stāsts, nominēts kā viens no pieciem labākajiem 2019. gada Lietuvas prozas darbiem.

Šorīt vējains: koki, kas aug krastmalā, birdina lapas un sūta tās uz ezera vidu. Šis ezers ir dziļš, tā krasti dumbraini, pilni badīgu dēļu. Teritorija norobežota ar augstu elektrisko žogu, visur sakārtas kameras. Ekspedīcijas jahta ar baltu apakšu šūpojas uz ūdens, četri zinātnieki gaida, kad uzvārīsies kafija. Agrs rīts, sāk celties migla. Uz klāja blondīns ar uzrautu degunu dziļi ievelk drēgno gaisu un raugās apkārt: drīz vairs nevarēs redzēt krastus, liksies, ka viņi iekļuvuši sveša sapņa pašā vidū. Vīrietis atkal iesprūk kajītē. Var tikai minēt, kā viņas uzvedīsies miglā. Tāpēc zinātniekiem kaklā karājas austiņas: tās viņi izmantos, tiklīdz būs manāmas kaut visniecīgākās briesmas. Ezera dibenā nogremdētās kameras rāda statisku ainu: pirmā aizmigusi guļ, ierakusi asti mīkstajā pamatnē. Otra izstiepusies uz vēdera, apkampusi kaut kādu kokgabalu. Kur ir pārējās un ko tās tagad dara — pagaidām nav skaidrs, jo kameras ir fiksējušas tikai šīs divas.

Iežogotais ezers ir pasludināts par bīstamu vietu: tā tuvumā gan arī neviens nedzīvo, tikai viena sieviete un vīrietis. Viņu sašķiebusies mājele atrodas kilometra attālumā no ezera, blakus lielam, neizretinātam mežam, kurā vīrietis un sieviete reizēm ogo. Pagājušajā nedēļā atbraukušajai televīzijai šis neprecētais pāris teica, ka viņi no undīnēm izvairoties un neredzot nekādu vajadzību tām tuvoties.

Fakts, ka šajos ūdeņos mājo undīnes, plašākai sabiedrībai kļuva zināms nesen: pagaidām tiek izteikts minējums, ka undīnes te apmetušās jau vismaz pirms piecpadsmit gadiem. «Piecēlās!» iesaucas blondīns un nošņaukājas. Zinātnieki aplīp ap četrstūraino ekrānu, noklikšķ tējkannas slēdzis, ūdens kafijai ir uzvārījies. Otrā, tā, kura gulēja, apkampusi baļķēnu, tagad staigā pa to uz rokām ar galvu uz leju. Varbūt grib izstaipīt stīvos muskuļus, bet varbūt izpilda kādu zinātniekiem pagaidām nezināmu rīta rituālu. Viņas sudrabainā aste atgādina karogu: brīžam nopland spēcīga spura. Pēkšņi undīne paceļ galvu, pagriežas pa labi un ieskatās kameras objektīvā. Ekrānā zinātnieki vēro viņas apaļās, tenisbumbiņām līdzīgās acis, kam vidū ir melns punktiņš. Undīne nemirkšķina un izskatās muļķīgi izbrīnīta. Deguns ir mazs un šaurs — tādi nedabiski mazi deguni bija modē astoņdesmitajos gados. Zilganās lūpas viegli pavērtas. Visā šajā salikumā ir kaut kas baiss, kas tāds, kas neraisa uzticēšanos. Viņa ielūkojas kamerā tikai mirkli, tad atlaiž savu baļķēnu un aizpeld ziemeļu virzienā, zinātnieki pavērš ierīci viņai nopakaļ.

Ezera ziemeļu pusē ir sala, kuras caurmērs nepārsniedz desmit metrus, tur zeļ zāle, bet krastos aug meldri. Tādās salās parasti čum un mudž zalkši, kurus medī ūdensputni. Visur migla, tāpēc ārpusē undīni nav iespējams saskatīt ne ar neapbruņotu aci, ne ar binokli. Otrā undīne, tā, kurai sekoja kamera, iznira no ūdens un tagad droši vien sēž krastā. Pirmā joprojām guļ, asti iegremdējusi dūņās. Zinātnieki vēlreiz nospiež tējkannas slēdzi. «Būs smaga diena,» noburkšķ blondīns un atkal pieiet pie ekrāna. Pa ūdens virsmu pludinās pūstošas koku lapas, bet aptuveni trīsdesmit metru dziļumā pamostas arī pirmā, taču neieskatās kamerā, nestaigā uz rokām, tikai izvelk dūņām aplipušo asti no ezera pamatnes un aizpeld uz ziemeļiem tāpat kā pirmā. Undīnes skaidri saprot, ka miglā cilvēki no jahtas viņas neredz, tāpēc brīvi var tupēt uz savas salas. Divas zinātnieku kameras ienirst dzelmē meklēt pārējās. Blondīns izvelk no somas rakstīkli, biezu kladi un sāk kaut ko skrīpāt: viņam patīk paša rokraksts, kas tik daiļi izvijas pa sauso papīru, lai gan tā viņš sev sagādā papildu darbu — vēlāk visu nākas pārrakstīt ar tastatūru.

Jau pusseptiņi, bet migla neizklīst — tagad tā ir tik bieza, ka līdzinās slāņu mākoņiem. Liekas, pats esi mākonī, bet kustīgais ūdens ir gaisa viļņi. Kameras joprojām airējas pa ezera ūdeņiem, neko neatrazdamas. Zinātnieki balso: divi saka, vajag doties uz salu, kur slēpjas undīnes, citi iesaka pagaidīt, līdz laiks noskaidrosies, un tikai tad izpētīt to zemes pleķīti. Lai viņas pagaidām vēl jūtas kā stāvokļa noteicējas. Tiek nolemts pagaidīt. Viens pielej kannu un uzvāra otru kafijas porciju. Uzdevums ir skaidrs: vajag iezīmēt undīnes un paņemt paraugus tālākiem pētījumiem. Šajā ezerā pavisam ir četrpadsmit

Atļauju ņemt līdzi kameru žurnālists ieguva, tikai parakstījis līgumu, ka tiks filmēts bez skaņas. «Kur ir undīnes?» komentāros prasa skatītāji

undīņu, kā fiksējusi ierīce, kura ūdenī uztver par pusotru metru lielākus objektus.

Iezvanās blondīna mobilais, viņš ar īkšķi pārvelk pār telefona ekrānu un iet uz jahtas pretējo galu. Zvana sieva, kurai viņš piekodinājis netraucēt, jo būs aizņemts. «Nesaaukstējies,» saka balss no telefona. «Es ceru, ka tev pa rokai ir ierocis?» Blondīns pievelk pilnas plaušas svaiga gaisa un dusmīgi noņurd, ka mīl viņu un būs piesardzīgs. «Es par tevi uztraucos. Nav taču grūti atsūtīt īsziņu, ka viss ir kārtībā.» Tad kāds blondīnam uzsauc: «Eu, nāc šurp, mēs atradām trešo!»

Ekrānā ir redzama trešā undīne, pareizāk, viņas mugura. Undīne guļ uz ūdens virsmas, pastiepusi rokas sāņus, gandrīz nekustināmdama asti. Aptuveni četru metru attālumā no viņu jahtas. Arī otra kamera fiksē undīni, kura peld augšup netālu no pirmās. Zinātnieki rīkojas, kā sarunāts: uzliek skaņu slāpējošas austiņas, kas iepriekš visiem karājās kaklā; sākot no šī brīža, viņi sazināsies tikai ar zīmēm. Blondīns pārbauda telefonu un iebāž to bikšu kabatā. Ja undīne apguļas uz muguras, nav šaubu, ka tūlīt sāks tā sauktās «sirēnu dziesmas». Melnajā tirgū var iegādāties tādus ierakstus, policija pagaidām ir bezspēcīga un nespēj apturēt tirdzniecību ar skaņām, kas izraisa neatgriezeniskas pārmaiņas cilvēku smadzenēs, bet reizēm arī pēkšņu nāvi. Runā, ka, tās klausoties, pārņemot tāda kā iemīlēšanās sajūta. Citi to raksturo kā ilgu orgasmu. Tie, kuriem ir asinsrites traucējumi vai vājāka nervu sistēma, tā arī nomirst, ieilgušas baudas paralizēti, citi — rīkojas neprognozējami, piemēram, eiforijas pārņemti, dauza pieri pret sienu, ar dūrēm izsit stiklus, izlec pa logu, sakož mēli, plēš matus vai skrāpē sev rokas. Kad iedarbība beidzas, pilnu prātu var arī vairs neatgūt.

Uz jahtas zinātnieki kustas absolūtā klusumā. Kameras piefiksē vēl četras undīnes, kas atgūlušās uz ūdens virsmas un, saprotams, izdod tās skaņas. Čemodāniņā ir četras miegazāļu kapsulas, blondīna kolēģis paņem vienu un ielādē šautenē, tad notēmē uz tuvāko no kameru fiksētajiem ķermeņiem. Kapsula trāpa, jo undīne steigšus apgriežas otrādi un nirst dziļumā. Ekrānā redzams, kā drīz vien viņa izstiepjas visā garumā un lēnām sāk celties augšup. Zinātnieki sagatavo tīklu.

Lūk, divmetrīga undīne guļ uz klāja, no tās plūst ass, ar maitas smaku sajaucies dūņu smārds. Četri zinātnieki strādā pilnīgā klusumā: viens noņem asinis no undīnes kakla, otrs ņem ādas un zvīņu paraugus, trešais pieskata kameras, ko ezera undīnes sākušas dauzīt ar astēm. Nākas pagaidām kameras izcelt ārā no ūdens. Jahta sāk mazliet šūpoties, taču ir par smagu, lai undīnes varētu to apgāzt. Vienīgais blondīns vēro situāciju no malas, izlikdamies, ka pieraksta nez kādus svarīgus datus savā kladē. Viņš notverto jau ir nofotografējis visos iespējamajos rakursos. Undīnes turpina trakot: jūtams, ka tās ar astēm dauza jahtas sānus. Visapkārt joprojām blāvo migla. Notvertā guļ dziļā miegā un, spriežot pēc auguma, ir vecāka par šorīt redzētajām. Plikpaurainā galva ar spēcīgiem žokļiem nosvērusies pie pleca. Izvalbītās acu bumbiņas pārklājušās ar dzidru gļotu kārtu. Plakanās krūtis nokārušās uz padusēm, to galiņi ir zilgani un sasprēgājuši. Dziļajā nabā mājo daudz parazītu sugu — zinātnieks jau paņēma paraugu, varbūt izdosies atrast kādu vēl neizpētītu eksemplāru. Zem nabas sākas zvīņotā daļa, un tieši astei pret vidu karājas sēklas maisiņš, kas nozīmē, ka šī undīne ir tēviņš. Kad izpēte beidzot ir galā, viņi grasās palaist undīni atpakaļ ūdenī. Viens zinātnieks ar roku rāda zīmes pārējiem, un tās nozīmē: vairs neelpo. Blondīns pieklūp pie notvertās undīnes kakla un mēģina sataustīt pulsu.

Viņas ar astēm dauza jahtu, kas tagad zvalstās tā, it kā šūpotos viļņos. Undīnes nebiedē tas, ka migla ir izklīdusi, tās atkal un atkal iznirst no ūdens gandrīz līdz viduklim, izskatās agresīvas. Kā piemīti zalkši, kas cenšas iedzelt uzbrucējiem. Operācija tiek pārtraukta: zinātnieki vairs nevar turpināt ekspedīciju, jāpeld uz krastu. Nobeigušos dzīvnieku viņi iebāž polietilēna maisā. Austiņas sāk spiest blondīnam ausu skrimšļus. Undīnes pavada jahtu līdz pat piestātnei un tad, kā sarunājušas, nozūd dzelmē un vairs nerādās.

Tālās undīņu vaimanas sadzird nomaļās mājeles iemītnieki — vīrietis un sieviete. Vīrietis tobrīd kasa sievietei muguru: viņi abi guļ, atlaidušies zālē netālu no sava mitekļa, vīrietis ar cietiem nagiem brauka ādu, atstādams uz tās sārtas švīkas. Viņa nedara neko, guļ, pieglaudusi vaigu zālei. Tikai izdzirdusi sirēnas, paceļ galvu, uz vaiga palikuši zāles stiebru nospiedumi. Vajag celties un iet paskatīties. Viņa aizpogā vīrietim kreklu, lai nebūtu redzamas krūšu spalvas. Viņas pašas galva iestrēgst, velkot kleitu, jo viņai ir slinkums atvilkt rāvējslēdzi. Vīrietis par viņu pasmejas. «Ejam,» viņi sadodas rokās un aizsteidzas uz ezera pusi.

Kad jahta piepeld pie krasta, to jau sagaida žurnālists, kuru pavada apsargi. Žurnālistam ir uzliktas austiņas, viņš muļķīgi pamāj, ieraudzījis blondīna drūmo seju. Notiek tiešraide: gandrīz divdesmit tūkstoši skatītāju vēro vīrus, kas nokāpj no jahtas. Atļauju ņemt līdzi kameru žurnālists ieguva, tikai parakstījis līgumu, ka tiks filmēts bez skaņas. «Kur ir undīnes?» komentāros prasa skatītāji.

Pie ezera stāv vīrietis un sieviete. Pirmais no teritorijas iznāk neapmierinātais žurnālists, kura tiešraide pārtrūka, kad zinātnieki paskaidroja, ka operācija ir galā. Žurnālists izvelk cigareti, aizsmēķē. Vīrietis un sieviete turas mazliet nostāk. Visi klusē, līdz vīrietis savelk bezzobu smaidu un jautā: «Vai varētu?» Žurnālists negribīgi izvelk no paciņas divas cigaretes. Vīrietis

Jurga Tumasonīte

Mūzika viņu acīs

Viņas seja un puse auguma atrodas virs tumšā ūdens, viņa guļ uz ūdens virsmas, izpletusi rokas sāņus, un izdod tās skaņas

grasās lūgt arī uguni. «Vai noķēra tās undīnes?» jautā sieviete. Žurnālists parausta plecus. Viņš nav noskaņots biedroties ar ziņkārīgajiem. Neatpazīst, ka šie ir tie paši cilvēki, kas dzīvo netālu no ezera.

Vakars, uz apspriežu galda sarindotas tukšas glāzes un minerālūdens pudele, taču neviens neuzdrošinās atskrūvēt korķīti. Zinātnieki klausās pārmetumos. Nogalināt vārīgu dzīvnieku ir tik viegli — vajag tikai ielaist pārāk lielu miegazāļu devu. Kurš gan varēja iedomāties, ka undīnes ir tik jutīgas — no izraudzītās devas divmetrīgi dzīvnieki parasti nemirst. Ķermeni viņi izpētīs laboratorijā, labi? Ķermeni pētīs citi zinātnieki, bet viņi ir izpelnījušies pazemināju amatā. Pēc tik apkaunojošas izgāšanās undīņu projekts noteikti tiks konkurentu uzņēmumam. Viņi ir pievīluši izrādīto uzticēšanos! Zinātnieki iziet no kabineta, tā arī neattaisījuši minerālūdeni. Blondīnam kalst rīkle. Gaitenī viņi nesarunājas.

Taksometrs jau gaida. «Kāda, jūs teicāt, adrese?» pārjautā taksists. Kad rīkle izkalst, dažas skaņas pielīp pie aukslējām. Rajona nosaukums sākas nevis ar «pe», bet ar «ke». Ir jau pavisam satumsis — diena nebija no tām vieglākajām. Taksometrs traucas garām daudzstāvu stikla ēkām, visapkārt zibsnī daudz dzeltenu un sarkanu gaismu — kā mūžīgi izrotātas svētku egles zaros. Blondīnam nepatīk stikls, sevišķi jau šis, ar kuru apšūtas lifta sienas. Visa brauciena garumā cauri visiem stāviem līdz savai istabai nāksies skatīties uz sevi — nogurušu un izblamējušos. Iezvanās mobilais: sieva. Melodija atgādina, ka viņa telefonā slepus ir ierakstīta šodienas dziesma. Un nevis vienas, bet vismaz četru sirēnu dziesmas. Viņš pārkopēs ierakstu datorā, ieslēgs tumbas, noguldīs savus nonēsātos piecdesmitgadnieka kaulus uz pelēka zīda palaga un varbūt uzdrīkstēsies ieslēgt dziesmu, varbūt tikai iztēlosies, kā to uzdrīkstas. «Nezinu, vai rīt paspēšu. Esmu noguris, parunāsim citreiz,» blondīns saka, raudzīdamies uz sevi spogulī.

Sieviete ar elkoņiem atspiedusies pret galdu, vīrietis abiem vāra nātru zupu ar pipariem, lai gan viņai nepatīk asi ēdieni. Alus nav ass, tas pa viņas barības vadu kā pa resnu artēriju aizskrien taisni uz kuņģi. «Kad iedzeru, kļūstu labāka,» nosmejas sieviete. «Tu vienmēr tā saki,» atbild vīrietis, padauzīdams ar nātrēm aplipušās pavārnīcas kātu pret katla malu. «Jau ir pavisam tumšs, bet mēs vēl neesam aizgājuši līdz ezeram,» brīdi paklusējusi, viņa ieminas. «Jā, bet es vāru zupu. Tev jāpaēd.» Sieviete pieliecas, izceļ no pagaldes petrolejas lampu, noliek uz palodzes un, nošvirkstinājusi sērkociņu, aizdedzina dakti. Mājīgi nosmird sērs. «Viņas ļoti bēdāsies, ja mēs neatnāksim. Man liekas, tur šodien notika kaut kas nelabs,» viņa saka. Kad satumst, tā lampa viņu mājās ir vienīgais gaismas avots. Tādā gaismā gan vīrietis, gan sieviete izskatās skaistāki. «Tu tak zini, ka nekad nevarēsi viņas piejaucēt. Tie tev nav kucēni vai kaķēni,» vīrietis pagaršo zupu. Sieviete ir naiva, ja iedomājas, ka varētu kādu piejaucēt cauri elektriskajam žogam un par spīti visām tām kamerām. «Uz mums viņu dziesmas neiedarbojas. Tā ir zīme, ka esam citā līmenī,» viņa apskauj savu vīrieti no aizmugures. Viņš joprojām maisa zupu, savārījušās nātres katlā stipri atgādina dūņas. «Es tevi mīlu,» viņš maigi saka. Viņi apsēžas paēst — tā viņi dara reti. Ēdiens ir tikai ilūzija. Tāpat kā gaiss. Reizēm sievietei šķiet, ka viņi abi varētu dzīvot zem ūdens. «Vai dzirdi? Man liekas, jau sākas,» norijusi karoti zupas, viņa ieklausās. Starp zobiem viņai nošņirkst grants. Vīrietis, savu bļodiņu jau izēdis, dzer no kakliņa, līdz plastmasas pudeles sāni ieliecas uz iekšu. «Neizdzer visu, atstāj rītdienai,» atkal sievietes balss.

Uz salas, uz mazā zemes pleķīša, kura malas apaugušas meldriem, tagad neviena nav. Paretam, kad tuvumā nav manāmi cilvēki, undīnes tur izrāpjas uz sauszemes un spēlējas ar vecu kurpi, kuru zinātnieku notvertā reiz atrada ezera dibenā. Ar kurpi var darīt visu ko: salasīt tajā gliemežvākus un interesantākos akmentiņus, iebāzt iekšā plaukstu, pamest to citai undīnei un atkal noķert, vai arī vienkārši uz kurpi ilgi skatīties. Tā ir brūnā krāsā, taču undīnēm tas neko neizsaka.

Šovakar viņas nespēlējās. Tās, kuras cīnījās, līdz asinīm savainoja astes, bet brūcēs tūlīt ieviesās visādi vienšūņi. Tagad visas ir ienirušas dibenā, netālu cita no citas, saspringtas un apjukušas. Nekur nav redzama undīne, kurai patīk staigāt uz rokām. Viņas seja un puse auguma atrodas virs tumšā ūdens, viņa guļ uz ūdens virsmas, izpletusi rokas sāņus, un izdod tās skaņas. Neapdomīgi izšķiež spēkus dziesmai, lai arī tuvumā nav pretinieku. Viņas dziesma atbalsojas pār visu ezeru, sasniedz vīrieti un sievieti, kuri tajā klausās svētlaimīgi apskāvušies, tā arī nepiecēlušies no galda. Tukšajā ezerā peldošās undīnes dziesma skan kā aicinājums izdrāzt apaļo, nogatavojušos pasauli un tad to, vēl pavisam siltu, veselu norīt. Dziesmu klausoties, siekalas stīgros pavedienos stīdz no mutes. Zīds, uz kura guļ blondīns, kļūst mitrs.

Ezers — tas ir acs ābols, undīne uz tā virsmas — melns punkts. Kad blondīna sieva nervozē, viņa gatavo ēdienu. Tagad viņa cep ar ķiplokiem ierīvētu zivi. Pēc pusstundas būs gatava. Izcepušās zivs acis kļūs par divām baltām bumbiņām, kuras vienaldzīgi raudzīsies sejā, kas noilgojusies pēc mīlestības. ▮

No lietuviešu valodas tulkojusi Dace Meiere

Fredriks Šēbergs

Kāpēc vispār ar to ņemties?

Eseja

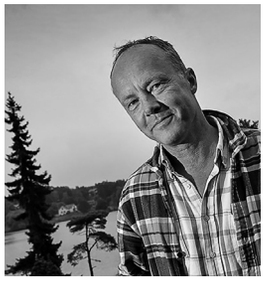

Fredriks Šēbergs (*Fredrik Sjøberg*, 1958) ir zviedru entomologs, literatūrkritiķis, tulkotājs, kultūras apskatnieks un vairāku grāmatu autors. Aizrāvies ar ziedmušu kolekcionēšanu un klasificēšanu, un šo linnejisko tradīciju turpina arī literārajā darbībā, meditatīvi aplūkodams cilvēces īpatņus, viņu dzīvi un kaislības.

Reiz es saņēmu sirsnīgu vēstuli no Grētas Hofstēnas; tas bija manu rakstnieka gaitu pašā sākumā, pagājušā gadsimta 80. gados. Viņa bija mani uzaicinājusi nolasīt lekciju Bonas tautas augstskolā Austrumgotlandē — vasaras seminārā, ko rīkoja biedrība *Kristieši par sociālismu*. Es gan nebiju ne sociālists, ne arī vērā ņemams kristietis, taču biju sarakstījis grāmatu par zviedru vides kustību, tā man bija pati pirmā, un par to arī es runāju seminārā. Pēc dažām dienām pienāca vēstule no Grētas Hofstēnas, kurā viņa man pateicās par līdzdalību, kas esot atzinīgi novērtēta, un noslēgumā deva man labu padomu.

Pašrefleksija, viņa rakstīja, reizēm ir gluži vērtīga, taču tad, ja cilvēks izstāsta par sevi pārāk daudz, cena par to var izrādīties pārlieku augsta. Šī bija viena no tām vēstulēm, ko nekad neaizmirsīšu.

Mans Bonas priekšlasījums laikam pārsvarā bija sanācis par rakstnieku un viņa kaislībām. Cik vien sevi atminos, bailes no uzstāšanās ir spiedušas mani likt visu uz vienas kārts, un taisni tai brīdī, kad panika atlaižas — kas allažiņ notiek, kad jau stāvu uz skatuves —, atvieglojums ir tik liels, ka es nevairos kļūt personisks un izsperu kaut ko tādā stilā, ka man jau tā vides kustība ir pie vienas vietas, ja vien jūs mīlat mani. Redzat mani. Varbūt ne gluži tādiem vārdiem, bet uz to pusi. Motivācija, kāpēc kaut kas tiek sacīts vai rakstīts, pats dzenulis, mani parasti interesē vairāk nekā faktiskais saturs — «kāpēc» vienmēr gūst virsroku par «kas» —, un daždien es šo zinātkāri pavēršu iekšup. Tātad: kāpēc vispār ar to ņemties?

Grēta Hofstēna piederēja pie citas paaudzes. Turklāt, es tā iztēlojos, viņa bija gan ticīga, gan tikpat kreisi noskaņota kā tolaik, 70. gadu sākumā, kad strādāja par galveno redaktori žurnālā *Folket i Bild / Kulturfront,* kas atmaskoja *IB* lietu [*IB* bija slepens zviedru izlūkdienests, kurš cita starpā ievāca informāciju par komunistiem], un šī kombinācija droši vien nav labākā augsne paškritiskiem prātojumiem par cilvēka iekšējiem virzītājspēkiem. Varbūt viss ir tieši tik vienkārši, ka mani laikabiedri daudz vairāk spoguļojas sevī nekā viņējie un mana motivācija izriet no tā, bet man ir aizdomas, ka atbilde uz pirmītējo jautājumu ir krietni sarežģītāka. Katrā ziņā es nespēju to neuzdot, kaut vai tāpēc, lai nepaliktu kaunā.

Starp citu, eksistē fotogrāfisks pierādījums tam, ka zināma interese par sevi, proti, spoguļošanās, vismaz manā gadījumā pastāv diezgan atrauti no laika gara: viena no labākajām mana tēva bildēm, uzņemta ap vasaras saulgriežiem 1963. gadā Vestervīkā, viena no tām fotogrāfijām, kas tēvam vienmēr bija mājās pie sienas un ko viņš mēdza izrādīt savās retajās izstādēs plašākai publikai. Nedēļas nogalē pie mums bija ciemojušies Stokholmas brālēni, un nu viņiem bija pienācis laiks braukt mājās ar ģimenes jauno, spožo franču automobili.

Šī bilde man vienmēr ir patikusi. Ko gan var gribēt no tāda maza, piecgadīga Narcisa — viņam var tikai piedot. Viņa paštīksme saulainajā rītā nav nedz neveselīga, nedz riebīga; viņš vienkārši ir pamanījis, ka, spoguļojoties jaunā mantā, paštēls drusku mainās. Dažreiz man šķiet, ka daudzas no tām īpašībām, kas man piemīt tagad, bija nobriedušas jau tolaik; ka esmu tikai izkopis tādu vai citu noslieci, kas man dāvāta kopš paša sākuma. Tas nebija grūti — vismazāk jau labi paēdušam, zinātkāram zēnam rekordtreknajos gados, visstabilākās iedomājamās vidussķiras paspārnē, diezgan laucinieciskā vidē, kur netrūkst īpatņu un ir papilnam kukaiņu, kuriem dzenāties pakaļ un kurus kolekcionēt.

Ievērojiet — zēnam. Te neiztiek bez dzimuma aspekta, kā to tik skaisti apzīmē. Fotogrāfija garāžas priekšā, šķiet, ne tikai apstiprina novērojumu, ka spoži nospodrināts sitroens noder introspekcijai; tā vēsta arī par ko citu: par zēnu un meiteņu brīvībām laikā, kad tētis brauc pie stūres un mamma sēž aizmugurējā sēdeklī pie mazajiem. Mana māsa, stāvēdama fonā, nebūt nespoguļojas, kaut arī vēlāk viņa bija tas cilvēks mūsu ģimenē, kas tik tiešām veidoja savu dzīvi pilnīgi pēc sava prāta, turklāt agrākā vecumā, nekā man būtu pieticis dūšas, tomēr ceļā uz to viņai bija jāstājas pretī iespaidīgam likumu un paradumu kopumam. Kurš noteica, kas ir piedienīgi un kas ne.

Lidfošs un Strindbergs, dabiski, nav jāmeklē, jo viņi ne brīdi nav pazuduši no sabiedrības uzmanības loka, taču, izrādās, te bija iejaukts vēl trešais cilvēks

Dažreiz man jautā, kāpēc es savās grāmatās par vīriešiem interesējos vairāk nekā par sievietēm, un es, dabiski, negrasos likt sevi apsmieklā ar atvainošanos par to, ka tā ir, bet gan pēc iespējas labāk izskaidrot šādu greizumu — kas droši vien visvairāk ir saistīts ar manu vājību pret dabaszinātniekiem, kolekcionāriem un drošsirdīgiem ceļotājiem, it sevišķi tiem, kuri dzīvojuši pirms mana laika. Un viņi gandrīz visi bijuši vīrieši vai, pareizāk sakot, lieli puikas. Taču šāds skaidrojums nav pilnīgs, jo, saprotams, viņu vidū bija arī sievietes, bet pat tad, ja es pietuvojos kādai no tām, kaut vai Esterei Blendai Nūrdstremai, uzlikt viņu likteni uz papīra man ir krietni grūtāk. Piemēram, nu jau vairākus gadus no vietas man neizdodas uzrakstīt eseju par Mirjamu Rotsčaildu (1908–2005), karalaika šifrēšanas eksperti, pasaules vadošo blusu pētnieci un tik ekscentrisku būtni, kādas reti gadās. Stāvus bagātu un labsirdīgu. Viņa ir viens no maniem elkiem, ņem, kuru jomu vēlies, bet man ir nudien grūti iedzīvoties viņas stāstā, varbūt tāpēc, ka spoguļattēls nelīp klāt tik labi, kā tas ir puišu starpā.

Bet ko nu par to, gan jau kādu skaistu dienu būs tapis arī stāsts par Mirjamu Rotsčaildu, kaut gan viņa pastāvīgi izslīd no rokām, it kā gribēdama man piesacīt, lai es vispirms uzmeklēju avotus un papētu tos mazliet sīkāk. Salīdzinājumam — aplūkot tādu personāžu kā Bengts Lidfošs, kurš arvien no jauna parādās manos rakstos, ir tīrā bērnu spēlīte. Manuprāt, es izprotu viņu un to, kāpēc viņš rīkojās tā, kā viņš rīkojās, kaut arī ne visas viņa kaislības ir arī manējās. Pietiekami daudz kas mums ir līdzīgs, ne tikai bioloģiskās intereses un reliģijas kritika, bet arī viņa paradums izmantot savas zināšanas literāriem nolūkiem, kuri, ja paurbinās mazliet dziļāk, literāri ir tikai sekundārā nozīmē. Pārsvarā tie ir personiski — tādā izpratnē, ka to publiskums ir kā rubeņu riests purva laucē, gaismiņai svīstot. Tam, kurš grib piedalīties, ir jāliek par sevi manīt. Avīžu slejā palūgt, lai Fredriks Bēks [1883–1961, ietekmīgs zviedru literatūrkritiķis] iet ellē, nav tas sliktākais riesta turnīra uznāciens.

Arī es gribu piedalīties šajā turnīrā, tāpēc varbūt labāk pārlieku dziļi nelīst sociālbioloģiski tonētās teorijās par atšķirību starp rakstniekiem vīriešiem un rakstniecēm sievietēm, tomēr pakavēsimies vēl brīdi pie Bengta Lidfoša — kaut vai tāpēc, ka galvenokārt tieši viņa dēļ patlaban esmu cēlis anatomēšanas galdā pirmītējo jautājumu: kāpēc vispār ar to ņemties? Raugi, drusku apkaunēties man lika ne jau māžošanās spoguļa priekšā, vismaz ne šoreiz, bet gan cita vājība, kas palaikam spēj mani ievilkt dziļi nodevīgajā muklājā, kuru iemieso dzīšanās pēc statusa.

Toreiz, pirms pāris gadiem, kad rakstīju biogrāfiska satura eseju par Lidfošu — ar to es ņēmos veselu ziemu —, vispirms dažas dienas veltīju mēģinājumam iegūt Strindberga fotoportretu, kurš Lidfošam iestiklots un ierāmēts karājās virs rakstāmgalda Lundā. Kā fetišs. Es zināju, kam šī fotogrāfija pieder, bet īpašnieks negribēja to pārdot, lai arī es biju gatavs maksāt baltu naudu. Nezin kāpēc man likās: pirkums atmaksāsies kaut vai tāpēc vien, ka tad Bengta un mana saikne kļūs vēl ciešāka un līdz ar to teksts būs vieglāk uzrakstāms. Bet nekāds darījums mums tātad nesanāca. Un eseju es beigās sacerēju tik un tā.

Problēma vai, varbūt jāsaka, skaistākais tajā visā bija fakts, ka pa to starpu atklājās vēl vienas fotogrāfijas esamība. Tas nebija liels pārsteigums. Bēks bija lietojis daudzskaitļa formu, savos memuāros stāstīdams par to, kā jaunībā ticies ar Lidfošu Lundā, kur aplūkojis viņam piederošos Strindberga fotouzņēmumus un visas vēstules, ko tas rakstījis par botāniku un citām tēmām. Ka Lidfošam piederējis vairāk nekā viens portrets, tas tātad bija skaidrs, un nu, pēc vairāk nekā simt gadiem, viens no tiem bija uzpeldējis kādā mākslas izsolē Upsalā. Es devos uz to, un, tā kā joprojām negribu izlikt sevi par apsmieklu, neteikšu arī, cik šī fotogrāfija maksāja, bet es to nopirku, un tagad man tā pieder daudzmaz to pašu iemeslu dēļ, kas liek citiem vīriešiem iegādāties dārgas automašīnas. Daudzmaz, ne vairāk. Jo atšķirība ir. Kaut arī ir iegadījies tā, ka iesaistīta ir tā pati signālviela smadzeņu apbalvojuma centrā, atšķirība ir.

Mana sirdsapziņa nu ir reiz tik viltīgi ierīkota, ka es bez mazākajām grūtībām varu sevi pārliecināt: šāda veida pirkums ir pat nepieciešams, ja vien apskatāmais objekts ir kāda stāsta sākums. Un, tā kā otrs man tik bieži uzdotais jautājums ir par to, kā man izdodas sameklēt visus tos gaisā pasistos, par kuriem es rakstu, tad laikam izmantošu šo izdevību, lai uz to atbildētu. Lidfošs un Strindbergs, dabiski, nav jāmeklē, jo viņi ne brīdi nav pazuduši no sabiedrības uzmanības loka, taču, izrādās, te bija iejaukts vēl trešais cilvēks, spilgta personība, un viņa vārdu man gadījās sastapt pirmo reizi.

Sākumā mazliet par priekšspēli; par fotogrāfiju vēsturi. Šīs abas nu jau zināmās bildes, kas piederēja Bengtam Lidfošam, ir daļa no slavenās pašportretu sērijas, ko Strindbergs ar laika aizturi fotografēja Gersavā Šveicē 1886. gadā. Pirmklasīgas bildes, vismaz liela daļa, izgatavotas no 9 x 12 centimetru formāta stikla platēm. Vēlāk šīs fotogrāfijas tika publicētas dažādos kontekstos, bet sākums bija kūtrs. Strindbergs mēģināja pierunāt Albertu Bonjē, lai tas izdod šo fotogrāfiju sēriju kā fotoreportāžu pēc franču parauga, taču ierosinājums palika bez atsaucības. Tāda druka esot par dārgu. Un tā pati dziesma arī pēc vairākiem gadiem, kad pavīdēja doma dažus portretus ievietot *Grāmatā par Augustu Strindbergu* (1894), jubilejas izdevumā, kuras rediģēšanu pēc visādām ķibelēm beigu beigās uzņēmās Gustavs Frēdings. Pirms tam projektā kā potenciāli redaktori bija iesaistīti Birgers Merners un Bengts Lidfošs, un šādā ceļā fotogrāfijas nonāca Lundā.

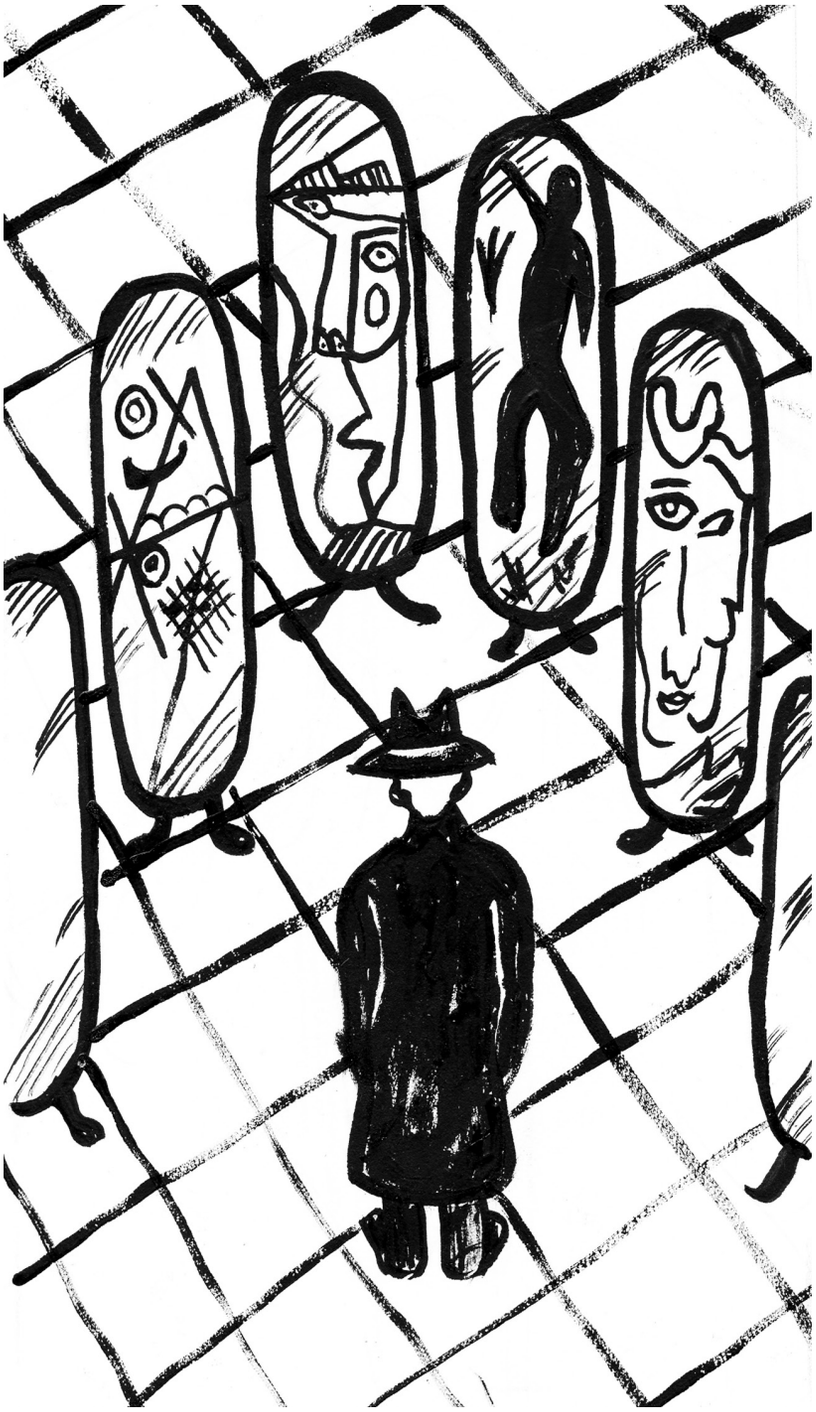

Ilustrācija — Anna Zvaigzne

Šī lieta ir apspriesta vairākās vēstulēs, kas rakstītas 1891. gada martā. Lidfošs, tikko iepazinies ar Strindbergu, bija redzējis bildes Mernera mājās un lūdza izgatavot pārīti viņa personīgai lietošanai, jo tas notika tai laikā, kad Lidfošs vēstulēs vēl uzrunāja Strindbergu: «Kungs un meistar!» Tātad — elka portreti. Un Strindbergs šķietami jutās glaimots, jo pāris nedēļu vēlāk vēstulē Birgeram Merneram rakstīja: «Ar šodienas pastu aizgāja plates portretiem, kurus lūdza izgatavot laipnais Lidfošs, arī jauniem portretiem.» Mūsdienās plates ir gājušas zudībā, tomēr apgrozībā ir zināms skaits oriģinālo fotogrāfiju, to skaitā manējā.

Diezgan apbružāts attēls, kurā redzams visu narcisu virspriesteris pie sava rakstāmgalda ar tādu sejas izteiksmi, it kā viņš būtu izbāzenis, kāds viņš savā ziņā arī bija — pildīts ar dusmām, par piemēru. Katrā ziņā tā ir laba kopija. Skatiens ir skaidrs un ass, un tieši tik vājprātīgs, lai iederētos pie sienas virs mana rakstāmgalda kā atgādinājums, ka nedrīkst sevi ņemt pārāk nopietni. Bet tas vēl nav pats labākais. Labākais ir bildes otrā pusē. Autogrāfs un pieraksts, kas īsumā vēsta, ka Lidfošs portretu pārdevis 1909. gadā — naudu viņam droši vien vajadzēja dzeramajam — un ka pircējs bijis Gēteborgas mākslas kolekcionārs Jalmars Gābrielsons (1876–1949). Viņš arī bija pierakstījis bildes vēsturi. No dokumentācijas izrietēja pat tas, ka vēlāk fotogrāfija palikusi mantojumā ģimenē līdz šim brīdim, kad tā pēdīgi atkal nonāca pārdošanā.

Jalmars Gābrielsons? Viņu es nekad nebiju dzirdējis pieminam. Tā nu es ķēros pie avotiem un atklāju vēl vienu stāstu, ko ir vērts izstāstīt: par ievērojamu vīru un vēl ievērojamāku mākslas kolekciju, nu jau diemžēl paklīdinātu.

Savu karjeru viņš sāka kā vienkāršs Zviedrijas Pasta ierēdnis. Vecāki, kas dzīvoja lauku saimniecībā Helstā netālu no Ulrīsehamnas, finansiālu iemeslu dēļ nevarēja laist zēnu studēt, kaut arī galva viņam bija gluži piemērota karjerai akadēmiskajā pasaulē. It īpaši viņa apdāvinātība matemātikā esot bijusi krietni virs vidējās, kas cilvēkam, kurš strādāja pastā, pati par sevi neko ļaunu nedarīja. Kad viņš daudz vēlāk, nepilnu piecdesmit gadu vecumā, pameta savu vietu, viņam bija bijusi visnotaļ veiksmīga karjera, ieskaitot arodbiedrības pārstāvja posteni valsts līmenī. Taču tajā laikā, 20. gadu sākumā, virsroku bija guvušas citas intereses.

Gābrielsonam bija labs deguns uz darījumiem, un viņš pamazām specializējās nekustamo īpašumu jomā. Jau pirms Pirmā pasaules kara viņš bija sācis brīvajos brīžos tirgoties ar mājām un neapbūvētiem gruntsgabaliem Gēteborgā un tās apkārtnē. Viņa rūpals vērsās plašumā; vēl pirms aiziešanas no darba pastā viņš bija iegādājies lielas zemes platības, pārsvarā purvaines, kuras, kad pienāca laiks, viņš pārvērta par Ērgrites dārzpilsētu un Engkerras ciematu. Savukārt Gēteborgas centrā viņš beigās bija pasūtītājs savām divdesmit prāvām akmens mājām. Tādējādi, gadiem ritot, viņš kļuva bagāts, kas viņam bija gluži pa prātam kaut vai tāpēc, ka vēl agrāk, jau jaunībā, viņam bija dzimusi interese par mākslu.

Jāpiebilst — par laikmetīgo mākslu. Kā kolekcionārs viņš palaikam iegādājās arī Austrumu paklājus, Ķīnas porcelānu un citus antikvārus priekšmetus, taču gleznie cībā viņš lielākoties turējās pie saviem laikabiedriem vai jaunākiem māksliniekiem. Viņa galerijā gan bija arī pa kādam senākam gleznotājam — Renuārs, Sezans, Degā, Gogēns un vēl daži —, bet tie visi bija izņēmums no likuma, ka jāliek ir uz jaunām, nedrošām kārtīm. Jalmaru Gābrielsonu neaizrāva

Sakiet, ko gribat, ne katram pasta ierēdnim, pat ne mūsdienās, piemīt šāds skatījums uz mākslu

kvalitātes zīmogiem greznotais vairumporno, ko darināja Sūrns [Anderss Sūrns (1860–1920), viens no slavenākajiem zviedru māksliniekiem] un citi, par kuriem jūsmināja viņa līdzgaitnieki.

Nav otras tādas pašportretu kolekcijas kā viņējā; tā, par laimi, arī ir daudzmaz neskarta saglabājusies Gēteborgas mākslas muzejā. Jau 1902. gadā viņš dabūja pirmo portretu, ko gleznojis tolaik nezināmais Ivars Aroseniuss, un tā viņš turpināja, līdz lielās Longedragas savrupmājas sienas rotāja ap sešdesmit pašportretu, ko darinājuši jauni gleznotāji – lielākā daļa zviedru, daudzi no tiem viņa personiskie draugi. Vesela paaudze. Gideons Berje, Nilss Dardels, Īsaks Grīnevalds, Einars Julins, Kārlis Kīlbergs, Hildings Linnkvists, Birgers Simonsons, Džons Stēns un daudzi citi, arī ārzemju gleznotāji, tādi kā Kēte Kolvica un Andrē Derēns. Runā, ka Gābrielsona mākslas kolekcija bijusi tik izcila un bagātīga, ka Marks Šagāls, ļoti vēlēdamies tajā būt, pēc kolekcionāra nāves nosūtījis savu pašportretu kā dāvanu Gēteborgas mākslas muzejam.

Būtu tikai godīgi šai portretu galerijai pieskaitīt arī Strindberga foto, kaut arī tas tapa vēlāk. Kā jau sacīts, tai pievienojās arī daudz kas cits, piemēram, Šagāls, taču pagaidām nesteigsimies notikumiem priekšā, bet brīdi pakavēsimies pie atsevišķiem kolekcijas zviedru darbiem. Tajā ir ne tikai pašportreti, bet vēl daudz kas vairāk. Gābrielsonam piederēja Veras Nilsones *Venēra*, viena no viņas labākajām gleznām, un Dardela *Vasaras saulgrieži*. Viņa salonā karājās Hildinga Linnkvista *Šinonas tirgus laukums*, gleznots 1921. gadā, un no Kārļa Rīda viņam piederēja vismaz piecdesmit audeklu, no Okes Jēransona vairāk nekā divdesmit, ja minam kaut dažus vārdus no daudziem. Dižs kolekcionārs, kurš, neapšaubāmi, prata novērtēt kvalitāti.

Un nu, pēc gadiem, kad iznākums ir zināms, mākslas tirgotāju elpai visvairāk droši vien liek aizrauties Gābrielsonam piederējušie četri Matisa un pieci Gogēna darbi, vai arī Edvarda Munka lielā glezna *Mežs* un tamlīdzīgi. Pikaso, Montičelli, Ernsts Jozefsons un vesels blāķis Jensa Ferdinanda Villumsena darbu. Tas viss mani sajūsmina un liek aizdomāties par šīm bagātībām, tomēr, tomēr: vairākos gadījumos vajadzīga bija vienīgi nauda, un nauda ir daudziem, kaut arī lielākā daļa pērk mašīnas, nevis mākslu. Tā ka pārlieku nedrošas šīs kārtis nemaz nebija. Risks bija ierobežots. Taču tas vēl nav viss: daļu kolekcijas, pārsteidzoši bagātīgu, veido vācu konkrētisti, kopā sarausti Berlīnē 20. gadu sākumā. Un, lai cik tas komiski būtu, viss šķiet sācies ar auto tirdzniecību.

Līdzīgi kā Bengts Lidfošs un daudzi citi viņa paaudzes zviedri, arī Gābrielsons bija īstens Vācijas draugs. Tāpēc bija pašsaprotami, ka arī savā darījumu dzīvē viņš vērsa skatienu uz to pusi, un neilgi pēc Pirmā pasaules kara uzpeldējis piedāvājums liecina, ka arī viņš bija izdomājis tirgoties ar automobiļiem, tikai tad lai tie būtu reāli dampji, nevis atsevišķi spoži luksusvāģi paša lietošanai. Iegadījās tā, ka amerikāņu armija, pēc Versaļas miera līguma okupējusi Koblenzas apkārtni Reinzemē–Pfalcā, vienā brīdī nolēma atbrīvoties no pāris tūkstošiem lieku mašīnu un citu transportlīdzekļu, un ar kāda starpnieka palīdzību tai izdevās šajā darījumā ieinteresēt Gābrielsonu. Ar apaļu summiņu kabatā viņš devās uz Berlīni, kur nogaidīja, kad pienāks turpmāki rīkojumi.

Tomēr darījums bija politiski slidens, tāpēc ievilkās, un, kamēr Gābrielsons sēdēja Berlīnē, naudu ielicis bankā, negaidīti tika pieņemts likums, kas aizliedz kapitāla izvešanu no hiperinflācijas smagi skartās Vācijas. Lai glābtu, kas glābjams, viņš ieguldīja naudu nekustamajā īpašumā. Un sapirkās mākslas darbus. Jaunus, nezināmus vācu un krievu avangardistus, kuri viņam nezin kāpēc patika. Varbūt te sevi pieteica Gābrielsona mecenāta daba, jo tajos gados daudzi no šiem gleznotājiem un fotogrāfiem bija nonākuši finansiālās grūtībās, tomēr ir pamats domāt, ka viņu patiesi saistīja šī jaunā māksla, kas nelīdzinājās nekam agrākam. Pēc vairākiem gadiem Gābrielsons rakstīja:

«Nebūt nav nepieciešams, lai māksla uz visiem laikiem iepaliktu no visām citām mūslaiku reālijām vismaz par diviem gadsimtiem. Māksla kā romantiska pasaka ir zudusi reizē ar pasta diližansiem, amata zeļļiem un spalvām rotātām beretēm un parādās vairs tikai masku ballēs.

Modernā māksla atšķiras no tehnikas nevis ar metodēm, bet gan ar uzdevumiem. Tēlotājā mākslā amatnieciskajam gleznošanas procesam ir tikpat niecīga nozīme kā iešanai kājām, lai pārvietotos no vienas vietas uz citu. Tagad ir dzelzceļš, auto un aeroplāni. Jaunā māksla ir ne vairs amatnieciska, bet gan tehniska un konstruktīva.»

Sakiet, ko gribat, ne katram pasta ierēdnim, pat ne mūsdienās, piemīt šāds skatījums uz mākslu, un tolaik tādu vispār nebija daudz. Šķiet, tolaik visā Eiropā nebija neviena cita, kas kolekcionētu konkrētistus tik konsekventi kā Gābrielsons. Un lai nu kuram, bet viņam būtu bijis sev jāuzdod jautājums – kāpēc vispār ar to ņemties? Bet viņš sekoja savai izjūtai, tāpēc viņam izdevās radīt kolekciju, kuru es tik labprāt būtu apskatījis, kaut arī man labāk patīk iet kājām, nevis lidot ar lidmašīnu, un mani biežāk piesaista māksla, kas ir spēcīgāk sakņota klasiskās amatniecības tradīcijās.

Lai būtu kā būdams; tā kā es principa pēc rakstu, maksimums, pusieinteresētiem lasītājiem, te man ir mazliet jāuzmanās, lai neiekristu sevī centrētā mākslas vēsturē, taču ir jāatzīst, ka toreiz, kad patmīlīgajos centienos attaisnot senā Strindberga portreta iegādi no Jalmara Gābrielsona kolekcijas es uzzināju šo stāstu, tēma mani pilnībā savaldzināja. Konkrētistu kolekcijā bija pāri par divdesmit mākslinieku darbu, un es neuzskaitīšu viņus visus, tomēr gribu pieminēt lielāko

Modernā māksla atšķiras no tehnikas nevis ar metodēm, bet gan ar uzdevumiem

pusi, kaut vai tikai viena iemesla dēļ, proti, visus šos piecpadsmit gleznotājus nacisti vēlāk apzīmogoja kā kropļus, deģenerātus un sabiedrībai bīstamus elementus. Villijs Baumeisters, Makss Burharcs, Marks Šagāls, Valters Deksels, Lionels Feiningers, Oto Freindlihs, Johanness Itens, Aleksejs Javļenskis, Vasilijs Kandinskis, Pauls Klē, Els Ļisickis, Paula Modersone-Bekere, Georgs Muhs, Oskars Šlemmers, Kurts Šviterss un Fricis Štukenbergs. Lūk, to es saucu par kolekciju.

Par milzīgo izstādi *Deģeneratīvā māksla*, kuru nacisti propagandas nolūkos 1937. gadā sarīkoja Minhenē, cilvēkam ir jāzina. Bez šīm zināšanām kļūst neizprotamas jebkādas mūslaiku debates par mākslu: bailīgums, kas raksturīgs tās cīnītājiem, uztraukums par to, lai neviena nostādne nebūtu interpretējama nepareizi un neievadītu domas nevēlamā gultnē. Daudz ko no minētā var atvedināt uz to nelaimīgo izstādi.

Nacisti pārķemmēja Vācijas muzejus, meklējot laikmetīgo mākslu, kas plašas publikas skatījumā šķita pabriesmīga un tāpēc iederējās propagandistu netīro nolūku īstenošanā. Autori bija ne tikai ebreju mākslinieki, kuri gan šajā milzīgajā mēzienā bija bagātīgi pārstāvēti, bet arī daudzi citi. Tolaik nacistu tīklos iepinās pat kāds zviedru gleznotājs — Ēriks Johansons (1896—1979), vēlāk aizmirstais revolucionārs, kura savādajā nopelnu sarakstā ieskaitāms jaunā Ho Ši Mina portrets, gleznots 20. gados Maskavā. Taču ne par to ir stāsts, bet gan par faktu, ka visi iepriekš minētie Gābrielsona konkrētisma kolekcijas mākslinieki bija izkarināti 1937. gada izstādē *Deģeneratīvā māksla*. Ir jāmāk trāpīt tik precīzi, tik laicīgi, kaut arī beigās viss, saprotams, izvērtās galīgi greizi. Pat Zviedrijā šo mākslu uzskatīja par vairāk vai mazāk slimu. Tās divas desmitgades, kamēr kolekcija atradās Gēteborgā, tikai retajam tā gāja pie sirds; kā zināms, interese bija ļoti trūcīga pat vēl 1930. gadā, kad ar līdzīgiem konkrētistiem Oto Kārlsunds iepazīstināja Stokholmas izstādē [*Stochholmsudställningen 1930* bija arhitektūras, dizaina un mākslas izstāde, pēc kuras sākās funkcionālisma uzplaukums Zviedrijā]. Nepārdeva nevienu gleznu. Tā bija totāla izgāšanās.

Nezinu, vai Gābrielsona nu jau sen izklīdināto kolekciju ir iespējams rekonstruēt, visticamāk, ne, taču atsevišķus darbus var sadzīt rokā bez lielām grūtībām. Kurta Švitersa kolāža *Ķiršu glezna* tagad ir izstādīta Ņujorkas Modernās mākslas muzejā, un Šagāla lielais gleznojums *Dzērājs* (1911) atrodas kādā privātā kolekcijā Dienvidamerikā. Viens zviedru un vācu ekscentriķa Vikinga Egelinga darbs pa dažādiem apkārtceļiem pēdīgi ir nonācis Stokholmas Modernās mākslas muzejā. Varbūt, es beigās nodomāju, vajadzētu mudināt Zviedrijas Pastu, lai tas sponsorē kādu pēdu dzinēju, kurš būtu ar mieru ceļot pa pasauli, meklējot gleznas, kas tika pārdotas 40. gados, kara laikā, kad veiksme novērsās no kolekcionāra. Toreiz neskaitāmi īpašumi Berlīnē nebija nekāds spožais bizness.

Šāds ceļojums noteikti būtu tā vērts. Ticiet man — tur varētu atklāt ne vienu vien stāstu. Šajā gadījumā mana labā oža nepieļauj ne mazāko šaubu. Man pietika tikai ieraudzīt Strindberga fotogrāfiju un izlasīt Jalmara Gābrielsona piezīmes tās aizmugurē, lai sajustu piedzīvojumu smārdu. Un vēlāk avotos es atradu jubilejas izdevumu nelielā metienā, ko draugi bija publicējuši 1936. gadā, kad Gābrielsonam palika 60, grāmatu, kurā bija padaudz viņa savrupmājas un kolekcijas fotogrāfiju, kā arī vairāku viņam vistuvāk stāvošo mākslinieku cildinājumi. Tajā nodrukāts arī raksts, kura autors ir Aksels Romdāls, muzejnieks un mākslas vēstures profesors, un kura nosaukums ir *Kolekcionāri: to tipi un lomas mākslas dzīvē*.

Šo tēmu viņš apcer kā zoologs mežā, sākotnēji konstatēdams, ka «kolekcionārs savas sugas daudzajās pasugās vai varbūt pat ģints dažādajās sugās ir interesants pētījumu objekts», un pēc tam sīkāk aplūkodams dažas no biežāk sastopamajām sugām. Peļņas izslāpušais spekulants žigli tiek nolikts pie malas kā parazīts, savukārt optimistiskais amatieris saņem tik sirsnīgu attieksmi, it kā būtu pinkains mīļdzīvnieciņš, tāds, kurš pārliecināts par veiksmi, dodas «meklēt īstu Rembrantu, Rubensu un van Deiku tumšo šķērsieliņu drēbju stendos un lupatu bodēs». Jubilārs, kā jau gaidīts, ir augstākās raudzes retums, atbildīgs un simpātisks, «ideāla fanātisma» un «izsmalcinātas kaislības» caurstrāvots. Un, tā kā jubilejas izdevums ir žanrs, kas pakļaujas pats savām likumībām, labais Romdāls noslēdz slavinājumu ar šādiem vārdiem:

«Un turpmākie viņa kolekcijas apmeklētāji varbūt — ja viņam pietiks smalkjūtības mākslas darbu izvēlē — no jauna ieraudzīs to kvalitātē cilvēku, kurš šo kolekciju ir izveidojis, viņa personisko gaumi, viņa lietpratību un asredzīgo skatījumu uz mākslas pasauli. Šī tipa kolekcionāra sublimētais egoisms ir slavējams kā skaistuma un cilvēciskā cildenuma iemiesojums. Īstenībā tajā arī ir visa jēga, un kultūra nespētu bez tā iztikt. Šis egoisms ierindojas tajā pašā kategorijā kā mākslinieka un dzejnieka pieļaujamā un nepieciešamā paštīksminināšanās.»

Apmēram tā arī ir, un varbūt tā spriest ir vīzdegunīgi, bet tad es nodomāju, ka Grēta Hofstēna droši vien mātišķi smej un sūta man piedošanu no tām debesīm, kurās viņai vajadzētu būt nonākušai, ja ir taisnība šai pasaulē priekš tiem, kuri saietas ar dieviem. Kā jau sacīts, atbilde uz jautājumu nav viegla, bet daudz ko izskaidro piedzīvojums. Spriedze. Kauns allaž atgriežas, un pašrefleksija tāpat, taču šādi meklējumi — labos brīžos — liek man riskēt ar visu un aizmirst. ▮

No zviedru valodas tulkojusi Inga Mežaraupe.

3 dzejoļi tuvākajiem 100

Paskrējis jau gads, kopš trīs dzejoļi katrā *Domuzīmes* numurā pašķir lasītājam ceļu tālāk laikā, par kuru vēl nesen vaicājām — kāda būs dzīve pēc valsts gadsimta jubilejas, vai mums neaptrūksies spozmes, īstu dāvanu, skaistuma? Ja atrodam brīžus dzejas lasīšanai, ja atrodam stundas, lai nodarbotos ar šķietami neiespējamo atdzejas darbu, tad neaptrūksies visa nosauktā, un, cerams, latviešu valodā turpinās ieskanēties dažādi vērtīgi citzemju autoru darbi, savienojot gadu desmitus un simtus.

Ingmāra Balode

Silvija Plāta

Silvija Plāta (*Sylvia Plath*, 1932–1963) uzskatāma par vienu no slavenākajām amerikāņu dzejniecēm 20. gadsimta pēckara periodā. Dzimusi Bostonā, studējusi Kembridžas Universitātē, dzīvojusi ASV un Anglijā. 1982. gadā — 19 gadus pēc Plātas nāves — dzejniecei piešķirta Pulicera prēmija. Tā kā Plātas īsā dzīve lasītājus aizrāvusi tikpat, cik viņas spožie darbi, par autores traģisko likteni — cīņu ar depresiju, pašnāvību, elektrokonvulsīvo terapiju, izjukušajām attiecībām ar dzejnieku un tulkotāju Tedu Hjūzu (*Ted Hughes*) — sarakstīts milzumliels apjoms literatūras. Plātu dēvē par t. s. grēksūdzes dzejas meistari, tādēļ pētnieki regulāri viņas rindas saistījuši ar konkrētiem biogrāfijas momentiem. Viņa nesaudzīgi rakstījusi par attiecībām ar vecākiem, kopdzīvi ar vīru, paštēlu un garīgo izmisumu. Lai arī starp Plātas dzīvi un dzeju pastāv nenoliedzama mijiedarbe, pliki biogrāfisks lasījums draud aizēnot citas viņas dzejas interpretācijas. Piemēram, tradicionāli būtu pieteikt dzejoli *Tulpes* (*Tulips*), sakot, ka tas sarakstīts 1961. gada martā, kad Plāta apendektomijas dēļ uzturas slimnīcā. Tomēr tikpat būtiski pievērst uzmanību dzejoļa tēlainības loģikai, piemēram, kā nemanāmi reliģiozi sakrālais saplūst ar piezemēti klīnisko.

Silvija Plāta

Tulpes

Tulpes ir pārāk kairinošas, šeit ir ziema.
Re, cik viss ir balts, cik kluss, cik ieputināts.
Es mācos mieru, viena pati guļot klusumā,
Gaisma piekļaujas baltajām sienām, gultai, rokām.
Esmu neviens; man nav nekāda sakara ar sprādzieniem.
Esmu atdevusi savu vārdu un drēbes māsiņām,
Savu vēsturi anesteziologam, miesu ķirurgiem.

Mana galva iespiesta starp spilvenu un segas malu.
Kā acs starp diviem baltiem plakstiem, kas neveras ciet.
Stulbā zīlīte, tai viss ir jāuzsūc sevī.
Māsiņas slīd garām, īpaši netraucējot,
Viņas slīd līdzīgi kaijām uz iekšzemi — baltajās cepurītēs,
Dara visādas lietas ar rokām, visas vienādas,
Tādēļ nemaz nevar pateikt, cik daudz viņu ir.

Mans ķermenis viņām ir olis, viņas ap to tekalē kā ūdens
Tekalē ap oļiem savā ceļā, tos maigi noapaļojot.
Viņas nes man bezjūtību gaišajās šļircēs, viņas nes man miegu.
Tagad esmu sevi pazaudējusi, man apriebušās nešļavas –
Mana spīdīgās ādas soma kā melna tablešu kastīte,
Mans vīrs un bērns smaida no ģimenes fotogrāfijas;
Viņu smaidi ieķeras ādā, mazie smaidošie āķīši.

Esmu ļāvusi lietām izslīdēt, trīsdesmitgadīgs kravas kuģis,
stūrgalvīgi pieķēries savam vārdam un adresei.
Viņi notriepuši no manis nost visas mīļās asociācijas.
Bailīga un kaila uz zaļās plastmasas spilvenu nestuves
Es vēroju, kā mana tējas servīze, linu klātie galdi, manas grāmatas
Nogrimst ārpus skata, un ūdens pārplūst pāri galvai.
Tagad esmu mūķene, nekad neesmu bijusi tik tīra.

Es negribēju ziedus, es taču gribēju tikai
Gulēt ar rokām — augšupvērstām un pilnīgi tukšām.
Kāda brīvība tā ir, tu nevari iedomāties, kāda brīvība —
Miers ir tik milzīgs, ka tevi apdullina,
Un tas neko neprasa, vien vārda zīmīti, niekus.
Tādā mierā nonāk mirušie pašās beigās; es iztēlojos,
Kā viņi ap to aizver mutes kā ap dievmaizīti.

Tulpes jau pašā sākumā ir pārāk sarkanas, tās sāpina.
Pat caur dāvanu papīru es varēju dzirdēt, kā tās elpo,
Vieglītēm, cauri autiņiem kā biedējošs zīdainis.
Viņu sarkanums sarunājas ar manu brūci, tā atbalsojas.
Viņas ir viltīgas — izliekas, ka lidinās, bet patiesībā velk uz leju,
Vārdzina mani ar savām pēkšņajām mēlēm un krāsām,
Ducis sarkana svina lodīšu apkārt kaklam.

Pirms tam mani neviens nevēroja, tagad uz mani skatās.
Tulpes pavēršas pret mani, pret logailu aiz manis,
Kur reizi dienā gaisma lēnām paplešas un lēnām izplēn,
Un es redzu sevi, plakanu, apsmejamu, no papīra izgrieztu ēnu
Starp saules aci un tulpes daudzajām acīm,
Un man nav sejas, esmu gribējusi sevi izdzēst.
Košās tulpes noēd visu manu skābekli.

Pirms viņas atnāca, gaiss bija pietiekami mierpilns,
Nāca un aizgāja, elpu pa elpai, bez jelkādas jezgas.
Tad to piepildīja tulpes kā spalgs troksnis.
Tagad gaiss ap tām snaikstās un virpuļo kā upe
Snaikstās un virpuļo ap nogrimušu, rūsganu motoru.
Viņas koncentrē manu uzmanību, kas pirmīt laimīgi
Rotaļājās un atpūtās, nekam nepieslejoties.
Arī sienas, šķiet, sāk uzsilt.
Tulpēm vajadzētu būt aiz restēm kā bīstamiem zvēriem;
Viņas atveras kā diža Āfrikas kaķa mute,
Un es apzinos savu sirdi — tā atveras un aizveras,
Tās sarkanā bļoda plaukst no tīras mīlestības pret mani.
Ūdens, ko dzeru, ir silts un sāļš kā jūra
Un nāk no valsts — tālas kā veselība.

1961. gada 18. marts

Atdzejojis Ivars Šteinbergs

Tadeušs Ruževičs (*Tadeusz Różewicz,* 1921—2014) ir viens no tiem poļu 20. gadsimta autoriem, par kuriem saka: arī viņam vajadzēja Nobela prēmiju. Ruževiča publikācijas *Domuzīmē* starp Miloša, Šimborskas un Herberta dzejoļiem vēl pietrūka. Dzejā debitējis trīsreiz: kā Krakovas avangarda pārstāvis kultūras presē, kā pagrīdes autors kara laikā un pēc kara ar krājumu *Nemiers* (1947) un *Sarkanais cimds* (1948), no kura arī šis dzejolis. Laiki, par laimi, ir mainījušies. Šaubas gan ne.

Tadeušs Ruževičs

Cik labi

Cik labi Varu lasīt
mežā ogas
Domāju
Nav vairs meža un ogu.

Cik labi Varu gulēt
Koka ēnā
Domāju kokiem
Nav vairs ēnas.

Cik labi Esmu ar tevi
Tik ļoti sitas sirds
Domāju cilvēkam
Vairs nav sirds.

Atdzejojusi Ingmāra Balode

Boriss Pasternaks

Boriss Pasternaks (*Борис Пастернак,* 1890–1960) – krievu dzejnieks, bez kura pagājušais gadsimts ne Krievijā, ne pasaulē nebūtu izticis. Atdzejotājs, kura balsī krievu valodā skan Šekspīrs, Gēte, Verlēns un daudzi citi. Dzejas milzis, kura balss savulaik ietekmējusi Osipu Mandelštamu, Marinu Cvetajevu un citus lielmeistarus. Autors, kurš, varas terorizēts, atteicies no Nobela prēmijas (1958). Latviešu valodā viņa darbi atdzejoti salīdzinoši maz. Einārs Pelšs piedāvā savu slavenā 1912. gada Pasternaka dzejoļa atdzejojumu. 1928. gadā autors tā tekstu nedaudz pārveidoja. Tolaik, kad tapa dzejoļa pirmā versija, februāris pēc vecā kalendāra ilga līdz mūslaiku marta vidus trauksmainajai robežai. Bet ne jau tikai pavasaros rakstām, vai ne?

Boriss Pasternaks

* * *

Klāt februāris. Paņemt tinti
Un raudot uzrakstīt par to,
Deg kamēr slapjums nenorimti,
Un ziedoņmelni dārdinot.

Ņemt drošku un par sešām grivnām
Caur baznīczvaniem veicīgāk
Prom aizdrāzties, kur lietus līņā
Par tintes asrām trokšņainām.

Kur krauķu tūkstoši no zariem
Kā apogļoti bumbieri
Birs norāvušies peļķēs bariem –
Bērs acīs sausu skumību.

Tur – klaigām izrakņāti vēji
Un kūstot zeme vaļā nāk,
Un balsī raudot rodas dzeja
Jo nejaušāk, jo patiesāk.

1912 (1928)
Atdzejojis Einārs Pelšs

Haralds Matulis

(viņu pazemībai nav galvas)

Haralds Matulis (1979) ir latviešu rakstnieks. Saņēmis Latvijas Literatūras gada balvu par spilgtāko debiju — īsprozas krājumu *Vidussķiras problēmas* (2018). Šī publikācija — ieskats topošajā dzejprozas grāmatā *neskaidras domas* autora sintaksē un izteiksmē.

going places

Es neiešu uz krājuma atvēršanu. Es neliekuļošu, ka mani interesē tas, ko ir uzrakstījuši citi, es gribu lasīt tikai sevi. Es atceros literātu, kurš teica, es esmu cibā, bet es lasu tikai pats sevi. Es varētu aiziet, dabūt grāmatu, atšķirt savu tekstu, un lasīt tikai sevi.
Es neiešu uz atvēršanu. Jau vairākas dienas es domāju par Indonēziju un savu izmisumu. Es domāju, un lepojos, bet es nevaru par to uzrakstīt.
Es lepojos ar savu izmisumu, bet nevaru to satvert. Es lepojos pazemīgi, kā studentes, kuras noniecina savas zināšanas, no sirds. Bet es nevaru par to uzrakstīt, jo es nevaru to satvert.
Tam nav iemesla, tam nav formas, ir tikai vispārīgas noskaņas.
Tam ir kāds sakars ar autobusiem, kas braucot atstāj aiz sevis sniega svītru, tam ir kāds sakars ar cilvēkiem autobusos, un to, kā es pavadu dienas. Tam ir kāds sakars — ar to, ka es nevaru pat uzrakstīt par savu izmisumu, jo tas vēl nav pietiekami mans.
Es lepojos ar savu neskaidro izmisumu, es esmu pazemīgs, un nevis kā tie pazemīgie kristieši, kas lepojas ar savu pazemīgumu. Es esmu gatavs padoties, un es nespēju būt padevīgs. Mans izmisums ir telpisks un ietver to, kas notika ar mani pa dienu.
Es gribu lasīt tikai pats sevi, es gribu pārlasīt pats sevi, es pārlasu un pārlasu vēlreiz, ko es esmu uzrakstījis. Es gribētu uzrakstīt par Indonēziju. Vajadzētu braukt uz visām tām vietām. To vajadzētu uzrakstīt.

es sapņoju par tādu puisi

es sapņoju par tādu puisi. viņš sēž autobusā priekšā, ejas malā. viņš ir rūtainā kreklā, es domāju par tādu puisi. mēs braucam skolas ekskursijā, un viņš sēž dažas solu rindas uz priekšu. es sapņoju par tādu puisi, viņš ir rūtainā kreklā, un viņš izlicis savu celi sāņus, apsēdies uz savas pēdas. viņam ir kails ceļgals, drukns un robusts, es zinu šādus vārdus, man patīk literatūra un dzeja. viņš ir tik superīgs, un, kā lai to pasaka, nē, es neesmu viņā iemīlējusies, es viņu arī gandrīz nepazīstu, viņš ir no paralēlklases, un tikai šogad atnācis uz mūsu skolu. viņa ceļgals ir drukns, stūrains un ciets, vienlīdz muskuļots augšup un lejup, runā, ka viņš trenējas tenisā. bet es to nezinu, es redzu viņu autobusā. kad es eju viņam garām, es jūtos stūraina un karsta. vienreiz, pie ugunskura, viņš pievērsa man uzmanību, bet tagad viņš nerunā ne ar vienu. es gribētu ar viņu parunāt. mēs runājām par literatūru, un mazliet par dzeju. viņš spēlē ģitāru, un tā nemaz nav taisnība, ka visi sportisti ir stulbi. es jūtos kaut kā mājīgi un silti, kad viņš to saka. tagad es braucu autobusā, un domāju par viņu. es neesmu viņā iemīlējusies, es tikai gribu turpināt sarunu ar viņu. es vairākas reizes paeju viņam garām, bet viņš neko nepamana.
tie visi ir tādi nieki, un muļķības. es neesmu viņā iemīlējusies, un vispār mani tas neinteresē. es tikai nevaru izturēt, kad viņš ar mani nerunā. es uzvelkos, un man vajag panākt savu. tagad jau visi runā, ka es esmu viņā iemīlējusies, ieķērusies līdz ausīm. tā nav taisnība, bet lai runā, man vienalga. es nevaru izturēt, ka viņš man neatbild. ja viņš man atbildētu, es varētu mierīgi pateikt, un kas tur liels. bet es nevaru, kad viņš man neatbild, un es palieku galīgi traka, un visi jau runā, ka es esmu viņā iemīlējusies. man vienalga. es tikai gribētu ar viņu vienreiz parunāties.

varbūt nemaz nav skumjas

varbūt nemaz nav skumjas, tikai nogurums, jā, tas noteikti ir nogurums. un tomēr arī skumjas. vasaras dienā, kad gaiss ir spiedīgs, bet viss ir tukšs, cilvēki iet. skumjas, bet varbūt tikai nogurums. nogurums, uz kura bāzes izplatās skumjas, kā slapjums uz kleitas, kā nošu partitūra, smaga ar iegrimumiem un tukša.

skumjas, kas ir kā nogurums, kas ir tukšas, kā skatīšanās autobusā uz pretimbraucējiem. nogurums, kuram nav cita iemesla kā pārāk daudz staigāšanas pa dienu, bet kurš autobusā pārņem

kā nogurums, kurš ir dziļš un iestiepjas līdz pat bērnībai.

agra celšanās padara cilvēku stulbu, cik daudz dimensiju šim apstulbumam, no ķermeņa rītā nācis un par ķermeni pēcpusdienā paliec, vēlas pēcpusdienas autobusā, ar citiem cilvēkiem kopā. kopā, bet skumjš, kopā, bet attālināts. tālu no viņiem. nogurums, kas izpaužas kā skumjas, jaunieši, kas smejas pat pēcpusdienā, autobusu vadītāji, kas aizvedīs cilvēkus līdz vakaram.

šīs skumjas ir bez formas, un tāpēc tiecas domās ieņemt citu cilvēku formas. kā šī meitene pretim, ar sazarotu kleitu, kas atsedz viņas stilbus un telefonu rokās, austiņas ausīs, uzacu tušu virs uzacīm, matus virs matiem. šķiet, viņa ir šo skumju iemesls, šī noguruma iemiesojums.

skumjas bez noguruma. nogurums bez skumjām. cilvēki bez vārdiem. vārdi bez nozīmēm. Jēzus Kristus un notikumi, — viss telefonā. nebūt ne tik slikti. Jēzus Kristus ir mūsu telefonā, pat ja nav mūsu vidū.

deviņos no rīta es satiku precētu sievieti
deviņos no rīta es satiku precētu sievieti. to apliecināja gredzens viņas rokā. es satiku indieti, kas ar indiešu akcentu pa telefonu runāja par ājurvēdisko. es satiku precētu sievieti, kas ēda kartupeļu rausi, to ar abām rokām saķērusi, es satiku indieti, kas bija tērpts zili lillā krekllā. deviņos no rīta — kur gan dodas viena pati šī precētā sieviete agri no rīta? vai uz darbu? to mēs nekad neuzzināsim. viņa vēl bija ļoti jauna, priekš precētas sievietes.
es satiku precētu sievieti, viņa ēda dārzeņu sautējumu un skrollēja savā telefonā. viņai uz rokas bija maza rotiņa, tāda kā aproce, uz melnas aukliņas uzvērtas sīkas pērlītes, un trīs lielāki svarovski kristāli. es iedomājos, ja viņa jautātu par manām aprocēm — es teiktu, vīrietim nav jābūt skaistam. nu jau kādu laiku viņa ir pārstājusi savā nodabā ēst, un slepus seko, kā es rakstu dzejoli par viņu.

reiz es pazaudēju
Reiz es pazaudēju paciņu cigarešu. Es nopirku jaunu paciņu, ieliku jakas kabatā, bet, kad vēlāk raudzīju, tās nebija ne iekšjakas, ne arī virsjakas kabatā. Es skatījos uz grīdas, un arī tur nebija, es skatījos uz krēsla, skatījos priekšnamā, skatījos datorsomā, paskatījos vēlreiz visās kabatās, pat bikšu kabatās, lai gan es tur nekad nelieku cigaretes. Es pazaudēju paciņu cigarešu. Es nekad nepazaudēju cigaretes. Ja tas notiktu biežāk, es varētu brīnīties, kur tās pazūd.
Vienreiz man pazuda cigaretes, gandrīz pilna paciņa. Es izpīpēju divas cigaretes, ieliku paciņu jakas kabatā, tā es laikam izdarīju. Vai es būtu atstājis paciņu uz galda? Nometis uz grīdas? Aizmāršīgi atstājis pie automātiem? Nē, tāds es neesmu. Paciņa ir pazudusi.
Brīdī, kad man vajadzēja paciņu, tā bija pazudusi. Es tikko, vēl šodien biju nopircis paciņu cigarešu, man tā bija vajadzīga. Un tagad, kad man vajadzēja smēķēt, tur tās nebija, paciņas nebija man kabatā, ne jakas, ne virsjakas kabatā.
Vai tā notiek ar cilvēkiem? Vai tas ir tuvākais, cik es varu piekļūt citiem cilvēkiem? Ikviens, kurš ir pazaudējis paciņu cigarešu, sapratīs manas sajūtas. Mēs nevaram zināt, kā jūtas sikspārnis, bet zinām, kā jūtas cilvēks, kurš ir pazaudējis paciņu cigarešu. Kāda meitene vairākas reizes gribēja ar mani satikties, bet nekad nesanāca, viņa vēlu strādāja. Kaut kas tajā noskaņā ir līdzīgs kā ar pazaudētām cigaretēm.

mēs esam diezgan apmulsuši
mēs nezinām, kas tagad būs. mēs nezinām, ko no viņa sagaidīt. mēs esam apmulsuši. valda diezgan liela neizpratne. daži to mēģina slēpt, izturoties mierīgi. rokas saliktas kopā, staigā pa istabu. mēs nezinām, kas tagad notiks. citi ir nervozi, un skatās apkārt. mēs nezinām, ko no viņa sagaidīt. mēs cilājam galvas un skatāmies apkārt, varbūt kāds atbildēs uz mūsu jautājumiem, varbūt kāds zina atbildes, varbūt pavēle par nometņu izformēšanu jau ir dota, varbūt mēs visi dosimies mājās.

mēs esam diezgan apmulsuši, mēs nezinām, kas būs, tā turpinās jau dienu pēc dienas. mums ir nodrošinātas tualetes un vienkārša pārtika, bet cilvēki nogurst. no šīs ilgās gaidīšanas, no atrašanās tuvumā citiem cilvēkiem. šī nav tā labākā vieta, kur iepazīties. bērns tiek atrauts no mātes krūts, pirms vēl viņš ir tam gatavs, un saprot savu zaudējumu. šī nav tā draudzīgākā vieta.

mēs nezinām, kas notiks. mēs esam apģērbti, mēs esam pabaroti, mēs cilājam galvas un skatāmies apkārt. kā uzmanīgas un žiglas žurkas, ko kāds gudrāks radījis, bet ieslodzījis šauros būros un novēro. vai kāds mūs novēro? mēs cilājam galvas, bet tik augstu neredzam. ja arī tur kāds ir, mēs viņu nepazīstam. tāpat kā žurkas, kas dzird balsis un grib noslēpties būru attālākos stūros.

ak, kas gan ar mums notiks? kur mēs atrodamies? vai mēs esam ieslodzīti? vai uz mums kāds skatās? to mēs nezinām. mēs nezinām, ko sagaidīt. mēs esam diezgan apmulsuši.

mani satrauc lasīt citu dzejoļus

mani satrauc lasīt citu dzejoļus. tas ir kā mācīties
jaunu svešvalodu. es gribētu saprast, ko viņi
saka, bet viņi katrs saka kaut ko savu. dažus
vārdus es saprotu, dažus teikumus saprotu,
bet tad viņi izdara kaut ko tādu — un es jūtos
kā ar deklinācijām un saliktu pagātnes laiku
kādā valodā, kas man patīk, bet kuru es gribētu
iemācīties, piemēram, spāņu valodā vai franču
valodā.
man vajadzētu formulēt manu attieksmi skaidrāk. ilgus gadus esmu juties par to vainīgs. gan
tad, kad lasīju un nesapratu, ko viņi man saka,
bet smaidīju un izlikos draudzīgs, gan tad, kad
pārstāju lasīt un jutos kā grēcinieks, kurš ignorē
būtisku patiesības daļu.
man vajadzētu skaidrāk formulēt manu attieksmi. nez kāpēc jaunu meiteņu neskaidrie dzejoļi
šķiet piedodamāki, gluži kā kad drāmā tās pastāvēšanu attaisno forma, tad šādā dzejā attaisnojums ir rodams ārpus pašas dzejas. tie, protams,
ir maldi. lai gan jāatzīst, ka jaunu puišu dzeja
bieži ir nervozāka un vēl grūtāk izturama.
man vajadzētu domāt skaidrāk. vai gan es neuzstādu pārāk augstus mērķus, kas gan ir cits cilvēks kā svešvaloda, ikviens cilvēks ir svešvaloda
otram, līdz brīdim, kad viņi atrisina savas disonanses uz mirkli un sadodas rokās ar to pašu
trijskani. es varētu lasīt šīs neskaidrās svešvalodas kā mazu bērnu vārdus, kā putnu dziesmas
un kā ļaužu murdoņu svešās pilsētās. es varu
atšķirt, vai šie ļaudis ir priecīgi, enerģiski, dusmīgi, rimti. un ja man vajag kaut ko no viņiem,
es drīkstu runāt ar viņiem sliktā spāņu valodā.
nevajag no sevis prasīt pārāk daudz.

es lēni tuvojos kādam apveidam

es lēni tuvojos kādam apveidam. tas ir tēls saules apspīdētā kalnā. spīd spoži baltdzeltena
dienvidu saule, un kalns ir gaišu izkaltušu dubļu
krāsā. tas ir apaudzis ar skrajiem brikšņiem un
krūmājiem. caur retajiem bezlapu zariem saule
klusi kveldē zemi, un izgaismotas zaru ēnas raibā rakstā pārsedz ainavu.
es lēni tuvojos, kā notikuma vietai, kā vietai kur
kaut kas varētu būt. šī vieta ir svarīga, es nezinu,
kāpēc, es tai tuvojos lēni, kā palēninātas filmas
montāžā, vairākas reizes, un notikumu atkārtošanās ir pazīme, ka tam ir nozīme.

es esmu blakus, es esmu mierīgs un nesatraukts,
es vēroju sevi vērojam, kā es tuvojos vietai, kur
saule apspīd krūma zarus, kur dzeltenās dienvidu krūma ziedlapas pieplakušas ērkšķainajam
zaram, un visi kopā veido kopainu — es tuvojos
šai kopainai. bez manis šī kopaina nebūs pabeigta.

augi pazemīgi un klusi mani gaida, kā daudzus
cilvēkus pirms manis, viņu pazemībai nav galvas, tā ir pilnīgi nesavtīga un neievērota, viņi ir
tikai pāži šai ceremonijā, un ļausies sevi izmīdīt,
kustoņu zobiem sevi sakost, steidzīga cilvēka
rokām sevi izraut kādam nolūkam. augi ir mūžīgi, tā ir veģetācija kopš pasaules gala.

es tuvojos neskaidram krūmam, es nezinu, kas
mani sagaida. bet šī tuvošanās ir citādāka —
krūms it kā klusuciešot mani uzrunā, daba mani
aicina tuvāk, es nevaru baidīties, jo es neesmu
noteicējs pār šo situāciju. es varu izvēlēties sekot
šim aicinājumam, vai arī visu aizmirst.

es lēnām tuvojos augiem, es esmu tāds augs,
kas var apcerēt savu kustību, es slīdu un gaidu,
es gaidu, kad nokļūšu šajā ainavā tādā leņķī, ka
man atklāsies šo notikumu piepildītība. es nezinu, kur es dodos, es nezinu, kam es tuvojos, es
tuvojos skrajam krūmam ar dzeltenām vaskainām ziedlapām un retiem gaišzaļiem lapu puduriem pie ērkšķainā zara. es tuvojos bez steigas
un bez mērķtiecības, mērķis man atklāsies tuvošanās gaitā, es tuvojos šiem zariem vairākas
reizes, un skatos uz tiem — vai noteiktā diagonālā leņķī, kas kopīgs kalna leņķim pret zemes pamatni, kas kopīgs krūmāja zaru liekšanās leņķim
pret dubļaino zemi, šādā leņķī — vai es ieraudzīšu kaut ko?

Sintija Kampāne

Satiksme ienesa kaulus

Sintija Kampāne (1989) ir literatūrzinātniece, kritiķe, dzejniece. Šobrīd studē Latvijas Universitātes literatūrzinātnes doktorantūrā. Strādā pie topošā dzejas krājuma un rūpējas par kaķi.

***

Saule kā pārkosts rieksts kustas virs zibsnīgas pilsētas
Krūmainas ielas nemanot noveco
Drīz paņems pa akmenim notekas caurulei
Ceļmalas lapai
Un saliks tur iekšā kāpurus
Projām tu neiesi
Un ceriņu pamales nepametīsi
Metāla režģis pastāstīs teiku
Par kādu kas nekad neguļ

***

Labi tērpti papīri neizceļas ar intimitāti
To ģērbēji pacieš draudīgu vēju
Slepeni noskūpsta ceļu nodzeras zemes
Labi tērpti papīri sagādā liekas stundas
Nederīgas ilgas noklusējamas vainas
Labi tērpti papīri pazīst savus ģērbējus
Paredzams ir to audekls
Neizceļamas plaisas

***

aļģu paklājiem tīk maigums
daži niedru vadiņi
apslēpj tramīgu suņu smilkstus
skudru akmens noder par uzpurni
pagaidiet paklāji neejiet prom

***

Ar klusu brīzi ar nejaušu plūsmu
Šūpojas ķiršu porcelāns
Saplok zosu spalvas uz lūkām
Sniedzas pirkstgali jāiet tālāk

Man ir biļete uz to dārzu
Tomēr neprotu palikt
Dur zāle kā glāžainas sienas
Bērnu tur maz tie galotnēs rāpjas
Lai gan nepamet sajūta
Ka lukturis nerāda pareizi

***

Sniegs kustas un atklāj upes klintīs
Tikko pārgatavs
Atstāj miklo palagu
Pirms laika atgriezies sapnis
Vēl kursē gar durvīm gar kājām
Tavas mūžīgi pilnās nāss parindenis
Nu labi tu saki nedaudz būšu
Turpmāk dzeršu tīru ūdeni

***

Tūlīt sāks līt
Viļņi kļūs zaļi
Akmeņu pakauši paliks pavisam kaili
Neviens vairs nedzied
Sala sasmalcinās krastus
Kāds nobīsies samirkt tomēr
Joprojām paliks
ūdens

***

Zila tāliene kā Raiņa deguns
Aizpeld pa šauru taku
Gar rožainu māju diadēmu
Gar stingriem pilsētas parkiem
Nez kā tu izkusīsi sniega slāni
Taukainām pierēm zem tevis svīst pagalmi
Nez kā tu iesi pa graudaino ielu
Kur sarkaniem vaigiem vietējie
Maina jau laicīgi gaitu
Kalnu kores viņu vējjaku burzmā
Šķidras ir tikai to pamales
Un pēkšņi zvaigžņu lūpas
Izstiepjas pretī stiklam
Caur kuru nemaz nav dzirdams
Sauciens siltās vakariņās

Sintija Kampāne

***

Ar mēmām šaušalām
Tu stāvi pie treknas kupenas
Tā draud pārtapt par pūkainu kalnu
Uzgāzties nevērīgi tev uz kājas
Kāds bibliofilisks klusums
Vējš nosēdies stūrī uzgaidīt
Debesīm pielipis sārts paklājs
Pa kuru aiztipina ērgļu ceļš
Mājas zem tā ir sausas
Un eglēs iestrēgst slēpotāji
Pār kuriem tās birdina naidīgās skropstas
Ak ziemeļu vecie pakauši kalni
Tavs lēmums te būt tava bauda
Nu aizmirsti būt nelaimīgs
Ar sen neiestaigātu balsi

***

Sākumā viņa naktīs neguļ — nevajag neko citu
Sarunās ar tevi
Viņa nedaudz piemiedz acis
Mazliet strauja mazliet dedzīga
Apaļās gūžas šūpojas
Kā airu skarta ūdens virsma
Ieelpas apslēpj dūņainu klusumu matos trīc smiekli
Ar līkiem pirkstiem viņa drupina maizi
Uz ceļgaliem un piebilst ar plecu
Viņa zina tu atbrauksi pakaļ
Uz ceļa stāv kā zili kleitota pils
Vēro atspulgu mazajā pulkstenī
Viņai nevajag daudz tikai siltumu
Pārnākt — viņa samierinās tevi ar pasauli
Aicinās sevī kā zarotnēs palikt
Bez bailēm
Varbūt no turienes izlidos putns
Vai dūmi

***

dīķis izmēda zivi un ierauj senīgā spogulī
dīķis ēdiena maiss ar klusu odu
pieceļas pieneņu lapas un paklanās spodrajai bedrei
pieceļas paparžu sprogas un savijas vairāk
tomēr dīķis iet tālāk
pieceļas makšķeru statīvi
un divkosīgie zari padodas
pieceļas ozoliņi
un osta dīķa gaismas
pieceļas egļu asakas
pieceļas skuju kaklarotas
apņēmīgi satver rūpīgi austo
atspulga tekstūru
piedienīgi smaida
tu piederi dīķim
tu neesi tālāk par krasta zālēm
tu plūsti gar galotņu atspīdumiem
ūdens ap tevi ir no zelta
dīķis ieķeras tavā biezajā pakrūtē
un ieveras mēlē kluss

Satiksme ienesa kaulus

***

Viss ciems apstājās vasaras vidū
Apsēdās akmeņi niezēja grīdas
Šķaudīja tapetes atira šuves
Mazie kāju pirkstiņi kurnēja īgni
Lūpas gulēja dienu un nakti
Uz taustiņu mežiem uz lielās pogas
Sēnes bija viņu skolotājas
Pie galda tām sakāmā parasti daudz
Putni pielūdza labību
Pēc siltām pusdienām pēc gurlām ganībām
Pēc gara ceļa pēc atvāztām stundām
Garāmrejoša satiksme ienesa kaulus

Apģērbs

I
Mēs kursējam kā pēdējie odi virs būvlaukuma
Tur mašīnas cepures dzeltenas
Grambaini ceļi kas necieš dāmas
Gar malām zelta slotas top sausas
Tās klanās vējā kā lieki mati
Bet lauka vidū maigas monētiņas
Ļauj vēl dejot ļauj vēl jokot saulei

II
No meža izslīd oranža vērtslieta
Kur paliek parādības mulsas
Kas rudenī pār mums nokrīt
Auž iezilganas domas mūsu sejām tērpu
Un uzlido tad mūsu rokas
Uz tālām grāmatām uz albumiem

III
Un vecmāmiņas šņuksti klausulē
Gredzens pietaupīts līdz mazbērniem
Mēs gaidām tomēr neizteicam vārda
Balta kleita būs drīz jaunas mājas
Dūmi pārklās klusas palikšanas
Aizpogāsim valodu līdz kaklam

IV
Iet celtnieks cepure kā ozolzīle
Un vēro putnus tas kā skabargas
Dilst lauki saspīlētās celtnēs dilst apavi
Bet tālu austrumos šņukst vecmāmiņa
Ar palagiem un servīzēm ar zvanu gaidām
Un citā pilsētā mēs noslēgti kā lāde

V
Mēs ejam pa šo būvlaukuma ceļu
Gar kailiem laukiem kurpes iztur grambas
No meža izslīd bērzs kā kleitas mala
Bet priežu galotnes ir sakārtotas rindās
Kā salocīti džemperi un bikses
Tie nenonēsāti guļ debess priekšā

Jānis Rokpelnis

Trāķija

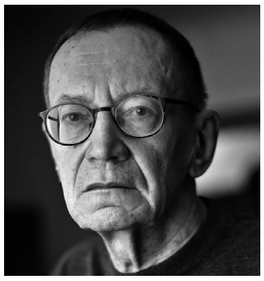

Jānis Rokpelnis (1945) ir latviešu dzejnieks, prozists un esejists. Izdoti deviņi dzejas krājumi, jaunākais no tiem — *Tīmeklītis* — 2019. gadā (*Neputns*).

***
lido mana putra
gājputnu kāsī
visi mani murgi
ievilkti nāsīs

ko lai tagad daru
ar galvas tukšo taru

pelnu putru vāru
apakšzemi aru

***
pieaug oda spārni
lidinos ar tiem
ikdienībai pāri
pāri laikmetiem

iznesīgi sīcu
vienā sudrabā
tikai mani mīca
atkal dzintarā

***
smilts runā rupji
negrib veidoties pilīs
tā ka jaunekļiem ar vēderiem lieliem
nav ko sabradāt

zili zaļa no vaiga
jūra dzemdina sirmgalvjus viļņus
kuros šūpojas laivas ar nēzdodziņiem
manam prātam atvadas māj
tas man lieks
neesmu tā privātīpašnieks
izvelk zivteli makšķernieks
tā kā zvīņas tam acīs mirdz prieks
lielāks par ozolu birzīm
kurās trāķiešu pielūgtie akmeņi
nav iebūvēti nekādos pamatos

***
kas man sūta
kaut kādas jūtas
kuras es nepazīstu
it kā vēl pirkstu zīstu

jāsūta atpakaļ
tikai nezinu kam
jūtos es visnotaļ
kukū un pam pam

***
ko tur ņerkstēt par nāvi
pirmo un otro
(Rainis aizskaitīja līdz trīs)?
visas pienāks
kā vilcieni un autobusi
skaļi un klusi
pēc nesaskatāma saraksta

***
piemineklis nekam
piemineklis nevienam
tādus mēs izrokam
katru dienu

un dodam tiem vārdus
uz labu laimi
kas pasauli pārdun
kā zvanu spaiņi

***
ne glāzes ne dāmas dibenā raugos
ar aramzemes mākoņiem draugos
nesaskatāmajā skatos
sen jau pievilkts aiz matiem

***
līdz stūrakmeņiem neaizrokas
pat pašas strādīgākās rokas
to spēj vien gars
ne lāpstu bars

***
zib zvīņas manai ziņģei
tā plunčājas kā grib
uz āķiem neuzķeras
un tīklus pušu rauj

ja zvejnieks palaiž rokas
pa purnu krauj

***
mūžīgie jautājumi
atrisināsies
ne šaipus bet viņpus

arī tiem kas netic durvīm
būs pa tām jāiziet

Jānis Rokpelnis

***

no tauriņu triecieniem krītu
uz ceļiem pie rozes lienu
kā gliemeža atstāta sliena
ik rītu ik rītu

***

es velti gaidu
no sevis smaidu
cīruļputenī miegu
kupenās stiegu

smej pusaudzis mēnestiņš
es neesmu viņš

***

vārdi
ķer savu asti
kā suns

reizēm pat noķer
gājputnus apgredzeno

gaida to atgriešanos

nekā

***

sāk sanēt sonets Trāķijas kalnos
es nezinu kurp mani aizvedīs
man visi ceļi ir parocīgi
bet neceļi sen jau ir izstaigāti

nu tējkarotīte ozolziedu medus
man vienīgā ceļamaize
ne kazu ne aitu sieru
man nebūs vairs izbaudīt

pa skaņu celiņiem klīstu
ar notīm man seja pieput
ar acu gaismu viss izgaismots

un nebēdāju nenieka
ka iekavas mani ieskauj
jo sanēt sāk sonets Trāķijas kalnos

***

ceļotājs ceļš —
ceļagājējs
svešu galdautu un
gultu klājējs

***

pa pustumsu taustos
kā puņķis uz drāts raustos
pie sīka stariņa turos
makulatūrā kuros
necirptos viļņos skrienu
pāri saprātam brienu

Trāķija

***

līdz apaļam mēnesim
pietrūkst vien daži centi
līdz īstenam vājprātam —
milimetrs

tumsuma ornamenti
viņsaules mets

***

spalvu no zosīm
mēs atkarosim
pret datoru mīsim
par tinti līsim

un tā visa senatne
būs atkal te

***

viss mans patoss —
miglainā spogulī skatos

pats sev esmu parindenis
ko nespēju salasīt

lasītājs ir cits
ko krustā sit

***

es satiekos vien atvadoties
jau pienāk laiks man tālāk doties

es ielūkojos vaigā bālā
ne projām iet bet tālāk

***

likteņvējiņš pūš
nelokās koki un mūžs

krūtīs sirdslapa trīs
neviens šito nemanīs

***

uz iebadītiem pirkstiem
vēsture turas
laika gars pūš tās papīra burās
matroži melnbaltām sejām
pār malām lejas

Ādams Zagajevskis

Bija svētki

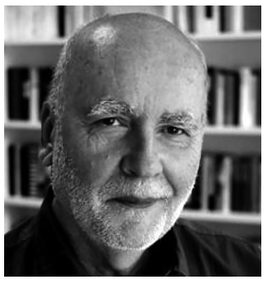

Ādams Zagajevskis (*Adam Zagajewski*, 1945) ir poļu dzejnieks un esejists. Latviski viņa dzeja pieejama krājumā *Svešā skaistumā* (2009), par ko 2010. gadā Ingmāra Balode saņēma žurnāla *Latvju Teksti* balvu atdzejā. Periodikā, t. sk. *Domuzīmē*, lasāmi arī Zagajevska prozas tulkojumi. Dzejkopas *Bija svētki* dzejoļi izvēlēti no krājumiem *Neredzamā roka* (2009) un *Asimetrija* (2014).

Oranžais blociņš
Tas dzērājs Plantos, kurš mazliet līdzīgs Artūram
Šopenhaueram, gulēja dziļā miegā un krāca.

Vakaros jaunas domas, piezīmes, mūzika.
No rītiem – tuksnesis.

Katrā dienā mīt visa dzīve. Ir jāizspraucas
cauri dienai. Kaut vai neveikli, tā, kā jauns kaķis
raušas lejā no koka.

Le petit bleu. Kad es nonācu Parīzē, tur tikko bija
likvidēts telegrāfs. Parīzes pneuma pagalam.

Trīs karaļi. Pie netīras upītes. Kraukļi.

Skaista ir mirušo valstība.

Prāksitela Hermejs. Pret nevainojamību
mēs esam
bezspēcīgi. Neskaitāmas zibspuldzes.
Hermeja seja. Tūristi
ir nomaldījušās dvēseles.

Viens beidzas, otrs atveras.

Jūnija negaiss svētī vilcienu. Vanags nosēžas
labības
laukā smagi kā pirmais helikopters.

Aforismi, te jāpiekrīt, taču cik var būt cilvēkam
taisnība?

Juzefs Čapskis man reiz ieteica: ja tev gadās
slikta diena,
uztaisi kluso dabu.

Ekspresis, jūnijs, rāms vakars, gaisma maigi
atkāpjas. Mežmalā stirnas. Laime.

Tumši dzejoļi. Vasaras rīti, kas laistās.

Venēcija, novembris
Venēcija, novembris, melnais lietus, Piranēzi
San Giorgio Maggiore baznīcā aizvien
sapņo savus
baismīgos sapņus, kas jau sen ir
piepildījušies, un šodien, tā vien liekas, garlaiko
jaunos apmeklētājus. Viņi gribētu
citus murgus, viņi sapņo par jaunām
bailēm, par pavisam jaunām šausmām.

Aizvien līst melnais lietus, un Venēcija
salīkusi, sakumpusi, nedroša,
tērpusies skrandainā mētelī,
kas bijis šūts no Mauritānijas mežģīnēm
un fasādēm,
lēni ievelkas ziemā
kā sanitārs, kurš nedroši, ilgi
klauvē pie pils kapličas durvīm.

Par manu māti
Par savu māti es neprotu pastāstīt –
kā viņa mēdza atkārtot, reiz tev būs žēl,
kad manis vairs nebūs, un kā es neticēju
ne tam «vairs», nedz arī «nebūs»,
kā man patika vērot, kā viņa lasa modernu
romānu
un uzreiz ieskatās pēdējā nodaļā,
kā virtuvē, uzskatīdama, ka tā nav viņas
cienīga vieta, gatavo svētdienas kafiju
vai, vēl ļaunāk, doršas fileju,
kā gaida atnākam viesus un skatās spogulī,
taisot to grimasi, kas veiksmīgi sargāja viņu
no iespējas ieraudzīt sevi pašu (to, šķiet,
esmu no viņas mantojis līdz ar dažām citām
vājībām),
kā pēc tam brīvi spriedelē par lietām,
kas nekad nav bijušas viņas *forte*, un kā es viņai
muļķīgi iedzeļu, kā tad, kad viņa
salīdzināja sevi ar Bēthovenu, kurš zaudē dzirdi,
bet es ļauni piebildu, zini, bet
viņam bija talants, un kā viņa to visu man
piedeva,
un kā es to atceros, un kā lidoju no Hjūstonas
uz viņas bērēm, un lidmašīnā rādīja
komēdiju, un es raudāju no smiekliem
un bēdām, un kā es nemācēju neko pateikt,
un aizvien nemāku.

Šoseja
Man bija varbūt divpadsmit gadu.
Lūžņu kaudzē zem viadukta pār šoseju,
ko būvējis Hitlers,
es meklēju kara pēdas, dzelzs laikmeta paliekas,
vienalga, kuras armijas šautenes un ķiveres,
es sapņoju par lieliem atklājumiem –
gluži kā savulaik Henriks Šlīmanis,
kurš Mazāzijā meklēja Hektoru un Ahileju,
bet es ne reizes neatradu ne šauteni,
ne zeltu, visur bija tikai rūsa,

Ādams Zagajevskis

brūnais rūsas naids; es baidījos,
ka tas ieēdīsies man sirdī.

Mosties
Mosties, mana dvēsele.
Nezinu, kur tu esi,
kur tu slēpies,
bet es tevi lūdzu, mosties,
vēl mēs esam kopā,
vēl mums ceļš ir ejams,
lai mūsu zvaigzne ir
gaišā rīta švīka.

Bija svētki
Bija svētki, bet mēs novērsāmies no svētkiem.
Grāmatas grēdā uz galda, mēs tās tagad
nelasījām.
Tālumā bija tā lielā pasaule, mīlas un nodevības
pasaule,
nepazīstama, nenosaukta, aizvien vēl pilnīgi
jauna.
Tie, kurus pazinām kopš bērnības, nāca mums
līdzās
klusēdami, daži pazuda pēkšņi,
šausmās iekliegdamies – kā bezdelīgas,
kas allaž steidzas.
Mēs bijām noguruši, taču neviens nesūdzējās.
Naktis bija īsas, ausmas caurspīdīgas,
vakaros vālodzes sauca mežos,
bet mēs labāk pazinām ielas un parkus.
Mēs ceļojām lēni, uzmanīgi vērdamies apkārt,
atmiņā piemetām vārdus un spriedām:
tie vēlāk būs jāpieraksta.
Sadevušies rokās, bridām
nolaistu nomaļu smiltis. Kaut kur tālu
mums priekšā brauca smagi vilcieni,
dunēja okeāns un tumsa.

Pastaigā ar tēvu
[Grunvaldes laukums, Gļivici]

Tēvs teju neko vairs neatceras. Ar nelieliem
izņēmumiem.
Atceries, kā tu laboji Tēvzemes armijai
raidītājus?
Protams, ka atceros. Vai tev bija bail?
Neatceros gan. Bet vai mamma baidījās? Nezinu.
Dārzu Pjaskovas ielā? Skaidra lieta.
Kā smaržo ziedošas liepas? Nē.
Vai panu Romeru atceries? Reizēm atceros.
Un slēpošanu Čantorijā? Laikam ne.
Vai atceries bezgalību? Nē, neatceros vis.
Bet drīz es to ieraudzīšu. (Tā viņš *varētu* sacīt.)

Bija svētki

Tēli
[Pans Sobertins, pans Romers — dzīvoja, bija]

Piepeši atsitās atmiņu vārti un es ieraudzīju
pajūgu,
ciema ošus; sajutu saldeno zirgmēslu smārdu.
Bija vasara, lauki rugājos, kalnu upe un kārkli
pie upes.
Zivju dzenītis iemaldījies te kā viesis no
Holivudas.
Mamma gaišzilajā kleitā, laikam vēl
pirmskara modes.
Ieraudzīju panu Sobertinu pļavā lasām puķes
(pans Sobertins bija vecpuiša ideja no Platona
valstības).
Es biju redzējis bēgļus. Pazinu sakautos,
atraitņus.
Tos, kuriem bija veicies, drīzāk gan nicināju.
Kad runa par zaudējumiem, katrs ir citāds
(sakāve ir individuāla substance).

R. uzskata, ka esmu piedzimis par vēlu. «Nekā
vairs nebija.»
Es labi atceros Edmundu Romeru, kartogrāfa
dēlu;
viņš bija manu vecāku draugs, man viņš ļoti
patika.
Viņam līdzi nāca pagātne, Ļvova, rēgi
un kartes, uz tiem balti plankumi un
mazliet asiņu
(melni un rudi traipi, pavisam jau izkaltuši).
Nekā nebija – kā tā var sacīt.
Atveras gaidu un atmiņu durvis.
Zivju diķi vakarā veras.
Krastā vīd neskaidras bēgļu sejas,
un bezdelīgas, spalgi kliegdamas,
griež pēdējos savienojuma pavedienus.

No poļu valodas atdzejojusi Ingmāra Balode.

Arnis Koroševskis

Tā ir tikai proza!

Dažkārt dzīve izspēlē visādus literārus jokus, vai arī pati literatūra šķietami rotaļājas ar autora un lasītāja objektīvo realitāti — Laura Gundara iepriekšējais romāns *Cukura nams* (1997) un pēc tā motīviem veidotais seriāls pie lasītājiem un skatītājiem nonāca tikai dažus mēnešus pēc mēģinājuma uzspridzināt Padomju Latvijas un Rīgas atbrīvotājiem no vācu fašistiskajiem iebrucējiem 80. gados izveidoto Uzvaras pieminekli.[1]

Teroristiskā akcija toreiz izgāzās, bet jau pavisam drīz ar uzviju atdzima un turpmākajos gados ievērojami transformējās tradīcija 9. maijā vērienīgi svinēt tā saukto Uzvaras dienu jeb Padomju Savienības uzvaru pār fašistisko Vāciju. Latvijas sabiedrība kļuva arvien vairāk sašķelta un pēdējos gados nerimstoši diskutē par to, ko vispār iesākt ar Uzvaras parkā esošo pieminekli, tā (ne)iespējamo modernizēšanu un saglabāšanu fiziskā, demitoloģizēšanu — sociālā izpratnē.

Vēl 90. gados pastāvēja naivi romantisks uzskats, ka abpus sabirzušajam dzelzs priekškaram nākamās paaudzes vairs nesaskarsies ar politizētu demagoģiju un ideoloģiskām nejēdzībām, taču atšķirīgā vēstures interpretācija, mainoties paaudzēm, ir nevis izplēnējusi vai kļuvusi par vēstures kuriozu, bet gan pārdzimusi arvien dzelžainākā, spurainākā un nesalaužamākā pārliecībā.

Šis jautājumu loks ir pietiekami smags un nepatīkams, lai par to vairītos rakstīt dažādu rūdījumu publicisti, kur nu vēl prozists vai dramaturgs. Pētnieciskā rakstā vēsturniekam vai sociologam vismaz ir izredzes tiekties uz objektivitāti, taču kā ar notikumu atspoguļojumu romānā? Latvijas kultūrtelpā par to gatavi izteikties daudzi, taču gandrīz vai vienmēr diskusijas nonāk strupceļā, jo katrai «pusei» ir savs redzējums: kas vieniem ir uzvara, otriem — okupācijas sākums un tāda vai citāda veida represijas turpmākā pusgadsimta šķērsgriezumā.

Tātad jebkuru mēģinājumu daiļliteratūrā attēlot Otrā pasaules kara piemiņu neizbēgami var nodēvēt par tendenciozu, ja vien 9. maija svinēšana nebūtu groteska un pretrunu pilna — kamēr pieminekli Pārdaugavā un virkni piemiņas vietu Krievijā ieskauj ar medaļām un dažādiem apbalvojumiem nokārušies tās paaudzes cilvēki, kas labākajā gadījumā ir dzimuši pirmajos pēckara gados, Otro pasaules karu piedzīvojušie 90–95 gadus vecie Krievijas iedzīvotāji, no kuriem liela daļa patiešām bija kara dalībnieki, ir spiesti par neadekvātām pensijām mirt badā un gadiem gaidīt rindās uz cilvēka pašcieņu nepazemojošiem dzīves apstākļiem.

Lauris Gundars romānā *Apglabāt uz valsts rēķina* nekautrējas 9. maiju nodēvēt par «augoni, kas pāriet pušu, lai visu turpmāko gadu briestu jauns». Romāna ekspozīciju var uzskatīt par izcilu sociālu satīru — nežēlīgu, taču konstruktīvi izvērstu un loģiski sakārtotu skatījumu uz šo svinību fenomenu. Autors piemin gan «Nemirstīgā pulka» parādību un tās pēkšņo rašanos 21. gadsimtā («iepriekš reālo cilvēku un likteņu vēsture padomju valstī nekad nav bijusi modē, par to atcerējušies tikai tad, kad vajadzējis, kad atmiņa ir jau gandrīz pilnībā izbalināta» (18)), gan secina, ka «pagātne ir tikai iemesls rītdienas uzvarām — tie, kas tam netic, nav šeit, pie atbrīvotāju pieminekļa» (47).

Ar nožēlu jāatzīst, ka romāna pirmās piecdesmit lappuses ir tās labākās. Romāna āķīgā un daudzsološā anotācija ir pietiekami vilinoša, lai lasītājs, kurš vēlas apgūt nopietnu literāru darbu par gadiem uzslāņotu aizvainojumu un saspīlējumu Latvijas sabiedrībā, iegūtu visai prastu un mehāniski sakomplektētu «krimiķi».

Šoreiz Gundars ir atteicies no absurda vai misticisma estētikas, kas bija klātesoša un pat dominējoša viņa iepriekšējos divos romānos, taču autoram nav izdevies atbrīvoties no klišeju un bezgaumības jūga. Un jāatzīst, ka diemžēl vienā recenzijā nebūs iespējams uzskaitīt visas romānā ierakstītās trafaretu virtenes: šeit vienkopus sastopams slīpēts, glums un gļēvs nacionālās partijas frakcijas vadītājs, kurš turklāt izrādās slēpts homoseksuālis; latviešu nacionālists, «īsta komunista dēls», par spīti tam, ka «krieviem latvieši nedzimst»; izmeklētāju pāris, kas darba laikā nodarbojas ar seksu; vecākais izmeklētājs, kurš apveltīts ne tikai ar žultainu attieksmi pret dzīvi un darbu, bet ir arī «īsts vecis», jo neieredz «pidarus»; jaunākā izmeklētāja, kas nokrāso tumšus matus un pārstāj «nēsāt papēžus», lai visi viņu ņemtu par pilnu, un stresa noņemšanai laiku pavada šautuvē; nekustamo īpašumu skandālos iesaistīta «kristālkurpīšu princese»; kāds merkantils un no mediju uzmanības atkarīgs uzņēmējs; lietuvietis, kurš gatavs atteikties no saviem principiem un vēstures par labu skandalozai krievietei, jo «ir drošs, ka spēj darīt savu sapņu sievieti vēl laimīgāku», un pati histēriskā šoviniste, kas dzīvo ar pārliecību, ka ir kļuvusi par daļu no «svētā kara». Bez šaubām, šādas parādības un tipāži nudien eksistē, taču jājautā — vai ir nepieciešams tos visus sabāzt vienā romānā?

Jāņem vērā, ka darbs radies no ekranizēšanai

Arnis Koroševskis (1990) ir literatūrzinātnieks, strādā Andreja Upīša memoriālajā muzejā. Publicējas kopš 2012. gada un rūpējas par apjomīgu mājas bibliotēku.

Arnis Koroševskis

Tā ir tikai proza!

Lauris Gundars.
***Apglabāt uz valsts rēķina*. *Dienas Grāmata*, 2019.**

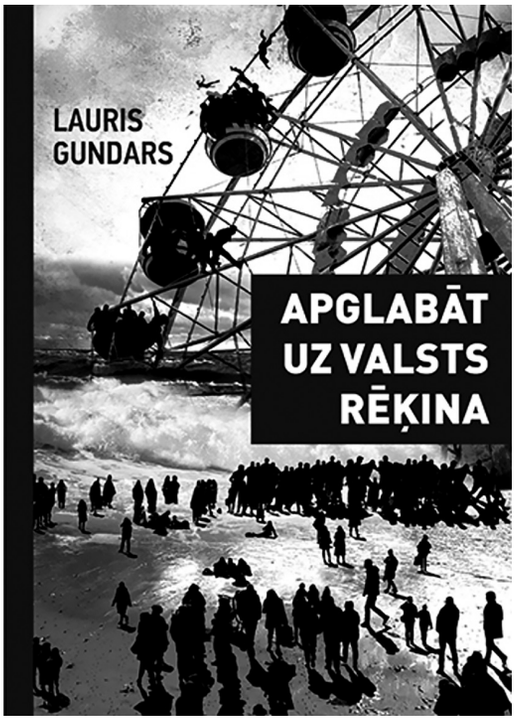

paredzēta materiāla[2], tādēļ tā forma un saturs pielāgojas noteiktām žanra īpatnībām (vai pat prasībām!) un diemžēl daudzējādi zaudē. Vēstījuma struktūra patiešām atgādina secīgi kārtotas scenārija epizodes, un, kā seriāliem ir nereti raksturīgi, pulveris tiek izšauts sākumā. Pret vidusdaļu lēnām, taču pamanāmi dinamikā iestājas atslābums, visbeidzot lasītājs vispār zaudē interesi par romāna raksturu likteni. Darbā ir vesela virkne nevajadzīgu ainu, kas kopsummā veido mākslīgi izstieptu, no vēstures komposta izraktai epopejai radniecīgu izstrādājumu. Atliek tikai minēt, vai tas ir autora paškritikas trūkums un/vai ne visai veiksmīgs redaktora darbs.

Darbs balansē starp politiska trillera, detektīva un publicistiska romāna aprisēm; tas visvairāk atgādina Arņa Terzena gadsimtu mijas romānus, Egīla Ventera darbus un Arno Jundzes romānu *Sarkanais dzīvsudrabs* (2017), kurš, nepretendējot uz literatūras augstāko raudzi, visnotaļ veiksmīgi un vienkāršiem paņēmieniem sniedza panorāmisku pārskatu par vairākiem jautājumiem, kuriem pieskaras arī Gundars.

Vērīgs lasītājs pamanīs, ka autora balsī klātesoša pašparodējoša intonācija — it kā bezrūpīgās piebildes «kā labā filmā» vai «kā sliktā seriālā», romāna raksturu pārliecība, ka «dzīvē viss notiek kā kino» utt. — paver iespēju romānu interpretēt kā šaržu, taču pat šāds pavērsiens darbu neglābj no trūkumiem. Romāna otrajā pusē tomēr jūtams mēģinājums reabilitēt vairākas nepilnības — iepretī karikatūrām atrodas arī dziļi izstrādāti raksturi. Gluži kā *Cukura namā* mita visdažādākie iemītnieki un dīvaiņi, arī šajā romānā sastopami visai margināli tēli, un daži no tiem ir sevišķi intriģējoši.

Starp mākslinieciski spēcīgākajām romāna epizodēm jāmin dažādu psiholoģisku vai fizioloģisku kaišu varā esošie vēstītāji, to skaitā ar autismu slima cilvēka pasaules redzējums. Vairāku raksturu rīcību, attieksmi pret vietējo kultūru un valodu autors pamato ar traģisku pagātni (represētie, Sibīrijas izsūtījumu pieredzējušie krievi, arīdzan latvieši, kas savulaik nodevuši cits citu); izkristalizējas iebraucēju ģimeņu atsvešinātība, cēloņsakarības starp mēģinājumiem noliegt vai vismaz kaut daļēji maskēt savu pagātni un nospiedošo «uzvarētāju garu», kas tiek pārmantots no paaudzes paaudzē, no vienas valsts iekārtas citā. Galu galā 9. maijs kļūst par vienīgajām svinībām, kurās sovjetizētie krievvalodīgie sevi apliecina, un tajā ir zināma daļa traģēdijas. Tādējādi rakstnieks uzsver — mēs visi esam sava laikmeta upuri. No otras puses, Gundars nonāk kliedzošā pretrunā ar sevi, jo, rosinot atteikties no melnbalta sabiedrības dalījuma, rakstnieks pats ir izveidojis vulgarizēti stereotipisku tēlu sistēmu.

Romānā ir kāda brīnišķīga epizode, kur krievvalodīgās partijas pārstāvis secīgi uzstājas divos raidījumos, vienā sniedzot interviju latviešu, otrā — krievu kanālam un atklājot absolūti perpendikulāras pasaules. Par šāda ideoloģiska dalījuma eksistenci ir iespējams pārliecināties gandrīz ik dienu, aplūkojot ziņu virsrakstus laikrakstos vai interneta portālos, un par šo problēmu patiesi diskutējam pārlieku maz.

Kopumā Gundara grāmata papildina jaunākajā oriģinālprozā vērojamo tendenci arvien biežāk risināt latviešu un krievu savstarpējās attiecības (iebraucēju acīm pusgadsimtu senā pagātnē ļāva palūkoties arī Andra Manfelde romānā *Virsnieku sievas* (2017)) un arī valodu jautājuma būtiskumu — tā kontekstā autors pazobojas gan par krievu augstprātīgumu, gan par latviešu pazemību («viņa pat latviski bija iemanījusies runāt, kaut bez tā varēja iztikt: latviešiem krievu valoda galvā gāja ātrāk, labāk. Viņiem to vajadzēja, krieviem ne» (243), vai arī «Vladimirs gan zina, ka viņa latviešu valoda nav īsta: tie ir daži primitīvi kopā salikti vārdi nepareizos locījumos. Vladimirs ir nodzīvojis šajā valstī gandrīz visu savu mūžu, bijis tās parlamenta deputāts, bet itin ērti varējis iztikt ar krievu, ar atbrīvotāju valodu» (87)). Patiešām — kamēr pie Saeimas vai Ministru kabineta protestēs pensijas vecuma ļaudis ar saukļiem «ruki pročj ot russkih škol!», kādēļ lai krievvalodīgs vidusskolas vecuma jaunietis vispār interesētos par to, kas notiek Latvijā?

Ir skaidrs, ka latviešu literatūrā šādam romānam beidzot bija jābūt, taču — vai *Apglabāt uz valsts rēķina* piepilda ilgi lolotās gaidas? Kaut gan, kā bilda kāds Laura Gundara romāna varonis, tā taču ir tikai proza. ▮

[1] Romāns *Cukura nams* tika publicēts 1997. gada rudenī, taču tā paša gada jūnijā tā dēvētā pērkonkrustiešu ekstrēmistu grupa organizēja Uzvaras pieminekļa spridzināšanu.
[2] Latvijas Radio raidījuma *Kultūras rondo* 2019. gada 12. septembra ieraksts.

Māris Salējs

Kad reiz piedzims Haņina atdzejotājs?

Semjons Haņins. *Ne tā. Orbīta*, 2019.

Māris Salējs (1971) ir latviešu dzejnieks, atdzejotājs un kritiķis, ieguvis doktora grādu literatūrzinātnē. Piecu dzejas krājumu autors. Par otro dzejoļu krājumu *Mana politika* saņēmis Annas Dagdas fonda balvu (2001), bet par krājumu *Kā pirms pērkona* — Ojāra Vācieša prēmiju. Monogrāfijai par Uldi Bērziņu piešķirta Laligaba speciālbalva (2012).

Unikāls gadījums — pāris gados tiek izdotas divas viena autora atdzejojumu izlases ar gandrīz identisku saturu. Šķiet, Semjona Haņina atdzejošana latviski ir kāds mūžam nepabeidzams projekts. Un allaž ir sajūta, ka tieši Haņins tā arī pa īstam nav atdzejots.

Haņinu varētu saukt par visklasiskāko *Orbītas* dzejnieku. Turklāt dzīvā runas intonācija nodrošina daudz lielāku t. s. cilvēciskā siltuma klātieni. Atdzejotājs paļāvīgi seko intonācijai, bet līdz ar pirmajiem soļiem ielūst mānīgi stingrajā teksta ledū. Tad — ķepurošanās atpakaļ uz krastu.

Tādēļ es saprotu Ilmāra Zvirgzda motivāciju izdarīt visu «pa savam un pareizi». Zvirgzda tulkojuma ieguvumi ir vairāki.

Pirmkārt, tas ir konsekventu atdzejošanas principu lietojums iepretī dažādu atdzejotāju radītajam stilistiskajam un teksta izpratnes raibumam *Neputna* melnās samta sērijas izdevumā. Līdz ar to ikvienā jaunās grāmatas atdzejojumā ir atpazīstams viens — Haņina–Zvirgzda balss tembrs.

Otrkārt, Zvirgzds atdzejo ne tik daudz atsevišķas dzejas vienības, cik pašu dzeju. Un no tā izriet t. s. kompensācijas princips: ko nav iespējams panākt vienā konkrētā dzejolī, proti, valodas ritumu, atskaņu saspēli vai stilistisku iezīmi, to var daļēji kompensēt citos dzejoļos. Un tas tiek darīts, neizjaucot konkrētā dzejoļa «jēgas struktūru».

Un, treškārt, Zvirgzds necentrējas uz maksimālu atsevišķu dzejoļu formas aspektu atveidošanu un šādi atvieglo sev ceļu iepriekš minēto mērķu sasniegšanai. Vairāku dzejoļu gadījumā ieguvums gan ir strīda vērts. Izvēlētā pieeja, manuprāt, neattaisnojas dzejoļos, kuros pantmērs un atskaņu sistēma veido spēcīgu semantisko oreolu un no kuriem atsakoties, atdzejojumā tiek zaudēts pārāk daudz («kā mēnessērdzīgs sniegs no jumta krīt» (46); «kāja tirpst slīdošo kāpņu» (72) u. c. Taču, pat ņemot vērā šo niansi un vienu otru mazāk motivētu oriģinālteksta interpretāciju, izlase, manuprāt, ir vēl viens solis tuvāk dzejnieka Haņina izpratnei.

Virsuzdevums, ko es nolasu Zvirgzda atdzejojumā, — atgūt organisku runas intonāciju, ritumu, vienlaikus ļaujot noģist, ko ar šo valodas plūsmu izdara autors. Kā pierastās runas figūras, izteicieni, frazeoloģismi deformējas, ikdienības čaula uzplīst, un no tās izplūst maiga absurda masa. Šai ikdienas valodas «svešatnīgošanai» lieti noder Haņina prasme filigrāni izmantot krievu 20. gadsimta sākuma *Oberiutu* (ОБЭРИУ) lingvistisko eksperimentu un *Aizprāta* (Заумь) valodas mantojumu. Turklāt joprojām nezūd ilūzija, ka valoda pilda savu komunikatīvo funkciju. Šo ilūziju nodrošina poētiskā paradoksa organiska «pašattīstīšanās» no valodas augsnes. Taču, lai to saglabātu atdzejojumā, arī latviešu valodā jāuztausta šādas «pašattīstības» ekvivalenti.

Ja ekvivalents nav iespējams, valoda tiek «normalizēta». Un šāds risinājums kopumā izrādījies produktīvāks nekā mēģinājums sekot oriģināla teksta «burtam».

Zvirgzds neievēro principu viens pret vienu atveidot dzejoļa atskaņu un ritmisko struktūru. Taču, kad rodas iespēja dot mājienu uz Haņina dzejas melodiku, tas tiek izmantots, pat ja konkrētam dzejolim šī iezīme nav tik raksturīga: tā dzejolī «я ехал на велике»[1] Zvirgzda variants («ar riteni ripināju…» (32)) ir koncentrētāks un ritmiskāks par Valta Ernštreita visai burtisko atdzejojumu («Toreiz braucu ar riteni…»[2]) un dažā ziņā — oriģinālu. Te ir gan spontāns atskaņu pāris (pārtaisīja—aiztaisīja), gan slengs «kafene», kura nav oriģinālā, bet kurš iederas Haņina dzejas kontekstā.

Tomēr, uzlūkojot vienu otru atdzejojumu tuvskatā, uznirst divas problēmas. Pirmā varētu būt «objektīva» un attaisnojama. Vairākos atdzejojumos kāda rinda vai frāze ir latviskota gandrīz identiski melnajā samta sērijā rodamajam atdzejojumam. Tas ir saprotami, jo ir vietas, kuras citādi atdzejot būtu nelietderīgi.

Otra — «subjektīva» problēma — top manāma, ja jaunais kādas rindas atdzejojuma variants šķiet neveiksmīgāks vai pat kļūmīgāks par oriģinālu un melnajā samta sērijā rodamo. Piemēram, «Так и останешься лишь слегка вдалеке / не пространной записью в дневнике / а короткой зарубкою на прикладе»[3] Zvirgzda variantā pārvērties par «tā arī palikšu turpat iztālēm / kā īss ieraksts blociņā / kā īss iegriezums laidnē» (11), pazaudējot oriģinālam tik svarīgo spriedzi starp dzejas «es» iespējamajiem esamības/neesamības variantiem.

Taču Zvirgzds ir izdarījis lielu darbu. Un varbūt pat sagatavojis ceļu īstajam Haņina atdzejotājam, kurš, iespējams, šobrīd nemaz vēl nav piedzimis. Gaidīsim. ▮

[1] Semjons Haņins. *Bet ne ar to*. Rīga: *Neputns*, 2017. 158. lpp.

[2] Turpat, 159. lpp.

[3] Turpat, 176. lpp. Kārļa Vērdiņa atdzejojums: «tā arī paliksi gluži netālu, / nekļūsi par garu ierakstu dienasgrāmatā, / īsu ierobu uz laides».

Jūlija Dibovska

Referente mīlas un naida jautājumos

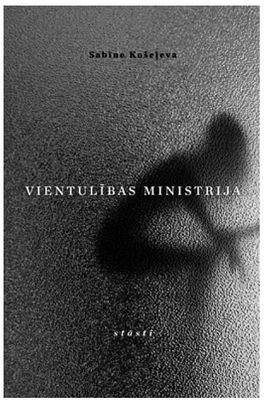

Sabīne Košeļeva. *Vientulības ministrija*. *Zvaigzne ABC*, 2019.

Mūsdienu autors ir kā traģikomisks tēls: nevar rakstīt, jo nav darbam piemērotu apstākļu, tomēr nevar arī nerakstīt; būtībā tas ir citplanētietis, tomēr reizēm uzvedas kā gluži parasts pilsonis, kurš uz brīdi emigrējis no savas rakstniecības pasaules.

Šo kaut kur lasīto raksturojumu allaž paturu prātā, iepazīstot attiecīgā rakstnieka otro grāmatu, jo nojaušu — pirmās grāmatas tapšanai atvēlēti vismaz pāris mierīgi gadi, un, tai izrādoties veiksmīgai, izdevējs, draugi un lasītāji mudinājuši rakstīt nākamo.

Sabīnes Košeļevas pirmā grāmata *Rīga–Maskava* (2015) pārsteidza ar drosmi no jauna un atkal runāt par banālām mūsdienu cilvēku attiecībām, arī ar netiešu atzīšanos, ka viņas paaudze vairs īsti neizprot Latvijas okupācijas sāpes. Īsromānā autore izpaudusies aizkustinoši haotiski, un redzams, ka bijušas emocionālas grūtības to pabeigt. Tas nemazina, bet varbūt pat akcentē to, ka *Rīga–Maskava* formas un satura ziņā pretendēja uz paaudzes manifesta titulu, jo «krievs», kuru iemīl, tajā nav tikai cilvēks, bet gan saldena melanholija.

Ar otro grāmatu — stāstu krājumu *Vientulības ministrija* — autorei gājis grūtāk. Te Vientulības ministrija jau uzņēmusies Veselības ministrijas, Ārlietu ministrijas un pat, diespasarg, Labklājības ministrijas pienākumus. Vientulībai mēdz būt dažādi iemesli, tāpēc sākumā Vientulības ministrijas funkcijas stāstos pat nav īsti nolasāmas. Vientulība alkatības dēļ. Vientulība slimības dēļ. Vientulība nepareizas izvēles dēļ. Vientulība kā milzīgs labirints, pa kuru staigājam gan literatūrā, gan citās mākslās. Autore aktualizē mūsu gadsimta diagnozi, nevilšus atsaucot atmiņā Erika Ādamsona *Smalkās kaites*.

Bet kādas reformas vientulības apkarošanai Košeļeva piedāvā savā prozā?

Pirmkārt, gandrīz vai kā pašpalīdzības grāmatās rosina nepakļauties viedierīču atkarībām (*Vešiņa, kas iekārdinās jebkuru vīrieti*), tomēr pamanās arī norādīt, ka tā nav panaceja. Atsvešinātās sabiedrības tēma (īpaši fantasmagoriskajā titulstāstā) sasaucas ar jaunāko Gunas Rozes stāstu krājumu *Sadursme*. Savukārt viedoklis par vientuļas sievietes vajadzībām (*Rauga pankūkas…*) ir reizē tāls un tuvs Oskara Vizbuļa paustajam debijas stāstu krājumā. Abas grāmatas līdzīgi iezīmē mūsdienu vientuļā cilvēka tēlu.

Otrkārt, esejā *Mazo cilvēku zemē* Vientulības ministrija ziņo, ka «mazie cilvēki visu zina labāk — pat ja nav bijuši klāt, pat ja nav lasījuši, pat ja nav darījuši» (31), liekot lasītājam automātiski justies cēlākam par *Delfu* komentāru rakstītājiem, kuri, visticamāk, grāmatas nelasa. Diemžēl tas ir krājuma vājākais teksts, tam pat nav sižeta. Savukārt stāsta *Bēdīgākā seja visā pasaulē* galvenais varonis ir mazs zēns, kurš kopā ar savu auklētāju nokrīt no riteņa. Šie divi stāstījumi veido grūti izprotamus pretmetus — vienā autore neizmērojami ienīst, citā apbrīnojami mīl. Pievēršoties bērna tēlam, Košeļeva (līdz ar Andra Kupriša *Berlīni*) apliecina, ka jaunākā latviešu īsproza bērnības motīvā atrod nozaudēto pilnasinību un vietu brīnumainu, emocionālu sižetu vērpšanai.

Treškārt, Sabīne Košeļeva var uzrakstīt par fatālo tā, ka teksts izraisa drīzāk pozitīvas emocijas (*Skārleta + Oļegs = LOVE*) — un kas par to, ka būtībā tā ir pasmiešanās par sievieti, kuras vienīgais mīļākais ir slikta slimība? Arī par nāves tuvošanos var viegli pasmaidīt, ar nāvi var flirtēt, nāve mūs kādreiz bildinās utt. Uz šī stāsta fona ārpus laba un ļauna nonāk tie Košeļevas varoņi, kuriem dzīve it kā vēl dzīvojama: sieviete ap 30, kas skaita «liekās» krokas uz vēdera; laulāts pusmūža pāris, kuriem atliek tikai izšķirties un piepildīt savus sapņus; jaunāks pāris, kur viņš jau ir «pilns ar sūdiem» (40), bet «viņai pietika pašai ar saviem caurumiem» (39); sieviete, kas «visu mūžu sevi atminas jūtamies kā mirušu marioneti» (98).

Vai tikai tāda arī nav bijusi autores vēlme — sarakstīt stāstus, kas «palīdz dzīvot»? Te lasītājam nākas piedalīties ieilgušos psihologa un psihoterapijas seansos (*Dzīve ir dāvāts zirgs*), citkārt Vientulības ministrija ārstē ar teksta plūdumu vien (*Matracis*), lai gan — vai neesam jau iepriekš dzirdējuši Latvijas vēsturē un sadzīves detaļās balstītus stipro sieviešu stāstus?

Ne viss krājumā uzskatāms par labu esam, daži stāsti «pazūd» un nemaz nepaliek atmiņā, jo tajos nav notikuma, vien kaila tēmas un formas sinerģija, vai arī notikumam trūcis asprātīga atrisinājuma. Dialogos velti meklēt kādu spilgtumu, reizēm tie izdevušies pavisam bāli (*Vaskadrāna*), tomēr jāuzteic īpatnā valodā rakstītais monologs (jau minētais *Matracis*).

Košeļevas teksti nereti aizved lasītāju asprātīgu asociāciju mežainēs, un apzīmējumus varoņu izjūtām viņa piemeklējusi trāpīgus. To dzīvīgumu uztur ironiskā intonācija, kas, jūtams, tīk arī pašai autorei. Patiks arī lasītājiem, lai gan alkas pēc straujāka sižeta izklāsta nekur nepazudīs. ▮

Jūlija Dibovska (1987) ir literatūrzinātniece, kritiķe un redaktore. Gatavo promocijas darbu Latvijas Universitātē un nespēj atrauties no aktuālajiem procesiem literatūrā.

Ineta Lipša

Nostalģiskā ietērpā

Kur iepirkās, ko un par cik pirka, no kā naudu aizņēmās, kādi bija kredītu procenti? Vai pensijas saņēma, varbūt kādas citas piemaksas? Cik lielus nodokļus maksāja? Kur atpūtās, kā atpūtās, un cik tas maksāja? Ne tikai par to, bet arī par daudzām citām cilvēka ikdienā nozīmīgām lietām raksta žurnāliste Anita Bormane divās grāmatās, kas veltītas starpkaru Latvijas cilvēku dzīves ainu zibšņiem.

Atjaunotajā Latvijā diemžēl nav īstenoti zinātniskas izpētes projekti par 20. gadsimta 20.–30. gadu ikdienas dzīvi, šī tēma drīzāk bijusi un joprojām ir ieinteresētu žurnālistu uzmanības centrā. Savukārt mediju rakstu ierobežotais apjoms noteicis to, ka lasītājiem piedāvātās zināšanas par dažādām sociālajām grupām piederīgu cilvēku ikdienas dzīvi starpkaru Latvijā ir fragmentāras. Toties tās bieži ir iemiesotas aizraujošā un saistošā valodā un bagātīgi ilustrētas.

Pateicoties publikācijām žurnālos *Leģendas*, *Ilustrētā Vēsture* un *Mājas Viesis*, 20.–30. gadu Latvijas vēsturē ir iezīmētas tēmas, kas pieder pie tā sauktās ikdienas dzīves vēstures (*everyday life history*). Joprojām atzīmējamā Latvijas simtgade izdevniecībai *Latvijas Mediji* devusi pamatotu iemeslu šādu publikāciju klāstu nozīmīgi papildināt ar divām grāmatām, kuru autore žurnāliste Anita Bormane ir labi zināma interesanto pagātnes stāstu lasītājiem. Viņas populārzinātniskie raksti par Latvijas vēsturi gadiem ir priecējuši žurnāla *Mājas Viesis* lasītāju prātus, un otrā grāmata *Skaists bij' tas laiks…* ir tapusi sadarbībā ar šo žurnālu.

Abas grāmatas uztveramas kā vienas ieceres divi sējumi, viena no otras atšķiras tikai ar nosaukumam izvēlēto reiz populāru frāžu rindām: «Kā var aizmirst…» (Alfrēda Vintera dziesma) un «Skaists bij' tas laiks…».

Apakšvirsrakstu atslēgvārdi «dzīve Latvijā» un «Latvijas dzīves ainas» uztverami kā sinonīmi, jo to saturs nav tuvāk skaidrots. Autore savus vēstījumus par pagātni ir raksturojusi kā vēstures atspīdumus jeb zibšņus. Abos sējumos apkopoti 32 vēstures zibšņi. Pirmajā grāmatā tie strukturēti piecās nodaļās, savukārt otrajā grāmatā – 13 nodaļās.

Vairāki mani personīgi interesējoši temati atspoguļoti otrajā grāmatā un vēstī par ļaužu brīvprātīgi piespiedu kārtā notikušo slīgšanu patēriņa un vekseļu kredītos, par gājieniem uz lombardiem nelielas, bet cilvēka izdzīvošanai tik nozīmīgas banknotes dēļ, par valsts ierēdņu atalgojumu un pensiju sistēmu, sociālajām garantijām un banku krīzi. Lasītājs arī uzzinās, ka privātbankas izsniedza kredītus pat par 38–46% gadā, ka sievietes par filmēšanos filmas *Zvejnieka dēls* masu skatos saņēma divreiz mazāk nekā vīrieši (*Skaists bij' tas laiks*, 62, 187). Un gribot negribot jādomā, par ko gan varētu liecināt fakts, ka lombardu izsniegto aizdevumu lielākā daļa – 77% – nepārsniedza pat 25 latus, bet I kategorijas kara invalīda pensijas pabalsts 20. gadu sākumā bija seši lati, un 1929./1930. gadā visā Latvijā pensijas saņēma tikai 11 800 cilvēku (*Kā var aizmirst*, 99, 128, 142).

Savukārt pirmajā grāmatā iesaku zibsni par Latvijas pagastiem, kurus autore ir tēlaini nosaukusi par lauku mazajām karalistēm. Līdz šim pētnieki saulītē cēluši pārsvarā starpkaru pilsētnieku un lielākoties rīdzinieku ikdienas dzīves ainas, kamēr aiz kadra ir atstātas ļaužu ikdienas gaitas laukos. Anita Bormane iezīmē virkni maz zināmu apstākļu – sākot no fakta, ka zemesceļu uzturēšanai pagasts, tāpat kā savulaik muiža, noteica «ceļu klaušas», tādēļ zemes īpašniekam nācies strādāt bez atalgojuma, lai ceļi viņam iedalītajā teritorijā būtu izbraucami (*Skaists bij' tas laiks*, 27). Un beidzot ar to, kādi nodokļi bija jāmaksā iedzīvotājiem laukos un cik lieli tie bija.

Apraksts par vietējo preču protekcionisma politiku ne tikai atklāj pulka jaunu faktu, bet arī populāri izklāsta jau, piemēram, vēsturnieka Aivara Strangas publikācijās konstatēto, ka valsts lauksaimniekiem par iepirkto produkciju maksāja cenu, kas būtiski pārsniedza saražoto preču tirgus vērtību un tādējādi «par starpību samaksāja patērētāji» (*Skaists bij' tas laiks*, 81). Proti, maksāja Latvijas iedzīvotāji, kuri nepelnīja ar lauksaimniecību, bet bija spiesti pirkt produktus.

Virkne aprakstu ir veltīti tēmām (Rīgas Centrāltirgus, Armijas ekonomiskais veikals, saldumrūpniecība, Ķeguma HES, Valsts Elektrotehniskā fabrika, nacionālā valūta, ordeņi, tūrisms, kūrorti), kas salīdzinājumā ar iepriekš minētajām ir pētītas salīdzinoši nopietni, un tās autore interpretējusi ikdienas rakursā. Savukārt ieskatus par skaistumkopšanas, kosmētiskās ķirurģijas nozari, patērētāju sabiedrību raksturojošo skaistumkonkursu un balļu norisi varētu uztvert kā nākamo pētnieku ievilināšanu tēmā, lai meklētu arhīva dokumentus stāstu konstruēšanai. Vārdu sakot,

Ineta Lipša (1970) ir vēstures doktore, grāmatu *Rīga bohēmas varā* (2002), *Izklaides kultūra Latvijā: morāles komunikācijas aspekti* (1918–1934) (2012) un *Seksualitāte un sociālā kontrole Latvijā, 1914–1939* (2014) autore. Pēta 20. gadsimta sociālās vēstures, seksualitātes un sociālās kontroles problemātiku.

Ineta Lipša

Nostalģiskā ietērpā

Anita Bormane. *Kā var aizmirst… Dzīve Latvijā 20. gs. 20.—30. gados*. *Latvijas Mediji*, 2019.

Anita Bormane. *Skaists bij' tas laiks… Latvijas dzīves ainas 20. gs. 20.—30. gados*. *Latvijas Mediji*, 2017, 2018.

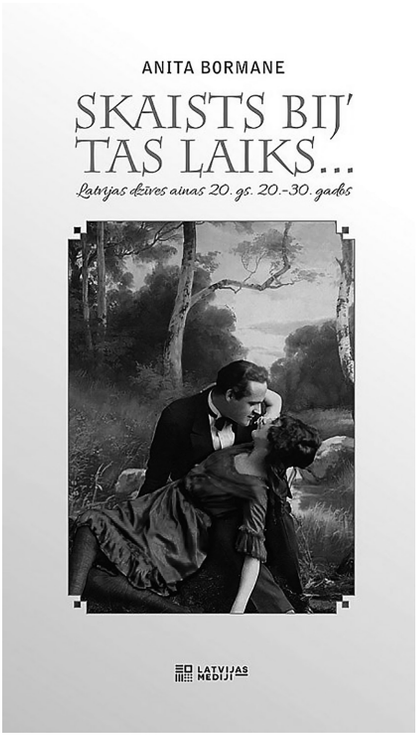

tēmas, ko grāmatās iezīmējusi to autore, prasīties prasās tikt izvērstas nopietnos zinātniskos pētījumos — avotu netrūktu, kā ļauj nojaust žurnālistes piedāvātie stāsti.

Pēc izglītības būdama vēsturniece, Anita Bormane norāda nozīmīgākos avotus, kuros guvusi informāciju. Pārsvarā tie ir starpkaru Latvijā izdotās avīzes un žurnāli, kā arī tolaik radītajos pētījumos gūstamie fakti. Piemēram, stāstos par Latvijas kūrvietām nozīmīgs ir 1935. gadā izdotais Pētera Beltes pētījums par Rīgas Jūrmalas, Slokas un Ķemeru pilsētas ar apkārtni vēsturi un 1938. gadā publicētā *Gada grāmata par dzimtenes kūrvietām un atpūtas vietām*. Urķīgos vēstures interesentus tāpēc priecē autores pietāte pret izmantotajiem avotiem, uz kuriem pirmajā grāmatā *Kā var aizmirst…* ir norādīts ar zemsvītras atsaucēm, bet grāmatā *Skaists bij' tas laiks…* — vizuāli ieslēpjot atsauces tekstā ar iekavu palīdzību.

Grāmatām papildu nozīmi piešķir bagātīgais fotoattēlu klāsts, ko autore ir sarūpējusi, izskatot daudzās atmiņas institūcijās (arhīvos, muzejos, bibliotēkās) pieejamos krājumus un pat dažu privātpersonu fotoalbumus.

Autores iecere ir ļaut ieskatīties 20. gadsimta 20. un 30. gadu «Latvijas brīvvalstī», kas «vēl līdz šim brīdim» ir «zaudētā sapņu zeme» daudziem cilvēkiem — «gan to piedzīvojušajiem, gan viņu pēctečiem» (*Skaists bij' tas laiks*, 3). Starpkaru dziesmu teksti arī daudzu pirmās grāmatas nodaļu nosaukumos, daudznozīmīgās daudzpunktes nosaukumos, šķiet, aicina lasītāju identificēties ar nostalģisku skatījumu.

Bet nostalģija pēc būtības ir zaudētās pagātnes idealizācija. Amerikāņu slāviste Svetlana Boima savulaik rakstīja: varētu šķist, ka nostalģija ir politikas un ideoloģijas pretinde — vēsture nostalģiskā rakursā pārvēršas par iecienītu atpūtas un kultūras parku, kur cilvēks var mierīgi atpūsties. Tomēr nostalģija ir abpusēji griezīgs zobens — solot depolitizāciju, tā kļūst par iecienītu politisku ieroci.[1]

Anitas Bormanes grāmatās to jūt tikai ievados. Tajos autore apgalvo, ka 20. gadsimta 20.—30. gadi bija laiks, «kad savas valsts, zemes, tautas, valodas vērtīguma apziņai bija pavisam īpaša nozīme cilvēku prātos un rīcībā» (*Kā var aizmirst*, 7), proti, «patriotismam un morālajām vērtībām valstsvīru rīcībā un sabiedrības apziņā bija pavisam cits svars» (*Skaists bij' tas laiks*, 3), turklāt atšķirībā no mūsdienām toreiz «latvieši jutās kā uzvarētāji un saimnieki savā zemē» (*Kā var aizmirst*, 7). Tāpēc Anita Bormane spriež, ka diskusijas vērts būtu jautājums, «vai mūsdienās, pēc vairāk nekā 50 gadus ilgušās padomju okupācijas, varam sevi uzskatīt par starpkaru Latvijas cilvēku pilntiesīgiem gara mantiniekiem?» (*Skaists bij' tas laiks*, 3).

Tomēr ne viena, ne otra grāmata nepiedāvā argumentus diskusijas uzturēšanai, jo autore savu stāstu saturu nav interpretējusi tādā šķautnē. Viņas pētnieciskie meklējumi vēstures zibšņos ir ieturēti godprātīgā attieksmē pret avotiem. Tādējādi argumentāciju nāksies meklēt cita veida literatūrā. Kazi, ar tādu domu jau top nākamais — trešais — sējums. Gaidīšu ar interesi, bet pagaidām aicinu lasīt Anitas Bormanes grāmatas, kas vērtējamas kā uzticama, populārzinātniska literatūra, uzrakstīta raitā, saistošā valodā. ▮

[1] Svetlana Boim. *Obshchie mesta. Mifologija povsednevnoi zhizni. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie*, 2002. 295.

Raimonds Ķirķis

Iekšuptiecība vai noslēgtība?

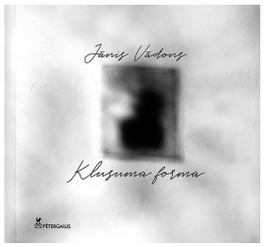

Jānis Vādons. *Klusuma forma*. *Pētergailis*, 2019.

Raimonds Ķirķis (1997) ir dzejnieks, atdzejotājs un literatūrkritiķis. Studē kultūras teoriju Latvijas Kultūras akadēmijā. Viņa dzejoļi iekļauti septiņu jauno dzejnieku antoloģijā *Kā pārvarēt niezi galvaskausā?* Saņēmis Normunda Naumaņa Gada balvas 2018 jaunā kritiķa veicināšanas godalgu.

Līdz ūkai pārpildītam ar galēji pārnestu nozīmju virāžām izteikties par to, kas izlasīts Jāņa Vādona trešajā dzejoļu krājumā *Klusuma forma*, recenzentam ir itin sarežģīti. Var bezrūpīgi pozitīvisma garā veikt dažādas uzskaites, norādīt uz atsevišķām metaforām, dažas no tām citēt vai skaidrot to iespējamās nozīmes dzejoļa un plašākā kontekstā, tomēr drošas skaidrības par izlasīto joprojām tik un tā nebūtu.

Vādons ar savu brangi izkopto subjektivitāti līdzās Andrim Ogriņam šobrīd veido tā spektra galu latviešu dzejā, kurā teksts tiek organizēts pēc tādām likumībām un paņēmieniem, kas lasītāju klasiskajā shēmā «teksts–autors–lasītājs» padara beztiesīgu. Kaut abi autori raksta daudznozīmīgi, tā sniedzot šķietami plašu instrumentu klāstu dzejas analīzei, viņi ar lielu baudu paši piesavinās savu darbu jēgu. Līdz ar to šajā apskatā drīzāk norādīšu uz to, kā Vādona dzejā nav (nejaukt ar to, kā trūkst), galavārdu atstājot katra lasītāja subjektīvā sprieduma ziņā.

Nav skaidrības, pēc kādiem principiem Vādons nosaka viena teksta sākumu un beigu punktu. Tikpat labi viens dzejolis var būt jebkādās attiecībās ar citiem dzejoļiem, tāpat arī grūti atkodēt vēstītāja pozīciju jebkuros apstākļos, kuros viņš ir ievietots. Kaut krājums lielākoties sastāv no cikliem, pamatojumu to kompozīcijai var rast tikai pirmajos divos – *Izrāžu mēģinājumos* un *Vīrs ar molbertu*, tāpēc ka tie apspēlē attiecīgi teātra izrādes un gleznas tēla potenciālu kļūt par metonīmisku figūru cilvēciskajām kaislībām. Turklāt nav konkretizējami ne izrādes tapšanas motīvi, ne žanriskā piederība, ne tēlu sistēma, ne iestudējamais materiāls, tāpat arī gleznieciības ciklā valda fantasmagorija ar neobligātām atsaucēm uz vielisko realitāti. Protams, var atsaukt atmiņā dažādus 20. gadsimta radītos miklos sapņus par apziņas fragmentāciju, tomēr Vādona dzejā teksta fokusētājs ir nesamērīgi izkliedēts, lai kādā brīdī spētu savilkt cilpu.

Cita dzejas īpašība, kura Vādona dzejā, manuprāt, ir apgrūtinoša, ir t. s. implicītā informācija, par kuras tulkojamību Josifa Brodska dzejā autors publicējis arī zinātnisku rakstu (ar Jāņa Veckrāča vārdu). Proti, Vādona gadījumā ietvertā ir tik daudz, ka lasīšanas procesā noģiedamais tikpat kā izzūd jeb drīzāk izzūd pārliecība, ka to ir iespējams nolasīt. Protams, tas neizslēdz sapratnes iespējamību, tomēr, lai tā notiktu, ir jāsakrīt pārlieku daudziem mainīgajiem starp autora un lasītāja pieredzi.

Kā mazāk būtisku par satura atklāsmi var minēt balss faktoru implicītā sapratnei. Ja autors izvēlas nelietot pieturzīmes, kas nosaka sintaktiskās sakarības, tad vismaz ar frāzes lokanību un precizitāti vajadzētu diktēt izteiksmi, kurā runā liriskais varonis. Tas, piemēram, attiecināms uz dzejprozas tekstiem ciklā *Izrāžu mēģinājumos*, kur nav izmantoti rindu lauzumi, lai retinātu jau tā blīvo saturu. Cits par šo īpatnību liecinošs faktors ir Vādona dzejas necitējamība. Būtu grūti atrast tādu domu formulējumu, kuru varētu papildināt kādas rindas no *Klusuma formas*, tāpēc ka visi krājumā lietotie tēli un mākslinieciskās izteiksmes līdzekļi lielākoties ir hermētiski noslēgti savā kontekstā.

Trešā parādība, ko vēlos izcelt, ir saistīta ar Vādona gribu problematizēt dzejas un īstenības attiecības, kuras par nozīmīgām ir uzskatījis Jāns Kaplinskis. Atbildot uz triviālo jautājumu, kas ir dzeja, igauņu dzejnieks skaidro, ka «viss atkarīgs no tā, vai eksistē cilvēks, kas spēj paciest īstenības pieskārienus, vai šā cilvēka vārdi tiek pieņemti esošajā dzejā un atbrīvo to no noslēgtības. Ja tas nenotiek, tad konvencionālā dzeja iekšuptiecīgā spirālē nonāk galīgā strupceļā un var tur ieraut pat veselu valodu».[1] Tā vien šķiet, ka Vādonu vada viegli maniakāla tieksme uzrādīt, ka īstenībā vai vismaz tās tēlojumā nekādas likumsakarības nepastāv. Proti, kad no valodas un dzejas tiek nokasītas visas loģikas un cēloņības pēdas, tad iznākums ir galēji subjektīva dzeja.

Lai cik stipra būtu vēlme ticēt, ka dzejai ir svešas nepastarpinātas attiecības ar tās piesavināto īstenību, Vādona dzeja ir pierādījums, ka šāda pārliecība ir ilūzija, kuru, protams, var attīstīt līdz itin grandiozai metaforu batālijai.

Un *Klusuma forma* nekādā gadījumā nav strupceļš, tā šobrīd, kā jau norādīts, ieņem tikai vienu spektra daļu, un no katra gaumes atkarīgs, vai tā ir saucama par iekšuptiecīgu vai nav. ▮

[1] Jāns Kaplinskis. *Kas ir dzeja?* No: *Balts papīrs un laiks.* No igauņu valodas tulkojis Guntars Godiņš. Rīga: *Mansards*, 2014. 370. lpp.

Ieva E. Kalniņa

Klusuma ideālo formu meklējot

Klusuma forma ir Jāņa Vādona trešais dzejoļu krājums. *Latviešu dzejoļu krājumu rādītājs* (2010) liecina, ka «klusums» krājumu virsrakstā kā vispārinošs, konceptualizējošs vārds savulaik ir bijis saistošs vairākiem dzejniekiem — Antona Austriņa *Klusuma gaviles* (1921), Kārļa Skalbes *Klusuma meldijas* (1941), Friča Dziesmas *Klusuma zvaigzne* (1969), Ārijas Elksnes *Klusuma krastā* (1978), Margitas Gūtmanes *Klusuma robežās* (1981). Iespējams, dzejniekiem pievilcīga šķitusi vārda «klusums» atributēšanā ieslēptā iespēja veidot paradoksu: paša vārda viennozīmība — 'stāvoklis (apkārtnē, dabā), kad nav stipru skaņu vai kad nav dzirdamas skaņas' — gan izsaka absolūtu stāvokli, taču atribūts (apzīmētājs) ir tas, kas šautriņai no nulles iezīmes (universālas nozīmes) liek atvirzīties un ļauj katram dzejniekam ietvert savu nozīmi un izpratni. Paradokss ar savu neparedzamību sapurina apziņu, izsit no ierastā.

Vārda «klusums» antonīms ir «skaļums». Ne tā tas ir Jāņa Vādona dzejā. Te svarīgi ne pasaules trokšņi, kas varētu signalizēt par tās entropiju iepretim klusuma sakārtotībai un harmonijai kā, piemēram, Ārijas Elksnes krājumā *Klusuma krastā*. Te klusums, šķiet, ir pasaules totalitātes ekvivalents, ko var izteikt valoda: «varam pateikt to ko valoda zina / bet kas ir klusums.» Totalitāte kā viss notikušais, notiekošais un tas, kas vēl var notikt, ja vien tas skar un rosina valodas lietotāju, respektīvi, dzejnieku, par to reflektēt un izraut no klusuma. Tieši reflektēt, apcerēt, ne tik daudz pārdzīvot. Poētiskā pārdzīvojumā ir ietverta spēcīga emocionāla enerģija, tiešamība, šķiet, ka emocionāli nozīmīgais mirklis sakrīt ar tūlītēju tā ietveršanu poētiskā izteiksmē, valodā.

Vādona dzejā pastāv distance starp pārdzīvojumu un refleksiju, kas rada iespaidu, ka «reizēm intelektuālais, analītiskais pakļāvis emocionālo, sensoro» (Līvija Baumane-Andrejevska, *La.lv/klusējot-noberzt-sapni-no-sejas*). Šo distanci autors cenšas pārvarēt (piepildīt) ar asociatīvu izteiksmi, kas reizēm šķiet īpaši meklēta, konstruēta, gan nenoliedzami spilgtos tēlos, taču nereti lasītajam neizdodas atrast nozīmju pārnesuma ķēdītē to, kas saista vienu vārdu ar otru vai vienu asociāciju ar otru. Asociācija ir tik individuāla, ka tā nekļūst par dzejnieka un lasītāja kopīpašumu, līdz ar to paliek aizslēgta. Vai tēlainais veidojums nav tikai skaists vārdu savienojums, kam nemaz nevajag meklēt jēgu?

Piemēram, pants no dzejoļa, kurā lasāmas arī jau citētās rindas: «daudz mēs teiksim un nesapratīsim / un telpa kā pārmēru pieēsti kuņģa kambari / sāpēs pārkārtodama melu un iedomu kumosus / un kā bērnībā mēs pārmaiņus lasīsim / priekšrakstu pergamentus mītu veltīgās mācības / kas aizspindz gar ausīm jaunajiem Orfejiem / vienmēr par vēlu noticējušiem dzīvībai ēnā.»

Dzejoli noslēdz rinda: «tagad es mācos uzticēties tālumam sarunai / kad valoda nezina.» Jāņa Vādona grāmatas redaktors Artis Ostups īsajā krājuma priekšvārdā raksta: «Jāņa dzeja, kā man šķiet, ietver apziņu par poētiskās valodas robežām, kas mūsdienu literatūrā kļūst par arvien retāku parādību.»

Vai poētiskajai valodai ir robežas? Vai valodā trūkst izteiksmes cilvēka pieredzes izteikšanai? Varbūt dzejniekam ir «jāapmāca» valoda, ar to domājot valodisko iespēju paplašināšanu, kam jau ir lieliski paraugi Ulža Bērziņa un Pētera Brūvera dzejā. Ne tikai viņi ir tiekušies pārvarēt valodas lietojuma noteikumus, darinot jaunas vārdformas, meklējot jaunus vārddarināšanas paņēmienus. Šī iespēja Jāņa Vādona dzejā pagaidām ir neizmantota.

Ar krājuma virsrakstu jau tiek pieteikts, ka klusumam tajā ir forma, respektīvi, veids, satura organizācija, struktūra, kurā ietvert sakāmo. Turklāt autors runā par sev zināmu «ideālo formu»: «klusuma ideālā / forma, kuras atdarinājumiem nenogurstoši esmu pakļāvis savus stāstus par lietu / un cilvēku likteņiem.»

Klusuma ideālo formu vispilnīgāk spēj paust māksla, tā liek domāt dzejoļu cikli *Izrāžu mēģinājumos* un *Vīrs ar molbertu*. Taču starp ideālo formu (mākslinieka prātā esošo ideju) un mākslas darbu nekad nav vienlīdzības zīmes. Tā arī ir Vādona dzejas varoņa nemitīgā sāpēšana — ideāls nav sasniedzams, jo ne mākslinieka otas triepiens, ne aktiera interpretācija, ne arī pats vārds dzejā nav pilnīgs, tik piepildīts, lai spētu izteikt pasaules izjutumu. Un starp autora proponēto «visam ir nozīme» un «es gribu runāt» veidojas nepārvarama pretruna, jo dzejnieka gadījumā «valoda ir pauguraina un nepastāvīga, / reizēm masta galā, reizēm cieta un mūžīga / kā zemes kankāļi, kas veļas pāri lemesim», bet aktiera «augumā nepietiek tintes ar kuru iezīmēt / robežu starp burtu un patiesību un tas valstās uz skatuves kā tukšs vraks». Šādā nozīmē varētu piekrist Arta Ostupa domai par poētiskās valodas ierobežotību. Un tas, šķiet, ir mākslinieka Sīzifa akmens — tiekšanās būt pilnīgam izteiksmē. ▮

Ieva E. Kalniņa (1957) ir *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta pētniece. Vairāku rakstu krājumu, arī Ārijas Elksnes un Veronikas Strēlertes *Rakstu* sastādītāja, rakstu un komentāru autore. Jaunākais darbs *Poētika tuvplānā: viena dzejoļa analīze* (2017). Interešu lokā — latviešu dzejas vēsture, dzejas teorija.

Sintija Kampāne

Paspēt

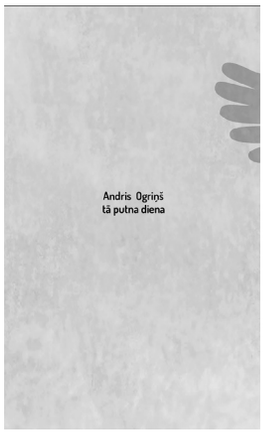

Andris Ogriņš. *tā putna diena*. *Jāņa Rozes apgādс*, 2019.

Sintija Kampāne (1989) ir literatūrzinātniece, kritiķe, dzejniece. Šobrīd studē Latvijas Universitātes literatūrzinātnes doktorantūrā. Strādā pie topošā dzejas krājuma un rūpējas par kaķi.

It kā ar šuvēm atklāta un atkailināta *Jāņa Rozes apgādā* publicētā Andra Ogriņa grāmata *tā putna diena* rada trausluma efektu, ko apliecina noformējumā izmantotā vaļējā muguriņa un gaiši debeszilie vāki ar putna spārna piecu spalvu fragmenta ilustrāciju labajā augšējā pusē, kas «izsprukusi» no grāmatas iekšvāka. Putns lidojumā skatās jau uz pirmo dzejoli, kas, gluži kā prologs, ievirza ideju par attiecību radošo potenciālu. Atverot grāmatu, redzams, ka krājums arī iedalāms piecās daļās. Katra publikācija, katra redzamā darbība, kurā jebkurš radošs cilvēks izlemj nodot ārpasaulei savu darbu, kas tapis sasaistē ar personiskām kolīzijām, ir nenovēršams atklāšanās fakts, atbildība un jauns realitātes padziļinājums vai pat ierocis cīņā ar eksistences determinismu.

Grāmatas nosaukumā gluži pretenciozi pieteikta krājuma tendence — aiz savādotas biblisko parafrāzes slēpjas vai nu apziņa par septīto radīšanas dienu vai pat gaidāmu, tomēr iepriekš neparedzamu apokaliptisku pavērsienu. Robežstāvoklis, kas norādīts nosaukuma formā, aptver katru liriskā varoņa mirkli, kurā tas vēršas pret savu laiku un piedzīvo garīgus grēku plūdus: «paspēt / pirms tevi noķer cilpā sasiets putns» (13). Radīšanas un iznīcības motīvs līdz ar putnu kā radošu spēku, demiurgu vai pat biblisko Garu caurstrāvo visu krājumu. Vienlaikus putns ir simbols personības defektiem, kas atstāj netīrību un haosu.

Iepriekšējos dzejkrājumos Ogriņa tēlainībai raksturīga sabiezināta, sadrūmināta noskaņa, aloģiskums, oberiutu kustības ietekme. Savukārt grāmatas *tā putna diena* noskaņai raksturīgs gaišums, nedaudz — rezignācija un pat naivums un rotaļīgums, bet sapņa poētiskā struktūra joprojām ir jaušama. Ogriņa dzejā eksistenciālās domas patveras aiz dažādām estētikas robežām, tādējādi radot emocionalitātes efektu, bet tas noturīgi izdodas tieši īsajos, cikliskajos dzejoļos, kas atrodami grāmatas vidū. Tie gluži kā liriski «sprakšķi» izceļas uz apjomīgo un naratīvo dzejoļu fona. Krājuma vidū dzejolis, kas atsaucas uz desmit baušļiem, izmantojot formu «tev nebūs», it kā pašironiski reflektē par garīgo nemieru un destruktīvo noskaņojumu. Kodolīgās rindas ir piesātinātas ar absurdu, aiz kura tomēr daļēji izgaismojas noteikta racionāla loģika.

Dzejoļu naratīvu veido liriskā varoņa pašrefleksija un vēršanās pret otru personu, kuras uzdevums ir saprast, ka «visvairāk sāp / kad tu vēlies pieturēt bet nespēj» (18). Tomēr automātisms lielākoties ir kā ceļaspieķis taisnvirziena tekstualizētajā satiksmē, kur sievietes ķermenis var pārtapt ietvē un brauktuvē vai kur pēkšņi uzplaukst fonētisku likumību veidoti tēli, oksimoroni un paradoksi, trāpīdami lasītāja atmiņā: «atbilde / steidz sevi gaidīt» (39). Caur apziņas plūsmu atbrīvojas dažādi iespaidi, līdz ar to dzejoļi lielākoties ir formā gari un rindu īsuma dēļ grafiski vertikāli, savukārt tēli savērpjas dažādās sintaktiskās konstrukcijās, arī divdabja teicienos un iestarpinājumos, kas raksturīgi jau iepriekšējam krājumam *Debesu punkti*. Tie daļēji apgrūtina dzejoļu uztveri, rada plašas un reizēm neuztveramas tēlu kaskādes, kas dzejoļa noslēgumā tiek atspriegotas ar konkrētu tēlu vai vārdu. Jāpiebilst, ka grāmatu veido 59 dzejoļi; reizēm grūti izšķetināt robežšķirtni starp sākumu un beigām. Attiecības starp «es» un «tu» brīžam kļūst par labirintu, kurā dzejolis mijas ar dzejoli. Tikai krājuma ieskaņa un izskaņa atspriego nemitīgo pašrefleksijas plūsmu.

Rezignāciju raksturo liriskā varoņa cīņa ar dziņām, nolemtību un grēkapziņu, radošā potenciāla izvērtēšana, ko programmatiski iesāk pirmais dzejolis ar atsauci uz biblisko pasaules radīšanas stāstu un noslēdz krājuma epilogs — dzejolis, kurš «paslēpies» jau pie aizmugurējā vāka. Eksistenciālu noskaņu rada atskārsme, ka varoņa esamība ir atkarīga no viņa apziņas, jo «tukšas ir lietas, kam nejaudā pieskarties» (46). Vienlaikus tukšums ir neatkarīgs, tāpēc «zem bagātīgās garozas tukšums kā dzīve» (64). Nenotveramais un klātesošais aizvien rada izbrīnu, kurā tiek apzināts kāds izņēmums, noslēpums, un caur to liriskais varonis izjūt diskomfortu, kā arī meklē mierinājumu, ko atrod ticībā «nakts žēlsirdībai un karstajai svētdienai» (97).

Ik pa laikam dzejoļos tēli izverd uz banalitātes un bezgaumības robežas, rada asociācijas ar iepriekš lasīto; bieži tie, būdami abstrakti un vispārīgi, satur aukstuma un attālinājuma nokrāsu, piemēram, spogulis, logs, tumsa, nakts, debesis, un kopā ar svešvārdiem veido zināmu mistifikāciju (piemēram, «nakts agonija» (52), «vienaldzības drapērijas» (45)). Grāmatā ir arī pāris lingvistiski stilistiskas kļūdas.

Kaut gan Ogriņa dzeja lasītājam ir neērta un nerada labsajūtu, tā liek domāt un traukties, atgriezties un meklēt atbildes uz dzejoļiem, līdzās tam — paspēt apzināties un novērtēt esamības (tajā skaitā lasītāja esamības) trauslumu, pirms tā ir tapusi par aizmiglotu tumsu. ▮

Liāna Langa

Būtisks nospiedums

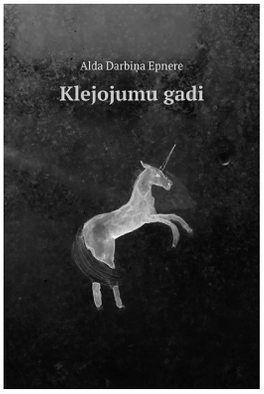

Alda Darbiņa Epnere. *Klejojumu gadi.* Pieci stāsti par Sāras Rū ciltskoku. *Lietusdārzs*, 2019.

Liāna Langa (1960) ir dzejniece, atdzejotāja un publiciste. Saņēmusi Dzejas dienu balvu par krājumu *Te debesis, te ciparnīca* (1998) un *Antenu burtnīca* (2006), LALIGABA balvu par *Iepūt taurītē, Skorpion!* (2002), LALIGABA balvu un laikraksta *Diena* gada balvu kultūrā par krājumu *Vilkogas* (2011). Sarakstījusi dokumentālas filmas scenāriju, operas un mūzikla libretu. Pirmā latviešu dzejniece, kas ar lasījumu uzstājusies Kongresa bibliotēkā Vašingtonā (2016).

Stāstu krājumu *Klejojumu gadi* autore ievada ar Žaka Prevēra (1900–1977) slaveno dzejoli *Paris de Nuit*. Ko vīrietis ierauga naktī Parīzē, iededzot sērkociņus? Mīļotās lūpas, acis, seju. Šā dzejoļa izvēle ļauj apjaust tās pasaules aprises, kurā Alda Darbiņa Epnere izaugusi un sevi izkopusi. Tajā ir Eiropas pēckara paaudzes izlolotais romantisms kā reakcija uz vecāku un pašu piedzīvoto un cerību piepildīts laikmets – virmo interese par kultūru, filozofi ir kulta personības. Bītnieku un hipiju kustības izmaina un liberalizē sabiedrību, turklāt ne tikai ASV un Eiropā, bet arī Latvijā, kas atrodas otrpus dzelzs priekškaram. Rietumos publicē pirmās grāmatas par dzenbudismu un rodas interese par dažādām Austrumu mācībām. Šajā izteikta stila un spilgtas domāšanas laikā cieņā ir jūtas, emocijas, spontānums un māksliniecisks vieglums dzīves uztverē.

Pēc *Klejojumu gadu* izlasīšanas pirmā asociācija sasaucās ar Fransuāzas Sagānas romānu *Mazliet saules* (1973). Arī Epneres tekstam piemīt stila vieglums, bet ne vienkāršība; romantisma elpa, spilgts aforistiskas izteiksmes veids un gaiši smeldzīgi dzīves vērojumi. Salīdzinot ar Sagānas romānu, te ir daudz nobriedušāki dzīves jēgas meklējumi līdz ar mēģinājumiem atšķetināt savu sakņu un esības noslēpumus, turklāt bez didaktikas, moralizēšanas vai nomācoša narcisma.

Iepriekš Alda Darbiņa Epnere publicējusi divas prozas grāmatas – stāstu krājumu *Divpadsmit fotogrāfijas* (1968) un *Uz kurieni lido baltie tauriņi* (1982). Savu jaunāko grāmatu rakstniece nodēvējusi par stāstu krājumu, bet tas uztverams arī kā romāns.

Stāstos asociatīvi brīvi satiekas, saplūst un šķiras laiks, telpas, kultūras alūzijas un tēli, ne mirkli neraisot haotiskuma vai vēstījuma nesakārtotības iespaidu; gluži otrādi – valodas stils un izteiksme disciplinē tekstu, padarot to par iedziļināšanās un baudīšanas vērtu. Šķiet, autore iedvesmu smēlusies ne tikai no hipijlaiku roka balāžu melodisma, bet arī no polifoniskiem klasiskās mūzikas skaņdarbiem, kas ietekmējuši vēstījuma kompozīcijas principus. Stāstos ar īsiem, aforistiskiem teikumiem panākta suģestējoša noslēpumainība un simfonisms, kas raisa vēlmi iztēloties autores radošajā darbnīcā notiekošo un domāt par viņas iedvesmas avotiem.

Stāstu centrālā varone Sāra Rū nedzīvo «viena, bet gan pati ar sevi», sevi tā sauc par papīra cilvēku, jo viņas pamatnodarbošanās ir tekstu rediģēšana un tulkošana. Viņa mantojusi mājiņu Rīgā, Miera ielā, kuras uzturēšanai pietrūkst līdzekļu un kuru nepieciešams nosargāt kā personīgo paradīzi, kā arī tai piegulošo Klosterdārzu, kas aizaudzis ar kliņģerītēm un dillēm un kurā aug arī bumbierkoki. Dārzā viņa viesmīlīgi uzņem kaimiņbērnus, lai apgaismoti sarunātos par dzīvi. Viņas pašas meita māksliniece Augustīne ar dēlu aizbraukusi uz Ņujorku, Sāra Rū vada dienas rimtās gaitās, atmiņās un refleksijā par savu ciltskoku. Tam piederīgi ir ne tikai asinsradinieki, bet arī dzīvnieki, domubiedri un sastaptie liktenīgie vīrieši. «Labiem draugiem DNS esot tāds pats kā ceturtās pakāpes brālēniem un māsīcām.»

Dienišķo dzīves grūtību apraksti stāstos ir tikai viegli ieskicēti. Sāra Rū, piemēram, apkures periodā pazemīgi ik dienu nes malku uz piekto stāvu. Dzīves smagums netiek dramatizēts, to kompensē spēja un māka jūtīgi saskarties ar pasauli un līdzcilvēkiem, mākslu un pašas talantu vērot, mīlēt un radīt. Dzīves māksla palīdz saglabāt cilvēciskas attiecības pat ar pasaules redzējumā antagonistisko kaimiņu, jaunbagātnieku Viktoru, kurš vēlas atpirkt Sārai Rū piederošo zemi.

Stāsts *Vintage pārdevējs* noslēdzas ar zīmīgu atsauci uz autores cienītā kinorežisora Džima Džārmuša filmas nosaukumu *Izdzīvos tikai mīlētāji* un lieliem burtiem izceltu tekstu: «Mūsu ciltskokam piederīgi arī cilvēki, kas dažkārt ienāk mūsu dzīvē visai negaidīti. Un tikpat pēkšņi pēc kāda laika aizceļo. Atstājot vairāk vai mazāk būtisku nospiedumu.» Šis izcēlums ir esenciāls visam krājumam, kodols un pamatojums piecos stāstos aprakstītajam.

Alda Darbiņa Epnere (1938), kinorežisora Anša Epnera atraitne, pieder pie mūsdienu vecākās paaudzes – tās, kura atspoguļota Eižena Valpētera *Nenocenzētajos* (2010) un Laimas Žurginas dokumentālajā filmā *Kaza kāpa debesīs* (2019).

Klejojumu gadi papildina šos divus atainojumus un iekļaujas to radītajā kontekstā, spilgtai paaudzei atskatoties uz savu dzīvi. Publisko attiecību un dzeltenās preses diktatūras laikmetā allaž tiek izcelts un pavairots jau zināmais, tāpēc augstvērtīgi, tikai šķietami margināli literāri darbi plašākai publikai diemžēl aizslīd garām un paliek neatklāti.

Grāmata gandarīs gan tos, kuri spēj novērtēt un izbaudīt literāru kvalitāti, gan tos, kurus saista leģendārā 60. gadu paaudze un veids, kā tās pārstāvji raugās uz pasauli, saglabājot un nododot tālāk savu izpratni par humānismu, savus ideālus un vērtības. ▮

Balti — bez starpvalodām

Ar Alvīdu Butku sarunājas Anda Buševica un Rudīte Kalpiņa

Anda Buševica (1972) ir Latvijas Radio 1 komentētāja un kultūras notikumu apskatniece. Raksta par literatūru, teātri, filozofiju, folkloru.

Rudīte Kalpiņa (1966) ir žurnāla *Domuzīme* galvenā redaktore un publiciste.

Vai latviešu un lietuviešu valodu radniecība ir spēcīgāka par abu tautu kultūras un tradīciju atšķirībām, kādas pastāv vēsturē un šodienā? Vai Baltu vienības diena — atsauce uz Saules kauju 1236. gadā — ir tikai kalendāri svētki vai pamudinājums turpināt kopējo arī nākotnē? Tādas pārdomas radās, izvaicājot Vītauta Dižā Universitātes Letonikas centra dibinātāju un vadītāju, Humanitāro zinātņu fakultātes Lituānistikas katedras profesoru Alvīdu Butku, kuram oktobrī tika pasniegta Latvijas un Lietuvas ārlietu ministriju pirms diviem gadiem iedibinātā Baltu balva.

Zinātnieks veidojis lietuviešu-latviešu un latviešu-lietuviešu valodas vārdnīcu, kuras apjoms ir ap 43 000 vārdu un kas brīvi pieejama tiešsaistē, nozīmīga loma pārrobežu sadarbības projektu iniciēšanā bijusi arī viņa vadītajai asociācijai *Lietuvas un Latvijas forums*. Ikviens, kurš nopietnāk interesējies par Latvijas un Lietuvas sadarbības jautājumiem, zina, ka Alvīds Butkus ir plašos mērogos domājoša, vērienīga un spilgta personība, uz kuru var droši paļauties.

Kas ir balti? Vai jūs šajā vārdā ieliekat kaut ko vairāk par zinātnes pierādīto valodu līdzību, etnisko izcelsmi?

Esmu valodnieks, tātad mans viedoklis par terminu «balti» sakrīt ar kolēģu — tās ir valodas un etnokultūras ziņā radniecīgas tautas (senatnē — ciltis), kas pirms četriem tūkstošiem gadu dzīvoja no Austrumbaltijas līdz Volgas un Okas augštecēm un no kurām mūsdienās palikuši tikai lietuvieši un latvieši.

Termins, protams, nav viennozīmīgs. Politoloģijā ar terminu «Baltijas valstis» tiek apzīmētas trīs Austrumbaltijas tautas, pie lietuviešiem un latviešiem pievienojot arī igauņus (kas pat nav indoeiropieši, bet somugri), bet ģeogrāfijā ar terminu «balti» apzīmē visas tautas, kas dzīvo ap Baltijas jūru.

Ārzemnieki nereti domā, ka latviešu un lietuviešu valodas ir tik līdzīgas, ka varam savā starpā sazināties bez grūtībām. Vai vēstures gaitā tā ir bijis?

Ja pieņēmumu attiecinām uz latviešu vai lietuviešu literāro valodu, tāda doma tiešām ir maldīga. Jo lietuviešu literārās valodas pamatā 19. gadsimta beigās tika ņemta izloksne, kas atradās tālu no latviešu valodas areāla, proti, Prūsijas pierobežā, un bija tuva Austrumprūsijas lietuviešu dialektam.

Taču, sākot salīdzināt mūsu izloksnes, līdzīgā atradīsim daudz vairāk. Piemēram, augšzemnieku un dienvidžemaišu dialektos. Abos nedzīvo *brāļi* vai *broliai* [brōļei], bet *bruoļi / bruoļē*. Sievietes tur purvos lasa nevis *ogas,* bet *ūgas* un bieži vien iepriekš sarunātu *vīnu dīnu*.

Par to, ka baltu ciltis savstarpēji sazinājās, man šaubu nav. Un noteikti ne slāvu, ne vācu, ne angļu valodā. Slāvi baltu areālos, pareizāk sakot, Dņepras baseinā, ienāca tikai 6. gadsimtā pēc Kristus, bet baltu kontakti ar ģermāņiem bijuši epizodiski.

Otrkārt, baltu lingvistiskā diferenciācija senatnē nav bijusi tik spilgta kā vēlīnos viduslaikos un mūsdienās. Dialekti veidojās pakāpeniski — nedomājiet, ka izlokšņu atšķirību krājums parādās uzreiz! Atšķirības krājas gadu desmitiem, pat simtiem, un katrai ir savs dzimšanas laiks. Ar laiku varēja izveidoties kāds interdialekts vai savveida *pidgin Baltic*. Pierādījumu tam nav, taču nav arī pamata galvot, ka balti sazinājās ar pirkstiem. Hronikas liecina par ciešu kuršu un žemaišu sadarbību (un arī konfliktiem), latgaļa Visvalža, zemgaļa Nameja sadarbību ar lietuviešiem, zemgaļu, prūšu, jātvingu kara bēgļiem, kas devās uz Lietuvu. Tam visam bija arī kopējas valodas fons.

Vai lietuvietim latviski iemācīties ir grūti? Kas jums kalpoja par impulsu apgūt baltu valodas?

Latviešu valoda lietuvietim ir visvieglākā svešvaloda. Latvietim iemācīties lietuviski ir grūtāk, jo lietuviešu valoda ir konservatīvāka, arhaiskāka, tajā ir brīvs uzsvars, vairāk atšķirīgu senisku galotņu utt.

Manos studiju laikos latviešu valoda lituānistiem bija obligāts priekšmets. Taču motivēja arī apziņa, ka no tik plašas baltu saimes esam palikuši tikai mēs ar latviešiem. Kāpēc man ar brāļiem sarunāties kādā trešajā valodā?

Tomēr pēc studijām latviešu valodu pratu pasīvi: varēju lasīt un saprast tekstus, runāt vēl nerunāju. Kad 1980. gadā man pienāca stažēšanās laiks, nešauboties izvēlējos Latvijas Universitāti. No Rīgas atgriezos pavisam cits cilvēks, nu jau ne tikai lietuvietis, bet — balts.

Vai jums ir kāda īpaša, emocionāla, paša

«Ne tikai Latvijā, bet arī Lietuvā ar dažiem izņēmumiem tā arī nav atradušās dzirdīgas ausis mērķtiecīgai kopējas mediju telpas veidošanai,» secina Alvīds Butkus.
Foto — Milda Ķaušaite

Alvīds Butkus (*Alvydas Butkus*, 1950) ir filologs, habilitētais mākslas zinātņu doktors, Vītauta Dižā Universitātes Kauņā Letonikas centra vadītājs. Vairāku grāmatu un vārdnīcu, zinātnisku un publicistisku rakstu autors un līdzautors. Interešu jomas — valodniecība, etnokultūra, vēsture, letistika.

piedzīvotajā balstīta attieksme, ko ieliekat vārdā «balts»?

Uz Latviju es braucu samērā bieži. Reiz Rīgā gāju pa ielu un, dzirdot latvisko runu, kā vienmēr, to izbaudīju. Pēkšņi mani pārņēma sajūta, ka esmu starp saviešiem. Ka latviski runājošie garāmgājēji ir mani radi, mana saime, un es esmu tās vidū. Skan valoda, kas ir līdzīga manējai un kuru es protu. Atcerējos arī saukli, kas bija bronzas plāksnē, ko Latvijas studentu delegācija 1932. gadā uzdāvināja Vītauta Dižā Universitātei tās desmitgades jubilejā: «Mūs vieno kopējs gars un vienas asinis.» Lūk, tāda, manuprāt, arī būtu termina «balts» mūsdienu definīcija.

Latvijas folkloras kopa *Skandinieki* dibināta 1976. gadā. Sākotnējā ideja bija izveidot ne tik daudz amatiermuzicētāju kolektīvu, cik pārvērst skandiniekus visas tautas kustībā. Vai varam vilkt paralēles ar Lietuvas folkloras kustības aizsākumiem? 1979. gadā jūs Viļņas Universitātes Kauņas neklātienes fakultātē nodibinājāt studentu folkloras ansambli un kādu laiku to vadījāt. Vai abu folkloras kustību starpā tolaik tika uzturēti sakari?

Jā, Lietuvā folkloras kustības vilnis pacēlās pēc 1972. gada maija notikumiem Kauņā (Roma Kalantas sadedzināšanās, divas pretpadomju demonstrāciju dienas viņa bēru laikā, stingra VDK reakcija pret «buržuāzisko nacionālismu» utt.). Taču arī iepriekš pastāvēja Povila Mataiša folkloras grupa, Viļņas Universitātes (VU) ansamblis *Ratilio*, VU etnokultūras klubs *Romuva* un citi.

Pēc minētajiem notikumiem daudziem akadēmiskās vides jauniešiem gribējās izzināt Lietuvas valstiskuma vēsturi, iemācīties dziedāt autentiskas tautasdziesmas, dancot īstos dančus, nevis «folkloras baletu».

Novadpētniecība un folklora zināmā mērā bija protests gan pret padomju varu, gan pret okupāciju un rusifikāciju. Vara pret šo kustību izturējās piesardzīgi, bet VDK to turēja savā tēmeklī.

VU Kauņas neklātienes fakultātes ansambli nodibināju, var teikt, nejauši. Braucot ar saviem studentiem pirmajā ekspedīcijā, visiem iegribējās ceļojumā uzdziedāt. Un kļuva skaidrs, ka publika pārsvarā ziņģē. Teicu, ka lituānistiem ir kauns neprast tautasdziesmas, ka poļu cilmes *Kalngala mūri* vai vācu *Hei, Zuzanna!* nekādi šeit neder. Tāpēc paralēli lingvistiskajam materiālam ekspedīcijās sākām vākt arī tautasdziesmas un mācīties tās dziedāt.

Kad 1980. gadā es savējos atvedu uz Rīgu, sākās draudzība ar Latvijas folkloristiem.

Kādu atceraties savu stažēšanās laiku Rīgā?

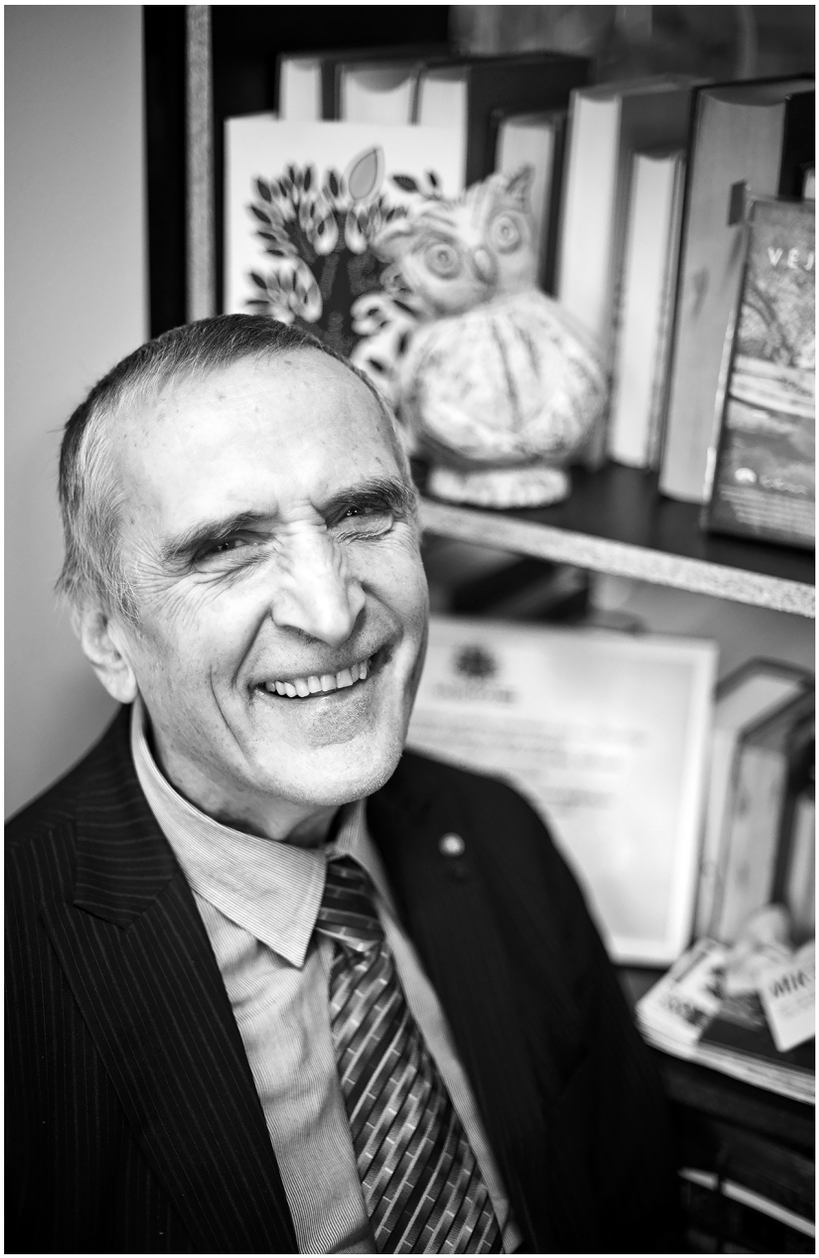

Alvīds Butkus vienmēr uzsver latviešu un lietuviešu radniecību: «Kāpēc man ar brāļiem sarunāties kādā trešajā valodā?» Foto — Milda Ķaušaite

Man bija vairāki mērķi. Lasīju un konspektēju disertācijai vajadzīgo literatūru LU un Viļa Lāča (tagad Nacionālā) bibliotēkās, mācījos latviešu sarunvalodu, interesējos par latviešu folkloru un etnogrāfiju, meklēju sakarus ar folkloras kopām. Mana dzīve Rīgā balstījās uz četriem stūrakmeņiem, proti, četriem draugiem: Albertu Sarkani, Mārtiņu Boiko, Benediktu Mežali un Valdi Muktupāvelu.

Filoloģijas fakultātes dekānu Reini Bērtuli biju lūdzis ieteikt kādu studentu, ar kuru mēs varētu viens otram mācīt savu dzimto valodu. Dekāns saveda mani kopā ar Albertu Sarkani. Reizi nedēļā tikāmies vienā no bibliotēkas lasītavām un tulkojām otrajā baltu valodā mājās sagatavotus dialogus. Pēc neatkarības atgūšanas Alberts Sarkanis kļuva par Latvijas vēstnieku Lietuvā.

LU Filoloģijas fakultātes folkloras kopu toreiz vadīja Jāzepa Vītola Latvijas Valsts konservatorijas (tagad Mūzikas akadēmija) students Mārtiņš Boiko un LU FF studente Benedikta Mežale. Benedikta bija latgaliete, pirmo reizi izdzirdēju latgaliešu *dzīsmas* un *volūdu*, un man atklājās pavisam jauna pasaule.

Mārtiņš savukārt piedalījās mūsu vasaras ekspedīcijās Lietuvā, kur iepazina lietuviešu tautasdziesmas, bet par leišu sutartīnēm bija tādā sajūsmā, ka vēlāk sāka tās pētīt un 1995. gadā Hamburgā par tām pat aizstāvēja doktora disertāciju.

Ar latviešu tautas mūzikas instrumentiem mani iepazīstināja tolaik vēl ķīmiķis Valdis Muktupāvels. Arī Valdis piedalījās mūsu ekspedīcijās Lietuvā, līdz ar Albertu un Mārtiņu slīpēja savu lietuviešu valodu.

Atskatoties uz tiem gadiem, nāku pie atziņas, ka tieši šie četri draugi izaudzināja mani par letonistu, un par to viņiem esmu bezgalīgi pateicīgs. Paldies arī dzejniekam Knutam Skujeniekam, kurš tolaik bija tuvs folkloras kustībai, brauca pie mums uz Kauņu.

Varbūt dabiski, ka Lietuvas VDK reakcija ilgi nebija jāgaida. Divas ansambļa dalībnieces neatkarīgi viena no otras atzinās, ka bijuši mēģinājumi viņas vervēt. Spītīgi, gan ar «prjaņiku», gan ar draudiem. Atzinās tikai divas, bet droši vien tādu mēģinājumu bija vairāk.

Bija arī aizliegumi, piemēram, 1983. gadā tieši pirms koncerta mums aizliedza uzstāties Kauņas Skolotāju namā ar *Lietuviešu kara dziesmu* programmu. «Kas par kara dziesmām? Ar ko tad viņi gatavojas karot?» — sašutuši brīnījās «orgāni».

Zinu, ka atrasta Mārtiņa Boiko VDK aģenta kartīte. Es uz šo faktu skatos gana skeptiski, zinot, ar kādām metodēm cilvēki tika vervēti. Personas vērtību nosaka viņa darbi, VDK kartīte vēl nav pierādījums tam, ka cilvēks ir kādu nodevis vai slavinājis okupāciju. Sliktāk ir tad, kad bijušie padomju aktīvisti tikpat aktīvi darbojas arī mūsdienu politikā. Piemēram, Lietuvas Seimā ir deputāte, kas 1987. gadā aizstāvējusi vēstures zinātņu kandidāta disertāciju *Lietuviešu komjaunatne — kompartijas palīdze cīņā par sociālistiskās revolūcijas uzvaru un tās nostiprināšanu Lietuvā 1940.–1941. gadā*. Pārmest ko līdzīgu Mārtiņam nav pamata.

Kādu redzat šodienas Latviju, salīdzinot ar 80. gadiem un salīdzinot ar Lietuvu?

Mainījies ir daudz kas, par ko tikai priecājos. Izzudušas nolaistu pilsētu ainas, nomāktības gaisotne, dominējošā pelēcība apģērbā, automašīnu vienādība — vide kļuvusi krāšņāka un jaukāka gan Latvijā, gan Lietuvā.

Vislielākais panākums tomēr ir brīvība: vārda, pārvietošanās, uzņēmējdarbības brīvība, akadēmiskajā dzīvē — studentu un vieslektoru apmaiņa, iespēja mācīties vai stažēties citās valstīs, informācijas pieejamība vai pat pārpilnība.

Bažas ir par to, ka mums Lietuvā un Latvijā ir tieksme atdarināt visu, kas ir rietumvalstīs. Tas

Vītauta Dižā
Universitātes Letonikas centra vadītājs
Letonikas centrs (1995) dibināts ar mērķi pētīt latviešu valodu, literatūru, kultūru, veicināt pētnieku un studentu interesi par letoniku, attīstīt un uzturēt ciešus kontaktus ar Latvijas izglītības un pētniecības iestādēm.
Asociācijas *Lietuvas un Latvijas forums* vadītājs
Forums organizējis piecus kongresus Lietuvā un Latvijā (pirmais — 2005. gadā Kauņā, piektais — 2012. gadā Viļņā), divas baltu jauniešu nometnes, semināru latviešu valodas skolotājiem Lietuvā, reaģējis uz dažiem pārpratumiem Lietuvas ārpolitikā, kas varētu negatīvi ietekmēt iekšpolitiku Latvijā.

Raksti Latvijas portālos
Latvijā krievu valodas lietošana nav mainījusies kopš padomju laika (2004)
Kurā valodā runāsim, balti? (2005)
Redzam tikai tad, kad šauj (2006, kopā ar Laimuti Balodi)

Apbalvojumi
Lietuvas Neatkarības medaļa (2000)
Triju Zvaigžņu ordenis, IV šķira (2000)
Par nopelniem Lietuvas labā Bruņinieka krusts (2003)
Baltijas Asamblejas medaļa (2011)
Baltu balva (2019)

varēja būt saprotams padomju laikā, kad pastāvēja ierobežotība un rietumnieku dzīvesveids varēja šķist gandrīz ideāls. Taču pašlaik tas ož pēc provinciālisma. Pasaulei esam interesanti tādi, kādi esam: ar savu valodu, etnogrāfiju, tradīcijām.

Taču vistrakākais, ka dažkārt politiķi pārņem citu valstu likumus, nemaz nedomājot, vai tie Lietuvai der vai ne. Tas īpaši raksturīgi liberāļiem, kas, vismaz Lietuvā, padevušies tendencei ignorēt nacionalitāti vai pat nievāt to.

Kļūda bija arī tā, ka netika veikta lustrācija un pie varas tika «bijušie». Pašlabuma dēļ tie nesmādē nevienu ideoloģiju. Kārtējo reizi apstiprinās Lielās franču revolūcijas dalībnieka Žorža Žaka Dantona vārdi: «Revolūciju iesāk ideālisti, turpina kriminālisti, bet pabeidz karjeristi.»

Vai arī Lietuvas sabiedrībā Atmodas laika ideāli ir pieklusuši — varbūt piepildīti?

Realitāte izvērtās pavisam citāda, un daļa sabiedrības ir krietni vīlusies. Taču jāsaprot, ka padomju okupācijas 50 gados Lietuva tika nolaista tik ļoti, ka mēs vēl ilgi nevarēsim līdzināties tām Eiropas valstīm, kas no šīs okupācijas izvairījās.

Protams, ideāli nebija saistīti ar ekonomiku vien. Cerējām arī uz savas tautas un valsts valodas uzplaukumu, lietuviešu nacionālās identitātes kopšanu. Šīs cerības piepildījās tikai pirmajā neatkarības desmitgadē, vēlāk viss novirzījās uz globālisma un multikulturālisma akcentēšanu.

Kā vērtējat latviešu valodas situāciju Latvijā? Jūs arī sniedzāt atbalstu latviešiem pirms noziedzīgā referenduma par otru valsts valodu, mudinot lietuviešus balsot «pret».

Jums ir sarežģītāk nekā mums, jo Latvijā ir daudz lielāka cittautiešu daļa. Lietuvā lietuviešu ir ap 87 procentiem, bet Latvijā latvieši — 62 procenti. No otras puses, tas jūs vairāk konsolidē. Turklāt pretoties krievu šovinismam ir vieglāk nekā poļu, jo Krievija, kas kūda savus «sooķečestveņņikus» Latvijā, nav ne *NATO*, ne ES valsts.

Lietuvā valsts valodas pozīcijas vājina valdošā liberāļu nostāja, ka cilvēks ir brīvs runāt tā, kā viņš grib un māk, un ka valodnieku padomi vai valodas kultūras noteikumi jāignorē, jo tie esot pretrunā ar cilvēktiesībām.

Otrs valsts valodas vājināšanas cēlonis ir Lietuvas poļu radikāļu pieprasījums ļaut poļu dzīvesvietās ielu un ciematu nosaukumus rakstīt arī poļu valodā, bet viņu vārdus un uzvārdus Lietuvas dokumentos rakstīt poliski. Tā kā liela daļa Lietuvas sabiedrības tam pretojas, līdz šim tāds likums nav pieņemts.

Jūs reiz esat izteicies, ka, iebraucot Latvijā, sirdi sildot publiskajā telpā bieži redzamās senās etnogrāfiskās zīmes.

Lietuvā par padomju un nacistisko simbolu demonstrēšanu ir paredzēts sods. Pie nacistiskajiem simboliem pieskaitīts arī ugunskrusts (svastika). Bēda tā, ka nacistisko simboliku mūsu «aktīvisti» saskata arī ugunskrusta baltiskajos variantos, tāpēc notikusi atteikšanās no citām baltu ornamenta zīmēm — «drošs paliek nedrošs». Svētkos Lietuvā jūs diez vai ieraudzīsit greznojumus ar baltiem raksturīgu lauzto ornamentu. Lūk, tāpēc Latvijā es jūtos kā baltiskā vidē, jo šeit ornamenti redzami visur. Un ne tikai svētkos. Man tie ir tuvi arī tāpēc, ka pats esmu tos pētījis un aprakstījis gan Lietuvas presē, gan grāmatās par Latviju un latviešiem.

Jūsu sarakstīto grāmatu klāstā ir mācību grāmatas latviešiem lietuviešu valodas apguvei. Šķiet, jums nemaz nešķiet utopiski, ka abas kaimiņtautas varētu apgūt viena otras valodu.

Es vairāk orientējos uz lietuviešu lasītājiem, taču, saprotams, daudz kas der arī latviešiem. Jā, man nemaz nešķiet utopiska ideja, ka mēs varētu iemācīties otro baltu valodu. Taču ar grāmatu vien tam nepietiek, vajadzīga arī otrās valodas vide. Vienīgais risinājums būtu televīzija vai īpaši reklamēti mediju produkti internetā. Latvijas televīziju Lietuvā mēs diemžēl neredzam. Lietuvā var redzēt visu kaimiņvalstu — Polijas, Krievijas, Baltkrievijas TV, izņemot Latvijas.

Cik esam Lietuvā runājuši ar TV pārstāvjiem, viņi vienmēr atrunājas: neesot tehnisko iespēju, traucē dažu programmu un filmu autortiesības, neviens neskatīsies, Latvija nav ieinteresēta «eksportēt» savu valodu un kultūru, jo Lietuvai esot satelīta TV *Lithuania World*, bet Latvijai neesot utt.

Ap 2004.–2006. gadu jūs Latvijas portālos publicējāt vairākus rakstus, skarot rusifikācijas seku jautājumus, Latvijas un Lietuvas komerctelevīziju saturu; arī par to, ka netiek apzināta un pētīta latviešu un lietuviešu kopējā vēsture. Kāpēc neturpinājāt šīs tēmas medijos cilāt?

Izteicu savas domas, turklāt ne reizi vien. Bet cik var? Un kāpēc neraksta arī citi? Būtisku atbildi esmu saņēmis no kādas Lietuvas kabeļtelevīzijas vadības: «No mūsu skatītājiem jūs esat vienīgais, kas pieprasa latvisko Latvijas TV.» Zināmā mērā jūtos kā donkihots. Jā, ne tikai Latvijā, bet arī Lietuvā ar dažiem izņēmumiem tā arī nav atradušās dzirdīgas ausis mērķtiecīgai kopējas mediju telpas veidošanai. Un komerctelevīzijas Latvijā ir daudz vairāk krieviskotas nekā Lietuvā. Turklāt no Latvijas krievvalodīgajiem portāliem un TV kanāliem informāciju smeļ arī Lietuvas mediji. Jūs varat iedomāties, kāda piegarša šai informācijai ir? Lietuvā vienkāršie cilvēki Latviju redz kā pārkrievotu Baltijas valsti, kur valda ne tikai krievu valoda, bet arī krievu un Krievijas bizness.

Latviju un Lietuvu no jauna vienot varētu kopēja informācijas vide un, cik iespējams, saskaņota likumu bāze.

Savulaik 11 Zemgales un Kurzemes paš-

Bija skolēnu atvadīšanās ar asarām acīs, kas apliecināja, ka starp lietuviešiem un latviešiem pastāv kas dziļāks un ka viņi dabīgi kontaktē kā radi

valdību skolās un Lietuvas skolās tika sākts projekts *Lietuviešu un latviešu valodu stundu cikls pierobežu reģionos*. Vai tas turpinās?

Tas bija lielisks Lietuvas Ārlietu ministrijas projekts. Bija otrās baltu valodas paraugstundas, skolotāju apmaiņa, pierobežas lietuviešu un latviešu skolu saviesīgie vakari, bija skolēnu atvadīšanās ar asarām acīs, kas apliecināja, ka starp lietuviešiem un latviešiem pastāv kas dziļāks un ka viņi dabīgi kontaktē kā radi.

Pamanījām arī tendenci skolotājiem savstarpēji sarunāties krieviski, bet skolēniem — angliski. Kad bija kāds kopīgs pasākums un ar vienu valodu nevarēja iztikt, nodrošinājām sinhrono tulkojumu.

Pašlaik projekts dažādu iemeslu dēļ ir izsīcis. Mēs, Kauņas letonisti, iesaistījāmies *LatLit* projektā ar Rēzeknes Augstskolu un vienkārši nespējām pavilkt. Otrkārt, Ārlietu ministrija rosināja naudu projektam meklēt Izglītības un zinātnes ministrijā. Mūsuprāt, daudz lētāk un izdevīgāk būtu īstenot skolēnu apmaiņu: valodas apgūtgribētāji dažus mēnešus padzīvotu viesģimenē kaimiņvalstī, apmeklētu skolu kopā ar viesģimenes bērnu un neatpaliktu no mācībām.

Vēl viens apsvērums ir tāds, ka Lietuvas Izglītības ministrija latviešu valodu ir ierakstījusi otro svešvalodu sarakstā, taču pietrūkst gan skolotāju, gan skolēnu motivācijas. Jo — kur to valodu Lietuvā izmantos? Un te atkal atduramies pret to, ka Lietuvā latviešu valoda, kaut vai televīzijā, nav dzirdama. Arī Latvijas preses izdevumus jūs Lietuvā nenopirksit.

Vai tā ir tikai Lietuvas problēma? Vai Latvijai nav intereses par to, lai tās valsts valoda skanētu ne tikai līdz valsts robežai vien?

Arī ekonomikā citas iespējas būtu cilvēkiem, kuri zina radniecīgās kaimiņvalsts valodu. Neuzskatīsim to par romantisku vīziju vien.

Vai pašlaik sadarbība visjaudīgāk norit zinātniskajā vidē? Ko paveikt izdevies jūsu vadītajam Letonikas centram?

Vītauta Dižā Universitātes Letonikas centram šogad aprit 25 gadi. Centrs palīdzējis universitātei nodibināt sakarus ar Latvijas Universitāti, Daugavpils un Liepājas universitātēm, Rēzeknes Augstskolu, arī ar Stokholmas Universitātes baltistiem. Varu droši teikt, ka centra nopelns ir VDU studentu *Erasmus* studijas Latvijā; tām piesakās motivēti studenti, kas latviešu valodas, literatūras un etnokultūras zināšanas veiksmīgi izmanto savā darbā vai zinātniskajos pētījumos. Kopskaitā tādu studentu būs jau prāvs bariņš — ap 80, ja ne vairāk.

Lepojamies arī ar viesstudentiem un vieslektoriem no Latvijas. Letonikas centrs viņiem ir kā Latvijas kaktiņš Kauņā.

Esat tulkojis Imanta Ziedoņa, Jezupa Laganovska darbus. Kas jums šķiet interesants Latvijas mūsdienu literatūrā?

Par šī brīža Latvijas literatūru varu spriest tikai pēc tulkojumiem lietuviešu valodā, jo pašam iedziļināties pietrūkst laika, šobrīd mani vairāk interesē vēstures lietas. Priecājos, ka šogad lietuvieši tika iepazīstināti ar Noru Ikstenu.

Pēdējais mans tulkojums bija 2000. gadā iznākušais latviešu noveļu krājums *Māja ar zaķa ausīm*. Tomēr uz sirds guļ viens nepabeigts darbs — Imanta Ziedoņa epifāniju izdevums. Tās ir pārtulkotas, dažas publicētas periodikā, atliek tikai sameklēt un izdot kā izlasi. 2007. gadā ar sievu bijām Rīgā, tikāmies ar dzejnieku, un es viņam apsolīju tās izdot grāmatā.

Vai par vēstures jautājumiem ir jūsu grāmata *Baltijas impresijas*? Tā gan iznāca jau pirms laba laika.

Baltijas impresijas ir manu publicistisko rakstu krājums. Raksti ir lietuviešu, latviešu, krievu, angļu un poļu valodā, kurus no 1996. līdz 2008. gadam esmu publicējis dažādos medijos: avīzēs, žurnālos, interneta portālā *Delfi* u. tml. Tie ir par Latvijas un Lietuvas, Latvijas un Krievijas, Lietuvas un Krievijas un Lietuvas un Polijas attiecībām, viens raksts ir par Mindaugu Aglonā.

Grāmata izdota 2008. gadā elektroniskā versijā, bet 2012. gadā izdevu tās papildināto papīra izdevumu, pievienojot arī vēlāk publicētus rakstus.

2009. gadā habilitācijas procedūrā aizstāvēju darbu *Nominācija un identitāte*, kopš tā laika esmu pievērsis uzmanību nacionālās identitātes jautājumiem. Tādu pavērsienu provocēja diskusijas ar poļu un krievu nacionālradikāļiem, kā arī ar dažiem liberāli noskaņotajiem lietuviešu vēsturniekiem, kuri apgalvo, ka lietuviešu tauta izveidojās tikai 20. gadsimta sākumā. Polijā laiku pa laikam parādās apgalvojumi, ka 1918. gada 16. februāra Lietuvas Neatkarības akts un valstiskuma atjaunošana ir bijusi kļūda, kuru neesot par vēlu izlabot, atgriežoties Polijas klēpī. Un tādā garā.

Ir daži citi ar vēstures izpēti saistīti jautājumi. Piemēram, t. s. Poļu Inflantijas atpalicība, salīdzinot ar luterānisko un vācu ietekmēto Kurzemi un Vidzemi, kā arī līdzīga Lietuvas atpalicība tajā pašā periodā, salīdzinot ar Prūsijas jeb Mazās Lietuvas (vāciski *Kleine Litauen*) lietuviešiem. Arī par šiem jautājumiem esmu publicējis dažus rakstus[1]. Esmu sācis rakstīt arī monogrāfiju, taču runāt sīkāk mazliet baidos — pat zinātnieki dažkārt ir māņticīgi.

Paldies par sarunu, un lai veicas! ▮

[1] *Baltų tautinio sąmonėjimo skirtumai ir jų įtaka dabarties politikai (Baltu nacionālās apziņas atšķirības un to ietekme mūsdienu politikā). Lituanistika*, 2011, Vol. 57 No. 1.; Alvīds Butkus. *Valoda un nacionālā pašapziņa*. 2018. gada Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti nr. 24. *Ceļā uz latviešu tautu.*

Kultūras daļa valsts makā

Kādi faktori un kritēriji ietekmē kultūras nozarei atvēlētās valsts budžeta naudas lielumu? Kā kultūras dzīvā procesa nodrošinātāju redzējums par Latvijas kultūras finansēšanu atšķiras no uzņēmēju un finansistu uzskatiem?

Žurnālistes Aijas Cālītes un *Domuzīmes* redaktoru vadītā sarunā piedalās: Mārtiņš Āboliņš, bankas *Citadele* ekonomists; Normunds Bergs, uzņēmējs; Haralds Matulis, Latvijas Radošo savienību padomes ģenerālsekretārs; Ilonda Stepanova, ekonomiste; Ieva Struka, teātra zinātniece un literatūrzinātniece; Edgars Vērpe, Valsts kultūrkapitāla fonda direktors.

Cik daudz laika interesei par norisēm kultūrā atvēl cilvēki, kuri ikdienā strādā citās jomās?

Mārtiņš Āboliņš. Tas ir ļoti individuāli. Man pašam šī interese — tas, kam pievēršu uzmanību un sekoju līdzi — ir šauri profilēta un konkrēta. Ir jādara ikdienas darbs, ģimenē ir mazi bērni, un tad — cik daudz brīva laika atliek, tik ir. Kultūras norises nav jautājums, ko savā ikdienā darba pauzēs regulāri apspriežu ar kolēģiem bankā. Plašākas sarunas drīzāk esmu piedzīvojis, kad strādāju valsts pārvaldē.

Kā izprotat jēdzienu «nacionālā kultūra»?

Ilonda Stepanova. Mans pēdējais nacionālās kultūras baudījums bija filma *Oļegs*, bet tā ir filma, kurā runā piecās sešās valodās, kurā operators ir polis, — vai tā ir nacionālā kultūra vai nav? Man ļoti patīk tas, ko Nacionālais teātris dara Jaunajā zālē. Es varbūt esmu ļoti tradicionāls cilvēks — man patīk teātris, man patīk kino.

Haralds Matulis. Kad sakām «kultūra», es redzu, ka ir trīs dažādas lietas, ko saucam šajā vienā vārdā.

Viens — Dziesmusvētki, tautas māksla un tradīcijas, cilvēku iesaiste dažādās kultūras nodarbēs, kas viņiem pašiem ir interesantas un vajadzīgas, — šis segments uz pašiniciatīvas pamata kaut kādā mērā pastāvēs vienmēr. Protams, ir labi, ja valsts var reaģēt uz sabiedrības vajadzībām un šo procesu arī finansēt un atbalstīt.

Otrs ir profesionālā kultūra, kas sniedz mākslas baudījumu, — teātri, kino, *Prāta vētras* koncerti un tamlīdzīgi. Šeit arī daļēji Latvijas cilvēki jau balso ar savu maciņu, pērkot biļetes un tā finansiāli atbalstot to, kas viņiem patīk. Taču būtisks ir arī valsts līdzfinansējums, lai profesionālās mākslas radīšana nebūtu īsā saitē atkarīga tikai no iespējas konkrēto produktu pārdot. Jo tad mēs ātri nokļūstam pie vienveidīga, vienkāršota un notrulinoša produkta.

Trešais ir avangards un laikmetīgi meklējumi. Šīs jomas pastāvēšanai ir visgrūtāk. Jo Latvijas mazajā tirgū nekad nebūs pietiekami daudz pircēju, lai šādi kultūras produkti, lai cik izcili, būtu rentabli. Manā skatījumā Latvijas valsts interesēs ir nodrošināt visu šo trīs kultūras jomu attīstību.

Kāda ir ekonomikas un kultūras saikne, ja runājam par valsts finansētu kultūru?

Normunds Bergs. Sabiedriskajai naudai vajadzētu finansēt lietas, kas nepieciešamas lielākajai sabiedrības daļai. Un tad ir nišas lietas. Rodas arī jautājumi: kāpēc, piemēram, sabiedrībai finansēt to, ka es vēlos uzkāpt Džomolungmā? Vai robotikas čempionātu. Ja sanāk samest to kolekti, tad izdodas, ja ne — nesanāk.

Tā ir Latvijas atšķirība no Eiropas un ASV, ka mums nav t. s. vecās naudas — kad vairākas paaudzes uzkrājušas naudu un jaunie vairs negrib turpināt biznesu, bet iegulda naudu kultūrā. Latvijā mecenātus var saskaitīt uz vienas rokas pirkstiem.

Tas mainīsies, un tā lieta ir jāpārdzīvo.

Tikko runā par publisko naudu, man patīk reducēt — ir zvejnieku ciematiņš ar 100 iedzīvotājiem, visiem jāiet zvejot un jāstāda kartupeļi. Vienu dakteri var uzturēt, ugunsdzēsēju. Bet cik tos dziedātājus, dejotājus un pasaku stāstītājus var uzturēt? Vai mums vajag sešus teātrus no valsts budžeta un vēl operu? Kurš būs tas nelietis, kurš ņemsies kaut ko aiztaisīt?

Edgars Vērpe. Tas ir mīts par ASV, arī tur līdzās vērienīgam mecenātismam ir valsts finansējums kultūrai.

Par pārmaiņām, kuras jāgaida un kuras jāpārdzīvo, — mūsu nācija nepārtraukti dzīvojusi pārmaiņās. Tomēr Kultūras fondu Latvijā nodibināja uzreiz jau 1920. gadā, kad Neatkarības karš vēl nebija beidzies. Pie varas bija cilvēki, kuri saprata, kāpēc kultūra ir vajadzīga — jo tā ir nācijas mugurkauls. Ja nav kultūras, tad nav nācijas. Ja mēs runājam par nacionālu valsti, tad kultūra nosaka šīs valsts pastāvēšanas būtību. Ja tās nav, ja to nefinansē, tad par nacionālu valsti varam aizmirst.

Latvijas izveidotāji baroja tautu par amerikāņu naudu, tajā pašā laikā nodibināja Kultūras

Nu ir brīnišķīgas būves, tās turpina atjaunot un celt, tikai bīstami tuvojas brīdis, kad vairs nebūs cilvēku, kas tajās strādās

fondu un deva māksliniekiem stipendijas, piemēram, lai tie aizbrauc uz Franciju un apskatās, ko citas kultūrtautas labvēlīgākos apstākļos ir radījušas. Drīzāk tāpēc, ka saprata – tas tautai ir visātrākais attīstības ceļš: no zemniekiem līdz nacionālās inteliģences tapšanai. Tur bez kultūras nevaram. Ja kultūru atmetam, tad arī no nācijas nekas vairs nepaliek. Vai šāda izpratne mūsdienu Latvijā pastāv?

Nacionālai valstij ar tik lielu iedzīvotāju skaitu, cik mums ir, nav izejas – tai jāfinansē kultūra. Jautājums – kādā apmērā?

Ieva Struka. Gan kultūras, gan finanšu jomas cilvēkiem un ierēdņiem būtu jāatbild uz jautājumu – kādu mēs vēlamies Latvijas kultūru? Un vai Francijā vēlamies baudīt franču, Somijā somu kultūru vai tomēr makdonaldu? Mēs paši taču citās valstīs meklējam tieši to specifisko. Arī pie mums brauc meklēt atšķirīgo, un mēs to spējam piedāvāt.

Ja pašiem trūkst pārliecības, ka kultūra Latvijā ir nopietni jāfinansē no valsts maka, jāpaskatās, kas notiek citur, jāgūst tam apstiprinājums. Piemēram, teātrī ir iespējams nopelnīt ar izklaides žanra izrādēm, to neviens neapstrīd. Bet kādās proporcijās līdzās mākslai jāpastāv izklaidei? Jābūt kompensācijas mehānismam, kas ļautu pastāvēt mākslas daudzveidībai.

Bet cik lielu valsts budžeta daļu atvēl kultūrai? Un ko īsti šajā kultūras budžetā iekļauj?

M. Ā. No kopējā valsts budžeta kultūras nozarei Latvijā tiek atvēlēti gandrīz 4,5%, kas ir gana daudz. Eiropā kultūras nozarei no budžeta proporcionāli vairāk tērē tikai igauņi un ungāri. Taču no malas šī kultūras budžeta veidošanu un tā saturu ir ļoti grūti saprast. Informācija ir fragmentāra un nepārskatāma, tādēļ ir grūti novērtēt, cik tērējam cilvēkiem un ēkām un kā tas salīdzināms ar kaimiņiem.

Par budžeta veidošanu kopumā es teiktu, ka mums valstī nav stratēģiska skatījuma, ko gribam no katras nozares un cik esam gatavi par to maksāt.

Ir divi veidi, kā mūsu valstī sadala naudu. Ārējie faktori, piemēram, *NATO* prasības aizsardzībai, un otrs – pēc lielākā bļāvēja principa.

I. Stepanova. 2017. gadā izdevumi kultūras pasākumiem Latvijā veidoja 3% no kopējiem vispārējās valdības izdevumiem[1], kas līdztekus Igaunijai un Ungārijai (abās izdevumi kultūras pasākumiem veidoja 2,6% no vispārējās valdības izdevumiem) ir augstākais rādītājs ES-28.

Kultūras ministrijas budžets veido vidēji 1,7% no valsts budžeta izdevumiem jeb aptuveni 0,5% no iekšzemes kopprodukta. Kultūras ministrijas budžetā ir paredzēti izdevumi kultūrizglītībai, kas funkciju griezumā tiek attiecināti uz izglītības nozari. Šajā budžetā tiek plānoti līdzekļi arī sabiedrības integrācijas un mediju politikas realizācijai, tāpat kultūras infrastruktūras atjaunošanai un VKKF darbības nodrošināšanai.

Runājot par Kultūras ministrijas budžeta izmaiņām pēdējos gados, apjomīgs finansējums bija paredzēts Latvijas simtgades svinībām. 2020. gada budžetā lielākais palielinājums paredzēts darba samaksas pieauguma nodrošināšanai kultūras nozarē nodarbinātajiem.

Budžeta procesā diskusijas par papildu finansējumu vienmēr ir saspringtas, jo vajadzību ir daudz, bet līdzekļi ir ļoti ierobežoti.

Cik lielu daļu budžetā apēd kultūras infrastruktūra, kas saistīta ar lielajiem celtniecības projektiem, un cik liela daļa tiek t. s. dzīvajam procesam jeb kultūras darbinieku darba apmaksai? Lielo kultūras būvju projektos tiešā veidā vislielākā ieguvēja ir celtniecības nozare, kas, iespējams, ir arī viena no korumpētākajām nozarēm Latvijā. Piesegties ar kultūras vārdu kļuvis ļoti izdevīgi.

I. Struka. Tas ir jautājums un pārmetums gan iepriekšējiem kultūras ministriem, gan akmens Daces Melbārdes dārziņā. Būvēm tika dota priekšroka, investēja tikai infrastruktūrā, bet kultūras nozares darbiniekiem piecus gadus iesaldēja jau tā krīzes laikā stipri apcirptās algas. Turklāt par to nedrīkstēja pat skaļi runāt.

Nu ir brīnišķīgas būves (te es domāju arī atjaunotos lauku kultūras centrus), tās turpina atjaunot un celt, tikai bīstami tuvojas brīdis, kad vairs nebūs cilvēku, kas tajās strādās, jo jaunieši neizvēlēsies kultūras un mākslas nozares kā profesiju.

M. Ā. Šis gadu no gada mainās atkarībā no tā, vai tiek īstenoti kādi lielie projekti. Būvju un algu jautājums ir īpaši aktuāls, ja papildu nauda tiek piešķirta no ES fondiem, jo to var tērēt investīcijām, bet ne algām. Tādēļ var šķist, ka finansējums ir liels. Taču kultūras jomā strādājošie to savā bankas kontā neredz.

Vienlaikus šķietami lielais kultūras nozares finansējums savā ziņā ir arī reģionāls jautājums, jo, līdzīgi kā ar izglītības iestādēm, pašvaldībām ir jāuztur bibliotēkas, kultūras nami un citas ar kultūru saistītas funkcijas visā Latvijā.

Vai kultūras nozares finansēšana ir valsts atbildība vien?

H. M. Es nedomāju, ka valstij ir pienākums kaut kur naudu tērēt. Manuprāt, kultūras nozares finansēšana saprātīgā apjomā nevis ir valsts atbildība, bet ilgtermiņā ir sabiedrības un Latvijas kā nacionālas valsts interesēs – ja mēs nopietni plānojam un gribam nākotnē runāt latviski. Ja mēs nopietni runājam par «latvisko dzīvesziņu», nevis vienkārši par vitalitāti dzīvot – jo kādi cilvēki jau šajā teritorijā dzīvos arī pēc 50 gadiem.

Kultūrai it kā negribam dot, bet patiesībā muļķīgā kārtā nesaprotam, ko kultūra dod mums pretī

Un reizē tā noteikti nav tikai valsts pārvaldes atbildība vien. Tāpēc es ar simpātijām skatos, piemēram, uz *Satori* precedentu, kas aicina savus lasītājus ziedot portāla kvalitatīvai uzturēšanai. Konkrētie 20 vai 50 eiro no cilvēka, iespējams, nebūs portālam finansiāli tik nozīmīgi kā 5000 eiro, ko var atļauties ziedot pārticis uzņēmējs, taču tas veido kopienu, iesaistes sajūtu un arī sapratni — ja es gribu kvalitatīvu kultūras produktu, esmu gatavs piemaksāt.

I. Stepanova. Ņemot vērā daudzās vajadzības, diez vai ir iespējama situācija, kad valsts budžets kaut kad pilnībā varēs nepieciešamajā apjomā nodrošināt kultūras nozares finansēšanu. Pastāv tomēr vēlme kaut mazliet, bet finansēt visu tā vietā, lai finansētu pienācīgā apjomā būtiskāko.

M. Ā. Latvijas ekonomikā līdz šim ir bijis maz pašiem sava kapitāla, un savā attīstībā esam bijuši ļoti atkarīgi no ārvalstu investīcijām, tādēļ no privātā sektora lielu ieguldījumu kultūrā gaidīt ir grūti. Šobrīd Latvijā strauji aug IT nozare, un pasaulē šī nozare koncentrējas lielās pilsētās, jo tajā strādājošajiem profesionāļiem cita starpā ir svarīga arī daudzveidīgas kultūras pieejamība.

Iespējams, finansējot kultūru, mēs palīdzam attīstīties nozarei un cilvēkiem, kas nākotnē varēs piedalīties kultūras finansēšanā.

Ko nozīmē formulējums «saprātīgi un samērīgi no valsts budžeta finansēt kultūru»? No kā izriet vērtējums par to, cik lielu budžeta pīrāga daļu kultūra būtu pelnījusi?

E. V. Runājot par VKKF finansējumu, kārtējo reizi varam paskatīties uz igauņiem, kas pret savu nacionālo kultūru attiecas daudz nopietnāk par latviešiem. Igaunijas VKKF finansējums ir pie 30 miljoniem eiro, bet tur iekļautas arī lietas, ko Latvijas VKKF nefinansē. Salīdzinoši ar to, ko mēs pildām, viņiem ir divreiz lielāks budžets — ap 20 miljoniem eiro.

N. B. Jāsaprot arī pašai kultūras nozarei — fiziski tajā kopējā čupā vairāk naudas nebūs. To var tikai dažādos veidos pārdalīt. Tāpēc katru gadu rudenī tā vai cita nozare kliedz.

E. V. Manuprāt, ir skaidrs arī pilnīgi pretējais. Es varu pierādīt ar skaitļiem, ka kultūra pelna. Tie paši teātri pelna vairāk, nekā valsts tajos ieliek. Vienkārši ir ļoti šaurpierīgs skatījums uz kultūras nozari, it kā tā nauda, kas tiek ielikta, netiek dabūta atpakaļ.

Cēsu festivāla piemērs. Cēsīs Juris Žagars sāka taisīt savu mākslas festivālu, un mēs prasījām pārskatu, kur tā valsts nauda paliek un kāds ir labums Cēsīm. Parādījās unikālas lietas. Valsts Žagaram iedod 30 000 eiro, kamēr festivāla budžets ir 120 000. Viņš piedalās Eiropas finansējumu konkursā un atrod naudu arī tur. Ja valsts ieguldījuma nebūtu, viņš nevarētu neko sākt, lai dabūtu papildu ieguldījumu. No tiem 120 000 valsts atgūst PVN un atgūst savu ieguldījumu atpakaļ. Turklāt to mēnesi restorāni strādā, cēsnieki saņem ienākumus... Nākamajā gadā pilsētā paralēli festivālam notiek vēl 10 pasākumi. Un tur, kur ir tā kultūras vārīšanās, tur rodas vēl. Ne velti Cēsis pretendēja uz Eiropas kultūras galvaspilsētas statusu. Bija ļoti viegli saprast, cik izdevīgs Cēsīm ir šis kultūras pasākums, kurš reāli dod peļņu gan pilsētai, gan valstij.

Par to man gribas runāt: kultūrai it kā negribam dot, bet patiesībā muļķīgā kārtā nesaprotam, ko kultūra dod mums pretī. Mēs redzam tikai burtiski, kailus ciparus: iedevām 100 000, atpakaļ biļetē dabūjām 20 000. Kur paliek tie 80 000, nav ne mazākās nojausmas. Kad cēsnieki parāda, kur tie paliek, izrādās, ka valsts ir vinnētāja, turklāt trīskārtīga.

N. B. Šajā gadījumā Cēsis vinnēja, valsts palika pa nullēm.

E. V. Valsts tomēr bija tā, kas dabūja visvairāk, un gribētos, lai cilvēki to saprot. Rīgā mēs nekad nevarēsim sarēķināt, ko ekonomikai dod Nacionālais teātris, jo nevienam nav skaidrs, ko ekonomikai dod, ja teātri apmeklē vēsturnieks, biznesmenis vai ekonomists. To mūsu ekonomisti vispār nemodelē.

N. B. Vienīgais, kā to pateikt, — aprēķināt, cik no ārpuses atbrauc, lai šo kultūru patērētu. Kino ir ļoti labs piemērs. Pēdējos gados Rīga dod naudu kino uzņemšanai, un tad var redzēt ārzemniekus, kuri te brauc, filmē filmas, izmanto vietējo infrastruktūru. Ja gribas paskaust — lietuviešiem šī industrija ir ļoti attīstīta.

M. Ā. No ekonomikas viedokļa kultūra ir iekšējais patēriņš. Visa nauda paliek uz vietas, nevis kā nopērkot jaunu telefonu, kad nauda aiziet ārpus valsts. Dāņi, piemēram, apliek ar ļoti lielu nodokli automašīnas, ko paši neražo. Līdz ar to cilvēki pērk lētākus auto, un vairāk naudas paliek iekšējā ekonomikā.

I. Struka. Tagad ir 2019. gads, *Skroderdienas Silmačos* Blaumanis uzrakstīja 1902. gadā, un tā ir visu laiku visejošākā luga Latvijā. Un tā neinteresē ķīniešus, vāciešus vai amerikāņus, bet vai tāpēc to nespēlēt?

E. V. Ko eksportē holandieši? Van Gogu, kurš dzīvoja un nomira nabadzībā. Mūsdienās uz Amsterdamu brauc miljoniem tūristu, lai skatītos viņa darbus. Van Gogs pirms vairāk nekā 100 gadiem savai valstij iedeva daudz vairāk nekā jebkura ekonomika vai tirgus attiecības var iedot. Van Goga gleznas ir visdārgākās pasaulē, to pievienotā vērtība, salīdzinot ar telefonu, 100 gadu laikā ir pieaugusi tūkstoškārtīgi — no nulles līdz kādiem 100 miljoniem. Parādiet man vēl vienu lietu pasaulē, kas tā spētu pieaudzēt pievienoto vērtību.

N. B. Tā ir cūcene! Bizness ir haizivs formalīnā un Damjens Hērsts.

Biznesos grantu dalīšana ir tāds velna sociālisms un nodara milzīgu postu

Kālab labvēlīgāka attieksme ir pret biznesu, kuram arī dažādos konkursos piešķir valsts budžeta naudu? Atšķirībā no kultūras projektiem biznesa projekti mēdz arī bankrotēt.

N. B. Biznesam nevajag dot! Biznesos grantu dalīšana ir tāds velna sociālisms un nodara milzīgu postu. Ir vesela konsultantu šlaka, kura iesitusi roku uz projektu rakstīšanu, kuriem kopumā ir ļoti maz saistības ar reālo dzīvi, ar īstenību. Bet Latvija no tā nevar izlēkt ārā, jo šobrīd to dara visa Eiropa.

Mākslā un kultūrā pastāv dilemma: kurš būs tas kritiķis, kurš lems, kam dot un kam nedot valsts naudu. Fundamentālo zinātni finansē pēc projektu principa, naudu dabū tikai viens no 20 pieteikumiem. Nenormāli jāizlokās rakstīšanas un pamatošanas sadaļā.

Es piekrītu, ka visādas dullības mākslā būtu jāfinansē saprātīgā proporcijā, bet jautājums — pēc kādiem principiem? Kurš ir tas soģis, kurš teiks, ka tā, lūk, ir tīra manta un tā tur nav.

E. V. VKKF strādā tā — profesionāļi izvērtē, vai tas projekts ir vai nav jāatbalsta, jautājums tikai par naudas apjomu. Un labi, ka tāda iespēja mums šodien ir. Esmu dzīvojis laikā, kad nekā tāda nebija. Man liekas — par maz būs vienmēr.

Slikti ir tas, ka blakus atrodas Igaunija… Saprast, kāpēc viņi finansē kultūru divreiz lielākos apjomos, ir ļoti grūti.

Ierēdņi mums pārmet: kāpēc visu laiku to Igauniju piesaukt? Tāpēc, ka redz, ka tur notiek kaut kāda attīstība. Viņi virzās uz priekšu straujāk par mums, mēs slīkstam korupcijā un vēl kaut kādās lietās. Un tagad es dzirdu, ka mums vajag piecas reizes palielināt naudu partijām tāpēc, ka tā ir Igaunijā! Viss notiek!

Kad runa ir par VKKF, tad Finanšu ministrija saka — mums tur viss jau smalki sarēķināts uz priekšu, un četrus miljonus iedot jums mēs nevaram, bet nauda politiskajām partijām aizies kā pa sviestu. Tur var muldēt bez seguma, bet kultūras nozarei vienmēr jāatrod fundamentāli pamatots segums, kāpēc naudu tiešām vajag.

N. B. Varbūt ir vērts paskatīties, ko igauņi nedara, un novērtēt, cik ilgā laikā mēs to varam nedarīt. Domāju, ka absolūtajos skaitļos Igaunijas kultūras budžets ir mazāks. Arī igauņu skolotāji saņem vairāk. Jo viņiem ir divreiz mazāk skolotāju uz divreiz lielāku skolēnu skaitu.

Vai tiesa, ka finansisti un uzņēmēji kultūras jomā strādājošos uzskata, teiksim, par ne visai nopietna un šķietami vienkārša darba darītājiem? Kāpēc šo divu slāņu cilvēki tik maz sarunājas, reti nonāk ikdienišķā saskarsmē un pavisam reti saprotas?

H. M. Tas ir mūžīgais jautājums kultūras nozarē Latvijā — kā panākt, lai ekonomisti un Finanšu ministrija labāk saprot kultūru? Bet, jāsaka, tas ir arī diezgan aizbildniecisks uzstādījums, ar kuru kultūras nozare bieži nāk pie lēmumu pieņēmējiem, — saprotiet taču, ka kultūra ir svarīga, mīliet to! Tā, it kā uzņēmēji, ekonomisti vai politiķi kaut ko «nesaprastu».

Tā nav veiksmīga dialoga stratēģija. Jo patiešām — ir cilvēki, kam ir citas intereses, citi vaļasprieki, un tas ir jāpieņem. Jo no labēji ideoloģiska, ekonomiska skatpunkta kultūra izskatās tieši tā, kā tikai vēl viena izvēle starp citiem iespējamiem hobijiem. Un, ja kādam patīk ar to kultūru nodarboties, lai tak viņi to dara; bet kāpēc tam ir jāprasa nodokļu maksātāju nauda?

Mana pragmatiskā atbilde — ļaujiet Kultūras ministrijai ar to nodarboties, rakstīt stratēģijas, pamatot, prasīt un iegūt lielāku finansējumu kultūras nozarei. Un pēdējos sešus gadus Kultūras ministrijai ar to ir veicies visai labi.

Savukārt saturiskajai diskusijai jau vajadzētu būt Kultūras ministrijas un kultūras nozares starpā — kā šo iegūto finansējumu tērēt, kur visvairāk šobrīd nepieciešams ieguldīt.

I. Stepanova. Es pieļauju, ka distancētība pastāv arī tāpēc, ka no ekonomista un finansista skatpunkta kultūra ir viena no daudzajām nozarēm līdzās, piemēram, vides aizsardzībai vai lauksaimniecībai. Un domāšana darbojas uz nozaru salīdzināšanu, nevis tikai vienas nozares izvērtēšanu.

M. Ā. Regulāri tiekos ar uzņēmējiem un, protams, dzirdu daudz pārmetumu valstij par neefektīvu līdzekļu izlietošanu. Ierēdņu un skolu ir par daudz, pašvaldības neefektīvas... Bet par kultūras jomu es pārmetumus neesmu dzirdējis.

Neizpratne gan varētu būt, jo kultūras darbinieki ir starp tām profesijām, pēc kurām privātajā sektorā nav pieprasījuma vai tas ir mazs. Tātad finanšu rādītāji neļauj mums salīdzināt kultūras darbinieku devumu sabiedrībai ar tādām profesijām, kurās ir konkurence ar privāto sektoru, piemēram, finansistiem vai IT darbiniekiem.

Valstij šis konkurences trūkums ļauj kultūrā maksāt mazākas algas, lai gan tajā strādājošo izglītības un prasmju līmenis nebūt nav zemāks.

I. Struka. Man šķiet svarīgi runāt par šādu aspektu: kad es pārrēķinu savas darba stundas teātrī un to, cik maksā mūsu mājas sētniekam, saprotu, ka būtībā strādāju par sētnieka algu. Tāpēc es noraidu pa laikam publiski izskanošo formulējumu, ka «kultūra ir pārfinansēta», jo ļoti liela kultūras cilvēku daļa, kas turklāt ir ar labu izglītību, ir talantīgi un kuru darba rezultātā rodas liela pievienotā vērtība, saņem tādus pašus minimālos ienākumus, kādus maksā ļoti vienkārša darba darītājiem. Provokatīvais sauklis «samazinām kultūras budžetu!» nekādi neatbilst šo cilvēku reālajai situācijai.

Taču arī nerentablajās jomās jābūt iespējai rasties izcilībām.

Uz vienas rokas pirkstiem ir saskaitāmi komerciāli veiksmīgi latviešu autori, kas rada arī nozīmīgus literārus darbus

Kā rodas šis lētais darbaspēks kultūrā? Kultūras cilvēki tomēr arī paši ir atbildīgi par šo situāciju, jo samierinās: «Ja es badā nenomirstu, es esmu laimīgs.»

I. Stepanova. Būtu jānošķir, vai runa ir par budžeta iestāžu darbiniekiem vai valsts kapitālsabiedrībā strādājošajiem. Budžeta iestādēs strādājošo darba samaksa būtu jārisina visā valsts pārvaldē kopumā, diemžēl tā īsti tas nenotiek. Savukārt, ja tās ir valsts kapitālsabiedrības, tad — cik lielā mērā valstij jāiejaucas, nosakot algu līmeni teātrī vai koncertu apvienībā? Jo faktiski tās ir biznesa struktūras, kuras par to var lemt pašas.

Vai pareizāk nebūtu valsts budžeta finansējumu piešķirt radošā procesa nodrošināšanai, nevis no valsts puses nosakot, kādā apjomā ir jānodrošina algas pieaugums? Piemēram, 2020. gada KM budžetā plānota izdevumu prioritāte, kas paredz atalgojuma palielināšanu kapitālsabiedrībās nodarbinātajiem, nevis, piemēram, bērniem domātu izrāžu iestudēšanai.

E. V. Jebkurā profesijā darbojoties, ir svarīgi, lai tas sniedz kādu gandarījumu. Citādi neredzu nekādu racionālu pamatu tam, ka cilvēki kultūras jomās ilgstoši strādā maz apmaksātus darbus. Turklāt arī kultūrā ir dažādas gradācijas.

Viszemāk apmaksāta laikam ir literatūra, bet mūzikā nebūt tā nav, arī citas mākslas sfēras internacionalizējas. Vizuālajā mākslā cilvēkam vispār nav vērts censties kļūt par labāko Latvijā, bet jācenšas izsisties pasaules mērogā. Tomēr tas, ka jābūt ne tikai izcilībām, bet arī «barotnei», no kā šīm izcilībām izaugt, nebūtu apšaubāms.

Tāpēc, no vienas puses, ir labi, ja valsts sniedz savu atbalstu, bet, no otras, — rodas viduvējību pārprodukcija. Jautājums — cik jēgpilni ir dalīt naudu pēc iespējas lielākam skaitam?

Izsvērt šīs lietas ļoti labi palīdz mūsu vērtēšanas sistēma — septiņu ekspertu diskusijās pieņemtais lēmums, nevis mehāniska vērtēšana ar cipariem. «Atzīmju likšana» noteikti veicinātu to, ka atbalstu saņem liels viduvējību skaits ar skaisti uzrakstītiem projektiem, bet ne tie, kuru darbībā gaidāmas inovācijas, neparastāki risinājumi, potenciālās nākotnes izcilības.

I. Struka. Varētu šķist, ka nav jau tik milzīgas tās problēmas, ja mēs aizvien biežāk nedzirdētu — valoda nav prestiža, valsts nav prestiža, mācīties nav prestiži... Uz cik koncertiem vai teātra izrādēm skolotājs, saņemot uz rokas 500—600 eiro mēnesī, var atļauties aiziet?

I. Stepanova. Pētījums liecina, ka pieaug to cilvēku skaits, kuri saka, ka viņi neiet uz kultūras pasākumiem, jo nav laika, bet samazinās to, kam nav naudas.

E. V. Ir tikai kādi 20%, kurus tas vispār interesē.

Vai šādā kontekstā latviešu kultūras un jo īpaši literatūras pastāvēšana ilgterminā nav apdraudēta?

N. B. Kamēr mēs reizi četros gados šņukstēsim un skatīsimies Dziesmusvētku gājienu, es domāju, ka ne. Un atslēgas vārds ir «eksports». Minēšu vienu piemēru, mans kolēģis Toms Kreicbergs ir lieliski atrisinājis šo jautājumu — viņš savu prozu raksta angliski. Raksta lielam tirgum angļu valodā un tad savu darbu tulko latviski.

E. V. Agrāk tāpat rakstīja krieviski, bet nedomāju, ka tas ir labākais variants.

I. Struka. Kultūru šādā veidā nevar pakļaut biznesa likumiem. Šis ieteikums liecina par visai dziļu neizpratni. Lai neņem ļaunā konkrētā romāna autors, bet *Lopu ekspreša* valoda nav bagāta, drīzāk pieticīga. Mēs nekādi nevaram uzteikt šādu tendenci. Ne velti pastāv jēdziens «dzimtā valoda» — tai ir smarža, garša, nianses un izjūtas, smalkumi, ko nemaz nevar tā iemācīties. Dzimtā valoda — tā mūs šeit notur, jo tikai Latvijā mēs varam runāt savā valodā, rakstīt savā valodā, uzrunāt līdzcilvēkus savā valodā. Tas nav pašsaprotami, un mūsu priekšteči ir diezgan daudz darījuši, lai mums šodien šāda iespēja būtu.

Man liktos svarīgi, lai tie, kuriem pieder likumdevēja un izpildvara, paši sev pajautātu: kādēļ palikt te dzīvot. Kādēļ? Kas mums ir tāds, ko nevar dabūt citur? Mana atbilde — tas, ka mums ir gana daudz brīvas dzīves telpas, it īpaši ārpus Rīgas, iespēja izbaudīt vienatni un klusumu, un, protams, nacionālā kultūra, bagāta, augstā, profesionālā līmenī un amatierkustības veidā — ļoti plaši izplatīta. Nu, labi, vēl arī četri gadalaiki...

H. M. Toma Kreicberga gadījums apliecina — ja rakstnieks grib ar savu darbu nopelnīt, tad ir jāraksta kādā no pasaules lielajām valodām. Bet tā nevar būt recepte Latvijas literatūrai un latviskās kultūrtelpas uzturēšanai. Jo Latvijas valstij nav tik būtiski, vai viens no Latvijas nācis cilvēks ir kļuvis veiksmīgs, rakstot svešvalodā. Latvijas valsts interesēs ir tas, lai latviski rakstītu un profesionāli attīstītu un inovētu latviešu valodu, teiksim, 50—100 cilvēku. Tie uzturētu augstu valodas standartu un būtu latiņa, uz ko tiekties citiem rakstītpratējiem.

Tāpēc gluži brīvā tirgus varā un hobija līmenī visu rakstniecību atstāt nevajadzētu. Bet pašlaik un pēdējos 30 gadus faktiski tā ir. Uz vienas rokas pirkstiem ir saskaitāmi komerciāli veiksmīgi latviešu autori, kas rada arī nozīmīgus literārus darbus un var no tā izdzīvot.

Runājot ar finansistiem un ekonomistiem, manuprāt, būtu jāfokusējas nevis uz garām diskusijām par vērtībām, bet uz konkrētībām. Piemēram, nodrošināt rakstnieka algu, kā to sauc igauņi, 1000 eiro mēnesī 25 rakstniekiem — valstij tas izmaksātu 300 000 eiro gadā. Valsts ko-

14—16 gadus veci jaunieši pārstāj nākt uz teātri. Bet ap 20 gadiem viņi atgriežas

pējam budžetam tā ir sīka vienība. Ja tādējādi iespējams nodrošināt latviešu valodas attīstību un atrisināt rakstniecības nozares agoniju, kur ir problēma? Piešķiram tos 300 000 eiro, un miers.

Redzot, ka 2020. gada budžetā KM dabū papildus vairāk nekā 10 miljonus valsts kultūras institūcijās strādājošo atalgojumam, Radošo savienību padomes priekšlikums bija atrast finansējumu un izveidot no 2020. gada Kultūrkapitāla fondā radošo stipendiju mērķprogrammu, kas tieši orientētos uz rakstniekiem, māksliniekiem un citiem radošajiem profesionāļiem, kas nekad netiek pieņemti algotā darbā, bet faktiski rada Latvijas mūsdienu kultūru un nākotnes kultūras mantojumu.

Pirmais solītis ir sperts, un 200 000 eiro jaunrades stipendijām 2020. gadam tika atrasti.

E. V. Par latviešu literatūru ir skaidrs: bez atbalsta tā patlabanējā demogrāfiskajā situācijā nespēj pastāvēt. Mūsdienu literatūra nepieciešama arī no kvalitatīvas valodas uzturēšanas viedokļa. Jo globalizācijai vajadzīga tikai angļu valoda. Bet latviešu valodas uzturēšana ir nacionālas valsts uzdevums.

Latviešu valoda skolēnu un jaunās paaudzes vidū jau pašlaik iezīmējas kā zema statusa valoda, ar kuru dzīvē nekur tālu nevar tikt. Arvien biežāk dzirdama nespēja precīzi izteikties latviski, runāts tiek vai nu primitīvā valodā, vai mikslī ar angļu valodu.

M. Ā. Es pats esmu bijis tāds jaunietis un skolas laikā domāju, ka angļu valoda ir viss. Pie mūsu jeb latviešu kultūras nonācu vēlāk. Un tas nāca dabīgi — kad sāc domāt par savām saknēm, par ģimeni. Sāc vairāk sevi apzināties, domāt — kas es esmu? Tad ar citu kultūru nepietiek. Šajā ziņā esmu pietiekami optimistisks.

I. Struka. Novērojumi ir tādi, ka 14—16 gadus veci jaunieši pārstāj nākt uz teātri. Bet ap 20 gadiem viņi atgriežas. Viņus tas sāk interesēt. Paiet laiks, un viņi sāk analizēt, domāt, tad pievēršas arī teātrim.

Būtībā runa ir par estētisko izglītību, un tā sākas skolā. Tāpēc *Skolas soma* ir ārkārtīgi svarīga lieta. Ja bērnam ģimenē nav tādu iespēju vai vecākiem vienalga, skolā viņš tomēr uzzina, cik daudzveidīga var būt māksla.

N. B. Salīdzinot ar šķietami nesenu pagātni, jāatceras, cik ļoti paplašinājušies informācijas kanāli. Un interese par latviešu mākslu un literatūru ir proporcionāla tam, cik liela ir pasaule. Konkurence par cilvēku uzmanību ļoti pieaug.

Tikai nevajag uzsvērt, ka rakstnieks ir pilna laika profesija. Cilvēks var strādāt cienījamu darbu, un viņam būs vēl 16 stundas diennaktī, ko rakstīt.

Ekonomiskās dimensijas absolūta dominance kultūrā nosaka, ka pastāv prasība to izteikt, izmērīt skaitliskās mērvienībās. Pēc tās mūsdienu Latvijā mēra kultūru. Cik adekvāti tas ir? Un ko var izmērīt un ar kādām metodēm? Tās dimensijas, ko tiešos skaitļos izteikt nevar, vienmēr nebūs, kaut varbūt ir vissvarīgākās.

I. Stepanova. Lai runātu par valsts budžeta līdzekļu piešķiršanu, bez ekonomiskās un finanšu dimensijas neiztikt. Ja Kultūras ministrija līdzekļus pieprasa algu paaugstināšanai, tad tikai loģiski, ka ir tabula ar aprēķiniem un arī līdzekļu izlietojums tiek pārbaudīts atbilstoši noteiktajam mērķim, tas ir, vai atlīdzība ir atbilstoši paaugstināta. Ja runājam par to, kādu ietekmi kultūra rada kopumā, tad tāpat tiek izmantoti skaitliskie rādītāji, piemēram, valstspiederības sajūtas pieaugumu var izvērtēt ar socioloģisko aptauju palīdzību.

Tad, kad ir sponsoru vai kopfinansēšanas līdzekļi, tikpat labi var aprobežoties ar «patīk vai nepatīk» principu un nevērtēt citas dimensijas.

M. Ā. Skaidrs, ka ir jābūt noteiktiem kritērijiem un mērķiem, ko gribam sasniegt ar iztērēto naudu. Ja tā nav, tad nav iespēju novērtēt, cik labi un kā līdzekļi tiek izlietoti. Bet, manuprāt, mēs noteikti pārspīlējam ar ekonomiskās atdeves meklēšanu it visā un lietu skatīšanu tikai caur šo prizmu. Tas ir ļoti utilitāri. Mērķiem ir jābūt plašākiem, bet, iespējams, mums trūkst kompetences vai vēlmes iedziļināties, savukārt argumentus par ekonomisko atdevi ir viegli izmantot, lai naudu nedotu.

E. V. Kritēriji ir vajadzīgi, un VKKF piemēro kritērijus, dalot finansējumu. Bet tas nepalīdz radīt labu mākslu vai literatūru. Jo mākslā nav kritēriju, kas ir salīdzināmi vai saskaitāmi. Valsts kultūrkapitāla fonds visu laiku kaut ko skaita, to no fonda pieprasa, jo visus vairāk interesē kvantitatīvie rādītāji. Taču nav būtiskākā — kvalitātes, ko tabulās iekļaut nav tik vienkārši. Ne jau no finansēto projektu skaita reģionos ir atkarīga piedāvājuma kvalitāte. Kvalitātes izvērtēšanai ir vajadzīgs profesionāļu vērtējums.

Kultūrā daudz ko nosaka laiks. Kultūrkapitāla fonda ieguldījumu varēs redzēt pēc kāda pusgadsimta — cik no finansētā būs palicis vēsturē kā izcili mākslas fakti, cik ģēniju būsim dzemdinājuši. ▮

[1] Avots: *Culture statistics 2019 edition (Eurostat)*

Ojārs J. Rozītis

Trimdas rakstnieks aukstā kara tīklos

Jāņa Jaunsudrabiņa vilināšana uz dzīvi Padomju Latvijā

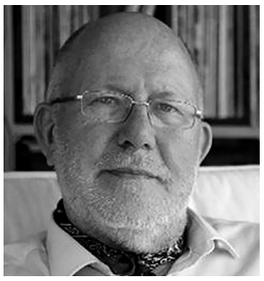

Ojārs Jānis Rozītis (1951) ir žurnālists un tulkotājs. Interesējas par mazāk pazīstamiem vēstures faktiem un vācu valodā pārcēlis Jāņa Jaunsudrabiņa darbu *Es stāstu savai sievai* (*Ich erzähle meiner Frau von der Flucht aus Lettland und dem Exil in Westfalen*. *Münster: Waxmann Verlag*, 2006.).

Sākotnēji 1939. gadā turpinājumos avīzē *Jaunākās Ziņas*, bet 1942. gadā jau grāmatā iznāca Jāņa Jaunsudrabiņa (1877–1962) romāns ar nosaukumu *Nauda*. Par īpašu likteņa ironiju jāuzskata atklājums, ka aukstā kara lielvaru cīņu laikmetā nauda arī reālajā dzīvē veidojusi līdz šim reti apzinātu asi rakstnieka biogrāfijā.

Starpkaru Latvijas pēdējos gados Jaunsudrabiņš skaitījās itin turīgs. 1938. gadā viņa ikmēneša ienākumi — honorāri, vecuma pensija, laikraksta *Jaunākās Ziņas* pensija — nereti pārsniedza 1000 latu. Salīdzinājumam — toreizējais Ministru prezidents Kārlis Ulmanis 1940. gadā uz rokas saņēma 1920 latu mēnesī, bet kvalificēts rūpniecības strādnieks — ap 100 latu. Kad rakstnieks 67 gadu vecumā Otrā pasaules kara beigās devās bēgļu gaitās, ceļš no pārticības veda uz diezgan trūcīgiem apstākļiem. Vecumdienas trimdā viņu «materiālā un zināmā veidā arī sociālā ziņā atsvieda atpakaļ uz līmeni, no kura [viņš] bija cēlies» — tā savā rūpīgajā monogrāfijā par rakstnieka gaitām Vācijā atzīmē Volfhards Raubs (*Wolfhard Raub*).

1944. gada oktobrī Jaunsudrabiņš un viņa sieva Nate Vācijā ieradās ar 7000 vācu markām, cerot ar tām iztikt līdz kara beigām un vēl atgriezties dzimtenē.

Pirmajos desmit gados pēc Otrā pasaules kara beigām daudziem latviešu trimdiniekiem sadzīves apstākļi Rietumos bija visai spiedīgi. Materiālas dabas rūpēm līdzvērtīgs bija psiholoģiskais satricinājums par zaudēto dzimteni. 1956. gadā latviešu grāmatu apgāds *Imanta* Kopenhāgenā publicēja Jāņa Jaunsudrabiņa sastādītu vēstuļu izlasi ar nosaukumu *Tā mums iet*. Krājuma ievadā viņš raksta, ka šis gadu desmits «mūs turējis kā sapnī, vienos mocošos murgos, dažkārt arī karātavu humorā».

Iespējams, vissāpīgākos profesionālās dzīves mirkļus Jaunsudrabiņš piedzīvoja, cīkstoties ar trimdas apgādiem par salīgtajiem honorāriem. Toties latviešu bēgļu sabiedrība sirmo rakstnieku turēja cieņā, aicināja uz lasījumiem, godāja jubilejas pasākumos un ziedoja viņam līdzekļus, piemēram, 80. dzimšanas dienā sarūpējot Tautas balvu.

Taču tieši nauda trimdas apstākļos kļuva par faktoru, kas ASV un, ticams, arī Rietumvācijas slepenajiem dienestiem lika pievērst Jaunsudrabiņam un viņa ģimenei pastiprinātu uzmanību. Cerot pārliecināt rakstnieku atgriezties dzimtenē, solījumus naudā un graudā lika lietā arī attiecīgās Padomju Savienības organizācijas.

Znots sociāldemokrāts

Situācijas izpratnei mazliet jāpievēršas pagātnes notikumiem rakstnieka ģimenes dzīvē. Kad 1926. gada rudenī Jaunsudrabiņš devās ceļojumā uz Itāliju, viņu pavadīja otrā sieva Elizabete Ābele un meita Lilija no pirmās laulības, kura tur iepazinās ar jaunu vācieti, filoloģijas un filozofijas studentu Viliju (latviskoti Vili) Štepleru (*Willi Stöppler*). 1927. gadā abi apprecējās. Štieplers iemācījās tik teicami latviski, ka vēlāk tulkoja gan Jaunsudrabiņa, gan citu latviešu literatūras klasiķu darbus vācu valodā. Pēc dzīves Vācijā 1933. gada februārī pāris ieradās Latvijā, un Vilis kā žurnālists pārstāvēja Vācijas sociāldemokrātu presi Baltijas valstīs, bet, Hitleram pārņemot varu, viņš kļuva par trimdinieku un tā paša gada rudenī iesaistījās Latvijas sociāldemokrātiem pietuvinātajā avīzē *Dienas Lapa*. Strādāja par ārzemju nodaļas redaktoru, taču rakstīja arī feļetonus.

Pēc Ulmaņa apvērsuma 1934. gada maijā Jaunsudrabiņa znots «kā valsts varai bīstams ārzemnieks» kopā ar rakstnieku un *Dienas Lapas* bijušo redaktoru Kārli Dziļleju nonāca pat apcietinājumā, kur pavadīja apmēram trīs mēnešus. Vēlāk Štepleru gan atbrīvoja, un viņš kļuva par ārzemju nodaļas vadītāju Rīgas grāmatniecības impērijā *Valters un Rapa*.

Otrais pasaules karš Štieplerus pašķīra. Viņi no jauna satikās Vācijā 1947. gadā, kad Vilis atgriezās no gūsta Francijā. Taču 1952. gadā viņš oficiāli izšķīrās no Lilijas un apprecējās ar vācieti Urzulu Gesneri (*Ursula Geßner*). Astoņu gadu laikā abiem piedzima septiņi bērni: Jānis, Arvīds, Uldis, Lilija Margarete, Ilga Anna, Daina un Dagnija Ieva.

Bērnu latviskie vārdi liecina, ka Vilim arī jaunajā laulībā nepārtrūka saite ar Latvijā nodzīvoto

Jaunsudrabiņa darbu atkalatzīšana Padomju Latvijā sakrita ar Hruščova atkušņa vēsmām visā PSRS

mūža posmu. Arī ar Liliju un viņas tēvu ne. Meita Daina Veinlande (*Weinland*), dzimusi Šteplere, atceras, ka Minsteres Latviešu ģimnāzijā viņa turēta Jaunsudrabiņa «mazmeitas» godā, kaut bioloģiskā nozīmē tāda nemaz nebija.

Par savu bērnību Veinlande raksta: «Maniem ne pārmērīgi pārtikušajiem vecākiem pēckara gadi bija grūti laiki, audzinot septiņus bērnus bez kaut kādiem pabalstiem vai piemaksām; piedevām mums allaž bija suns. (..) Arī par Liliju bija jārūpējās.»[1]

Spītējot materiāliem apstākļiem (vai varbūt tieši to dēļ), Vilijs Šteplers 1956. gadā ielaidās diezgan riskantā pasākumā — atvēra grāmatu un mākslas priekšmetu veikalu Bīlefeldē.

Latviešu bēgļi spiegošanas procesos

40. gadu beigās un 50. gadu sākumā, nostiprinoties pretstāvei starp Rietumiem un Padomju Savienību ar tās ietekmē esošo «Austrumu bloku», nesenie Austrumeiropas un Baltijas valstu bēgļi nonāca divdomīgā situācijā. Tie kļuva interesanti Rietumu specdienestiem ne tikai kā stingri antikomunisti, bet arī kā sava reģiona pārzinātāji un informācijas avotu nodrošinātāji. Savukārt padomju izlūkdienestu interesēja viņu kontakti «dzelzs priekškara» otrā pusē un iespēja drupināt jo īpaši *NATO* antikomunistisko ievirzi.

Arī latviešu politisko bēgļu vidū bija cilvēki, kas iesaistījās gan propagandas pasākumos, gan spiegošanā pret Padomju Savienību, turklāt sadarbībai ar Rietumu specdienestiem ne vienmēr bija individuāls raksturs. Literatūrzinātniece Eva Eglāja-Kristsone norādījusi, ka CIP spiegošanas projektos 50. gadu sākumā iesaistītas arī dažas latviešu trimdas organizācijas. Kad 1998. gadā ASV Kongress ar tā saukto Likumu par nacistu kara noziegumu atklāšanu (*Nazi War Crimes Disclosure Act*) lika atslepenot dažādu ASV izlūkdienestu dokumentus vairāk nekā 8,5 miljonu lappušu apjomā[2], apstiprinājās, ka arī diezgan pazīstami trimdas latvieši — to skaitā publicists un literāts Freds Launags (kriptonīms: CAMBARO-1), kurš 1951.–1959. gadā darbojās ASV bruņotajos spēkos, arī majors Vilis Hāzners (AEKILO-2) un pulkvedis Vilis Janums (AECANOE-3) — sadarbojušies ar Amerikas Savienoto Valstu Centrālo izlūkošanas pārvaldi jeb CIP (angliski *CIA*), savukārt Rietumvācijā, Hannoverē, dzīvojošais vēsturnieks un sabiedriskais darbinieks Jūlijs Bračs, šķiet, ziņojis vietējam Satversmes aizsardzības dienestam (*Verfassungsschutz*) vai policijas politpārvaldei.

Vilis Hāzners bija Latviešu nacionālās padomes prezidija loceklis (1948–1951), trimdas nometņu laikam Vācijā beidzoties, viņš izceļoja uz ASV, no 1951. gada bija *Daugavas Vanagu Mēnešraksta* redaktors un arī šīs latviešu leģionāru aprūpes organizācijas ģenerālsekretārs. Savukārt Vilis Janums bija *Daugavas Vanagu* dibinātājs un ilggadējais priekšnieks, vadījis arī Latviešu centrālo komiteju (LCK) Vācijā un pārstāvējis to Latvijas Atjaunošanas komitejas Eiropas centrā (LAKEC).

Līdzās antikomunistiskajai politiskajai pārliecībai sadarbības iemesli varēja būt saistīti ar gluži personisku izmisuma un bezspēcības sajūtu, bet profesionālo virsnieku Januma un Hāznera gadījumā — arī ar viņiem liegto iespēju turpināt militāro karjeru.

Minētajā vēstuļu publikācijas priekšvārdā Jaunsudrabiņš par šo noskaņojumu raksta: «Kad piepildījās mūsu trimdas desmit gadi, mēs atradāmies turpat, kur sākumā: tālu no dzimtenes, vairums pat vēl daudz tālāk nekā pirmajos gados. Un katra attālināšanās no dzimtenes ir nesusi jaunas sāpes, jaunu nemieru. (..) Mēs varējām tikai cits citam uzsaukt sen apnikušus vārdus: izturību, pacietību, paļaušanos Dievam. Pie pēdējā mēs tad arī paliekam un sastingstam, jo politiskais leduslaikmets ir klāt.»

Taču visam fonā stāvēja Rietumu specdienestu bažas, ka kādā no *NATO* dalībvalstīm pie varas grožiem varētu nonākt komunistu un sociāldemokrātu veidota «tautas fronte», tā nodrošinot Kremlim pieeju militārās alianses noslēpumiem.

Bīstamie honorāri

1957. gadā trimdas latvieši Jaunsudrabiņam sarūpēja Tautas balvu. To jubilāram pasniedza 80. dzimšanas dienas svinībās 24. augustā Minsterē. Ziedojumos bija sanākusi itin prāva summa — 14 474 vācu markas. Mazā pateicības runā, ko 1957. gada septembra sākumā iespieda laikraksts *Latvija Amerikā*, Jaunsudrabiņš pieminēja arī to, ka nesen Latvijā 60 000 eksemplāru lielā metienā klajā laists viņa romāns *Aija*, bet 50 000 eksemplāru — *Baltā grāmata* un ka šis notikums viņam sagādājis lielu prieku. Taču rakstnieks droši vien pat nenojauta, ka citiem tādējādi sagādājis pamatīgas galvassāpes.

Okupētajā Latvijā atsevišķu trimdas autoru darbu publicēšanas iespējas, protams, ievērojot stingru ideoloģisko atlasi, nacionālkomunistu aprindās piesardzīgi sāka apspriest tikai 50. gadu otrajā pusē, lai gan arī tad ideoloģiskās tīrības sargi Latvijas Komunistiskās partijas vadībā tam noteikti pretojās. Jaunsudrabiņa «reabilitāciju» atviegloja viņa piederība pie latviešu literatūras klasiķu paaudzes, un viņa darbu atkalatzīšana Padomju Latvijā sakrita ar Hruščova atkušņa vēsmām visā PSRS.

Neilgi pirms rakstnieka jubilejas kāds ziņotājs, visticamāk, Bračs, saviem vācu maizestēviem bija paudis, ka Jānim Jaunsudrabiņam okupētajā Latvijā piešķirts ļoti liels honorārs par viņa grāmatu jauniespiedumiem. «Oficiālā ziņa ir tāda, ka honorāru Jaunsudrabiņš varētu saņemt, tikai atgriežoties dzimtenē. Bet, protams, nav neiespējami honorāru viņam izmaksāt arī ārzemēs. Priekš neilga laika Jaunsudrabiņu (..) uzmeklējis kāds apm. 30 gadus vecs students Zakenfelds no Latvijas. Apmeklētājs pašreiz studējot Austrum-

Jānis Jaunsudrabiņš ar meitu Liliju Jaunsudrabiņu (pirmā no kreisās) un viešņu pie mājas. Vācija, 1961. gads. Fotogrāfs Jānis Vinters. LU Akadēmiskās bibliotēkas krājums

berlīnē. Acīmredzot tas ir tas pats Zakenfelds, kas strādā Michailova komitejā. Sarunas notikušas draudzīgā garā it kā par nepolītiskiem jautājumiem.» Mihailova komitejas oficiālais padomju nosaukums bija PSRS Komiteja «Par atgriešanos Dzimtenē». To 1955. gadā Austrumberlīnē izveidoja un sākotnēji vadīja sarkanarmijas ģenerālmajors Nikolajs Filipovičs Mihailovs.

Patiesais āķis honorāra jautājumā izrādījās Jaunsudrabiņa nu jau bijušais znots Vilis Šteplers. Tālāk aģenta ziņojumā norādīts, ka Vācijas Sociāldemokrātiskās partijas biedrs Šteplers ar savu biznesu nonācis «ārkārtīgi lielās naudas grūtībās un stāv bankrota priekšvakarā». Viņš Jaunumam esot lūdzis trimdas latviešu organizāciju garantiju pret saviem kreditoriem 20 000 vācu marku apjomā, taču pulkvedis no sabiedriskiem līdzekļiem tādu neesot solījis. Šādā situācijā Štepleram varētu rasties doma savus naudas robus pildīt ar kādreizējā sievastēva, tas ir, Jaunsudrabiņa honorāriem Latvijā, lēš tālredzīgais aģents un turpina: «Lai šo jautājumu noskaidrotu, protams, [Štepleram] būtu jābrauc uz Padomju Savienības sūtniecību Bonnā. (..) Ja šādas sarunas sāktos, tad, gluži nemanot, PSRS iestādēm būtu izdevies Štepleru ievilkt savos tīklos, spiest viņu arvien vairāk un galu galā tīri neuzkrītoši izzināt no viņa lietas, kas attiecas uz Latviešu centrālo komiteju un *Daugavas Vanagu* vispasaules centrālo valdi.» Tā kā Šteplers esot pazīstams «kā latviešu tautas draugs un Latvijas patriots, (..) viņam, bez šaubām, ir pilnīgs pārskats par latviešu vadošo organizāciju iekšējām lietām».

Gandrīz trīs gadus vēlāk, 1960. gada 7. aprīlī, CIP aģents «Jānis» jeb pulkvedis Janums par šo gadījumu zina stāstīt, ka par *Aiju* komunisti uz Jaunsudrabiņa vārda kādā Rīgas bankā honorāros esot ieskaitījuši 64 000 rubļu, bet pēc *Baltās grāmatas* jaunizdevuma viņa rīcībā tur pašlaik esot vairāk nekā 100 000 rubļu. Naudu rakstnieks varētu saņemt, «ja atgrieztos Latvijā». Taču «šīs naudas saņemšanā ir ļoti ieinteresēts arī W. Stöpplers».

Jaunsudrabiņš 1958. gada nogalē rakstniekam un tulkotājam Valdemāram Kārkliņam atklāja, ka runa esot kopumā par 300 000 rubļu. Bet, tā kā «krievu nauda netiek laista laukā», viņam no tās nekas nav ticis. Šķiet, arī Štepleram ne, jo bijušais znots «pazaudējis grāmatu veikalu un nedomā to vairs atjaunot».

Bet atpakaļ pie 1957. gada, pie Jaunsudrabiņa 80. jubilejas svinībām. Aģents Bračs sarunās ar gaviļnieku centies noskaidrot «a/ Zakenfelda apmeklējumu pie Jaunsudrabiņa, b/ Šteplera iespējamo braucienu uz padomju vēstniecību un tā tālākās sekas un c/ paša Jaunsudrabiņa ieskatus viņam piešķirtā padomju honorāra saņemšanas lietā». «Pēc šo jautājumu noskaidrošanas varētu spriest, cik lielas briesmas draud latviešu vadošam centram Vācijā no indiskrēcijas.» Tāpat Bra-

Tad solīts dot rokā nevien izdoto grāmatu honorāru — 100.000, 250.000 un pat 300.000 rubļu —, bet arī māju un auto

čam izdevies īsi parunāt arī ar Štepleru.

Akcijas sausais un drīzāk pieticīgais atlikums — «atjaunotas personīgās attieksmes ar Jaunsudrabiņa ģimeni un Štepleru, kas dod iespēju tuvāk pieiet pētījamam jautājumam».

Tātad sociāldemokrātijas, PSRS Komitejas «Par atgriešanos Dzimtenē» un naudas dēļ par Jaunsudrabiņu interesējās vismaz divi specdienesti — CIP un Satversmes aizsardzības dienests un/vai policijas politpārvalde Rietumvācijā. Bet ko darīja PSRS puse?

Komitejas vilinājums

Tam, ko ar Jāņa Jaunsudrabiņa honorāriem Latvijas PSR cerēja panākt VDK, uzmanību pievērsis literatūrzinātnieks un ilggadējais VDK piesegstruktūras Latvijas komitejas kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs līdzstrādnieks Ilgonis Bērsons. 2008. gadā publicētā materiālā viņš aprakstījis tālaika Komitejas «Par atgriešanos Dzimtenē» (resp., Mihailova komitejas) centienus laikposmā no 1956. līdz 1960. gadam pārliecināt Jāni Jaunsudrabiņu un viņa sievu Nati atgriezties Latvijā.

Gandrīz vai centrālā figūra Bērsona materiālā ir CIP dokumentos vairākkārt piesauktais komitejas darbinieks Žanis Zakenfelds. Tieši viņam Jaunsudrabiņš 1957. gadā raksta uz Austrumberlīni: «Pats es par mājām esmu dažādās domās, jau ilgāku laiku vairāk «par» nekā «pret».»

Ar šīm rindiņām rakstnieks nonācis vistuvāk iespējai atgriezties dzimtenē, tiesa, tās padomju veidolā. Cik nopietna bijusi šī varbūtība, to Jaunsudrabiņš apliecina gada beigās vēstulē Latvijas Centrālās padomes priekšsēdim Vācijā, juristam un vēsturniekam Ādolfam Šildem: «Šeit es vairs nevaru izturēt — man nav sakņu. Es sāku tikai veģetēt. Un, tā kā man tur ir pietiekami daudz honorāru, tad, lai nepaliktu trimdiniekiem parādā, visu (Tautas) balvu gribu novēlēt latviešu ģimnāzijai Minsterē.» Minsteres Latviešu ģimnāzijai gan nācās iztikt bez šīs naudas, jo Jaunsudrabiņš tomēr izšķīrās turpināt trimdas gaitas līdz pat savai nāvei 1962. gada 28. augustā.

Simtos tūkstošu rubļu mērojamie honorāri par *Aijas*, *Baltās grāmatas* un *Ar makšķeri* publicēšanu Latvijā, kuru dēļ latviešu aģenti saskatīja «indiskrēcijas briesmas latviešu vadošam centram Vācijā», arī Jaunsudrabiņam neizrādījās «viegla maize». Padomju puse tos uz ārzemēm pārskaitīt nevarēja vai negribēja. Lai vismaz kādam no tiem tiktu labums, rakstnieks izšķīrās daļu, proti, 65 000 rubļu, dāvināt radiniekiem Latvijā — Nates brāļa meitai Izoldei Valdmanei un savam krustdēlam.

Taču attiecīgs notariāli apliecināts dokuments bija jāapstiprina kādā no Padomju Savienības vēstniecībām — vai nu Bonnā (Rietumvācijā), vai Austrumberlīnē. Kāpēc Jaunsudrabiņš 1957. gada decembra sākumā kopā ar Nati nedevās uz apmēram 110 kilometru tālo Bonnu, bet gan uz vairāk nekā 500 kilometru attālo Austrumberlīni, nav skaidrs. No dzīvesvietas Kērbekā uz Bonnu aizkļūšana būtu diezgan ērta, bet uz Berlīni bija jābrauc gan ar busu un vilcienu, gan jālido.

Izolde Valdmane aptuveni 20 gadus vēlāk citēja Nates vēstuli, kurā teikts, ka tēvoča znots, tātad Šteplers, «nevarēja un nevarēja atrast brīva laika braukšanai uz Bonnu». Vai Jaunsudrabiņam ar paša spēkiem un sabiedrisko transportu doties uz tālaika Rietumvācijas galvaspilsētu?

Raugoties uz rakstnieka ne pārāk plašo rocību, par trumpi Komitejas «Par atgriešanos Dzimtenē» rokās, iespējams, kļuva piedāvājums segt visus ceļa izdevumus braucienam uz Austrumberlīni. Nemaz nerunājot par padomju pusei jo tīkamo blakusefektu, ka rakstniekam tādējādi neizbēgami būtu jāiegriežas Komitejā. Tiesa, nav izslēdzams, ka braucienu uz Austrumberlīni motivējusi arī ziņkāre. Nate jau citētajā vēstulē Izoldei Valdmanei raksta: «Man tas bija liels pārdzīvojums, jo es vēl nekad nebiju lidojusi.»

No vēstules izriet, ka braucienā pavadīts laiks no 1957. gada 6. līdz 10. decembrim. Bet tikai 1958. gada marta sākumā tā sauktās Mihailova komitejas izdevums *Par Atgriešanos Dzimtenē* (ko tolaik izplatīja tikai Rietumos trimdinieku vidū) ar skaļu un grafiski iespaidīgu virsrakstu pirmajā lappusē paziņoja: «JĀNIS JAUNSUDRABIŅŠ BERLĪNĒ. Rakstnieks ieradās arī Komitejā «Par atgriešanos Dzimtenē».»

Attiecīgā raksta pirmajā rindkopā atzīmēts, ka Jānis Jaunsudrabiņš ieradies, lai nokārtotu sava honorāra pārvedumu kādai radiniecei Rīgā. Beigās minēts, ka rakstnieks ticies «ar vairākiem (..) Komitejas «Par atgriešanos Dzimtenē» darbiniekiem». Viņu vārdi propagandas izdevumā netika nosaukti, bet Jaunsudrabiņš 1958. gada aprīļa beigās publicētā sarunā ar Ādolfu Šildi atcerējās, ka komitejā sapazīstināts ar kādu Zakenfeldu, jelgavnieku, un kādu Krūmiņu. «Sevišķi pēdējais bijis nadzīgs mudinātājs uz mājās braukšanu un skubinājis tūliņ sēsties vilcienā.» Rakstnieks Šildem atzinis: «Arī šobrīd es kopoju vēl argumentus par un pret [braukšanu uz okupēto dzimteni], tomēr liekas, ka mans lēmums nosveras par labu svešumam un brīvībai.»

Lilita Zaļkalne savā disertācijā par latviešu emigrantu repatriāciju 50. gadu otrajā pusē piemin, ka Zakenfelda priekšnieks Austrumberlīnes Komitejā «Par atgriešanos Dzimtenē» esot bijis Valsts drošības komitejas majors Krišjānis Krūmiņš, īstajā vārdā Ivans Pavlovičs Pavlovskis. Žaņa Zakenfelda traktējumā Jaunsudrabiņa un «Krūmiņa» sarunas pārstāsts lasāms arī Imanta Lešinska publicētajās atmiņās.

Jaunsudrabiņam Komitejā atzīstot, ka viņš domai par atgriešanos Latvijā «šobrīd» sakot «nē», slūžas atvērušās: «Tad solīts dot rokā nevien izdoto grāmatu honorāru — 100.000, 250.000 un pat 300.000 rubļu —, bet arī māju un auto. Un galvenais — ko visu vēl neiespiestu, ja vien brauk-

Pēc ilgām pārdomām esmu nācis pie lēmuma, ka palikšu Vācijā. Te es jūtos brīvs, un brīva ir mana Latvija, ko nesu sirdī visur līdz

tu. Arī *Zaļo grāmatu* varētu tur izdot.»

Bet jau minētajam Valdemāram Kārkliņam Jaunsudrabiņš atklājis vēl kādu Komitejas argumentu: «Krievi ļoti centušies pierunāt, lai braucot mājās, un teikuši: «Ja jūs atgrieztos, jums sekotu droši kādi pieci vai seši tūkstoši latviešu bēgļu.»»

Šajā vietā varbūt jāatgādina, ka Jaunsudrabiņš vēl 1957. gada 13. novembrī Turaidu ģimenei ASV bija rakstījis: «Es nevaru kā «tautas rakstnieks» (..) dēvēt par tautu tikai trimdas latviešus. Īstenībā tauta ir tur, mājās.»

Citiem vārdiem sakot, trīs nedēļas vēlāk, tiekoties ar Komitejas «Par atgriešanos Dzimtenē» pārstāvjiem Austrumberlīnē, Jaunsudrabiņš kopš trimdas gaitu sākuma bija nonācis vistuvāk iespējai būt «tautas rakstnieks» šī jēdziena vistiešākajā nozīmē. Pavērusies arī reāla iespēja pielikt punktu materiālajām rūpēm.

Un tomēr 1958. gada 17. augustā viņš Žanim Zakenfeldam rakstīja: «Pēc ilgām pārdomām esmu nācis pie lēmuma, ka palikšu Vācijā. Te es jūtos brīvs, un brīva ir mana Latvija, ko nesu sirdī visur līdz.»

Grūti pateikt, cik ļoti Komiteju «Par atgriešanos Dzimtenē» un tās vēlāko pēcteci Latvijas komiteju kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs un tās maizestēvus Stūra mājā sarūgtināja šī «sakāve». 1958. gadā no Zviedrijas izdevās panākt trimdā mirušā kordiriģenta Teodora Reitera dēla Leona Reitera ģimenes repatriāciju, un arī Jaunsudrabiņu atgriešanās droši vien tiktu atzīta par ievērojamu sasniegumu.

Taču jāmin arī tas, ka ap šo laiku padomju iestādes tomēr secināja, ka Rietumos palikušo tautiešu masveida atgriešanās dzimtenē nav vēlama, jo tādējādi Latvijā tiktu pastiprināts latviešu «buržuāziskais nacionālisms».

Izskaņai

Apmēram 25 gadus pēc šiem notikumiem Kultūras sakaru komitejas laikrakstā *Dzimtenes Balss* (21.07.1983.) parādījās raksts *Šai ģimenē viesojās Jānis Jaunsudrabiņš*. Tā autors, kādreizējais kompartijas lapas *Cīņa* redaktors, VDK piesegstruktūras Latvijas «Miera aizstāvēšanas komiteja» prezidija loceklis un, citējot Ievu Lešinsku, dedzīgais «reakcionārās latviešu emigrācijas un buržuāziskā nacionālisma apkarotājs» Ilmārs Īverts rakstnieka paziņam, baltvācu izcelsmes žurnālistam Kurtam Otersbergam mutē liek šādus vārdus: «Ar dziļu rūgtumu Jānis Jaunsudrabiņš runājis par savas ģimenes traģēdiju. Rīgā trīsdesmitajos gados viņa meita apprecējusies ar vācieti, kas meitu aizvedis uz Vāciju. Sievastēvam no Vācijas sūtītajās vēstulēs znots tēlojis laimīgu ģimeni. Varbūt tieši šis apstāklis arī izšķiroši iespaidojis rakstnieka braucienu uz Vāciju. Kad sirmais rakstnieks ieradies Vācijā, atklājies, ka meitas ģimenes sen vairs nav. Bijušais znots jau dzīvojis ar citu sievu un bērniem. Sarūgtinājuma biķeris bijis jāizdzer Jānim un Natei Jaunsudrabiņiem.»

Otersberga teiktais ir tālu no iepriekš aprakstītā Jaunsudrabiņa ģimenes stāsta, tas drīzāk uztverams kā Īverta sarūpēts samazgu spainis.

Jaunsudrabiņš savus (padomju) honorārus nekad nenoklusēja, intervijās pats uz tiem atklāti norādīja un diezgan vaļsirdīgi aprakstīja attiecīgās sarunas ar Komiteju «Par atgriešanos Dzimtenē», tādējādi izslēdzot tos kā iespējamus slepenas padomju šantāžas līdzekļus.

Šis temats arī nekādu saviļņojumu plašākā tālaika trimdas sabiedrībā un presē neizraisīja, un Jaunsudrabiņš līdz mūža galam turpināja būt atzīts un cienīts trimdas latviešu kultūras darbinieks. Jautājums par to, kādas sekas varētu būt šiem naudas līdzekļiem, drīzāk nodarbināja (nacionāl)konservatīvās trimdas organizācijas. Par to liecina gan pārrunas slēgtās sēdēs, gan arī publisku sanāksmju protokoli.

Pārlieku neiedziļinoties rakstnieka ģimenes līkločos, trijstūris Jaunsudrabiņš–meita Lilija–znots Vilis tajos, šķiet, bijis diezgan noturīgs elements. Cik lielā mērā, to netieši apstiprina Ādolfs Šilde. 1956. gadā iegriežoties Šteplera grāmatnīcā Bīlefeldē, viņš apraksta Liliju «kā nasku līdzgaitnieci vīra darbā» – it kā abi nebūtu jau pirms vairākiem gadiem oficiāli šķīrušies. Pavērsiens, kādu ņēma Jaunsudrabiņa tikšanās ar Komitejas «Par atgriešanos Dzimtenē» pārstāvjiem 1957. gada decembrī Austrumberlīnē, liek domāt, ka personīga pārticība diezin vai būtu bijusi iemesls, kas liktu rakstniekam atgriezties Latvijā. Tur uzkrājušies honorāri viņam drīzāk būtu derējuši, lai finansiāli nesavtīgi nāktu talkā Štepleram.

Vēl jāatzīmē, ka no apjoma viedokļa šie naudas līdzekļi nepārprotami bija vienreizēja, ne ar ko citu nesalīdzināma epizode trimdas un Padomju Latvijas literāro kontaktu vēsturē. ▮

Svarīgākie izmantotie materiāli:
Ilgonis Bērsons. *Starp svešzemi un tēvzemi. Jānis Jaunsudrabiņš Vācijas Federatīvajā Republikā. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis,* 2008. Nr. 3/4. 12.–26. lpp.
Liene Lauska. *Pēteris Ērmanis und Jānis Jaunsudrabiņš. Die soziale und kulturelle Integration lettischer Schriftsteller in Lettland und im deutschen Exil. Frankfurt am Main: Peter Lang,* 2011.
Wolfhard Raub. *Asyl in Westfalen. Jānis Jaunsudrabiņš 1944 bis 1962. Literatur in Westfalen. Beiträge zur Forschung 7. Bielefeld: Aesthesis Verlag*, 2005. S. 59–110.
Lilita Zaļkalne. *Back to the Motherland. Repatriation and Latvian Émigrés 1955–1958. (Stockholm Studies in Baltic Languages 8). Stockholm: Stockholm University*, 2014.

[1] Visos citātos saglabāta attiecīgā teksta pareizrakstība.
[2] Rakstā izmantotie materiāli pieejami CIP mājaslapā: *https://www.cia.gov/library/readingroom/collection/nazi-war-crimes-disclosure-act*

Andrejs Veisbergs

Velna eliksīri mēra laikā

Latviešu tulkojumjoma Staļina gados

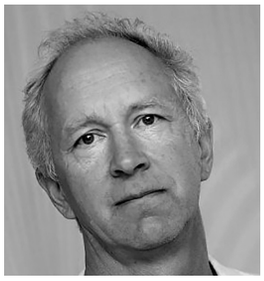

Andrejs Veisbergs (1960) ir valodnieks un tulkotājs, *Dr. habil. philol.*, Latvijas Universitātes profesors, vairāk nekā 370 zinātnisku un 100 populārzinātnisku publikāciju autors. Jaunākā grāmata — *The Swings and Turns in the Latvian Translation Scene* (2016). Pētnieciskās intereses — valodu kontakti un ietekme, valodas attīstība, idiomas un tulkošanas vēsture Latvijā.

Līdz ar sarkanās armijas ienākšanu Rīgā 1944. gadā grāmatniecības laukā vēl straujāk nekā Baigajā gadā notiek sovjetizācija. Pēc samērā liberālās literatūras izdošanas un tulkojumpolitikas vācu okupācijas laikā iestājas īsts leduslaikmets, kurā dominē klaja ideoloģizācija, ienaidnieku meklēšanas kampaņas, izolācija un visaptveroša rusifikācija.

Tika nacionalizēti apgādi, atjaunots Valsts apgādniecību un poligrāfisko uzņēmumu pārvaldes (VAPP) monopols, atkal ieviests padomju cenzūras *Glavļita* Latvijas PSR variants — priekšcenzūra trijos līmeņos. Aptuveni 16 miljoni grāmatu eksemplāru tika sadedzināti vai pārstrādāti makulatūrā. Bija jālikvidē viss, kas drukāts fašisma laikā.

Sākot no 1944. gada, tiek izdoti aizliegto grāmatu saraksti, turklāt tajos ir gan atsevišķi darbi, gan autori, kas aizliegti vispār, piemēram, nav atļauti pat nevēlamo autoru (Konstantīns Raudive, Zenta Mauriņa) priekšvārdi tulkojumiem. Pirmajā sarakstā ir 3573 grāmatas. Saraksti tiek papildināti atkarībā no kompartijas nostājas maiņas — 1951. gadā no apgrozības jāizņem nesen uzrakstītā Izaka Minca grāmata par Padomju Savienības Lielo Tēvijas karu, jo autors ir ebrejs, bet uzbangojusi «anticionisma» kampaņa.

Ideoloģiskās kampaņas

Grāmatniecību un tulkojumu jomu skar nepārtrauktas ideoloģiskas kampaņas. Pirmā ir Vissavienības literārās dzīves žņaugšanas kampaņa, kas izriet no Ždanova referāta 1946. gadā. Pēc Maskavas norādījumiem tūlīt tiek pieņemti līdzīgi lēmumi Latvijā.

Pastāvīgas padomju Latvijā ir «buržuāzisko nacionālistu» medības, kas izpaužas gan pašu rakstniecībā, gan tulkojumu kvalitātes vērtēšanā, gan dīvainā angļu gramatikas kritikā. Mazliet vēlāk pēc īsa flirta ar jaundibināto Izraēlu Kremlis sāk kosmopolītisma apkarošanu — pretcionisma kampaņu. Tās rezultātā mainās tulkojumu izvēle un tulkotāju sastāvs. Stila vai terminoloģijas kļūdas vērtē kā ideoloģisku sabotāžu vai «noziegumu pret valsti». Iekļūšana varas ienaidnieka statusā, ideoloģiskas kļūdas draud ar reālu izsūtījumu, darba zaudējumu un pazemojumiem.

Padomju vara uzsver tulkojuma un tā kvalitātes ideoloģisko pusi — tulkojumi ir «ideoloģisks cīņas ierocis, kas ar savu tematisko un mākslinieciško iedarbību izskauž buržuāziskās ideoloģijas paliekas cilvēku domāšanā, audzina sociālistiskās sabiedrības cilvēku, sekmē komunistiskās celtniecības tuvāko un tālāko pasākumu realizēšanu»[1]. «Katra kļūda, kas ieviešas tulkojumā, iespiežot pavairojas desmitiem tūkstošu eksemplāros, ieviešas desmitiem tūkstošu cilvēku apziņās un tur veic savu postošo darbu»; vainīgi ir ne tikai tulkotāji, bet arī «metafiziskie valodnieki, redaktori un korektori (..) ar saviem sastingušajiem, nedzīvajiem valodas likumiem»[2].

Valdis Grēviņš norāda: lai labi tulkotu, «tulkotāja darba pamatā jābūt dziļai prasmei, boļševistiskajam partejiskumam. Nemitīga marksisma-ļeņinisma apguve tāpēc ir pirmais un galvenais padomju tulkotāja uzdevums». Rakstnieku savienības tulkotāju sekcijā studē Staļina darbus, tiek gan izteikta nožēla par to, ka ne visi tulkotāji pilda pienākumu un apmeklē tulkotāju sekcijas sanāksmes. Sekas ir viegli nojaušamas — terora apstākļos, kuros burtiskums izpaužas visas sabiedrības dzīvē, arī tulkotāji praktizē burtisku tulkojumu.

Pavisam groteska ir valodniecības kampaņa. Sākumā no krievu akadēmiķa Nikolaja Marra pozīcijām tiek apkaroti «buržuāziskie valodnieki», īpaši Jānis Endzelīns. Endzelīnisti tiek raksturoti kā komparatīvisti, buržuāziskie ideālisti, kas jāsagrauj. Norādīts, ka «buržuāziskās valodniecības pozīcijās bieži vien ieslīd daži Rakstnieku savienības tulkotāju sekcijas biedri, iztirzājot tulkojumu kvalitāti. Ir tādi «endzelinisti», kas prasībās pēc «tīras» latviešu valodas ir vēl daudz krasāki par savu skolotāju»[3]. Atbilstoši marrisma postulātiem tulkojumā galvenais ir precizitāte.

Kad Marrs krīt nežēlastībā, īsu brīdi valda apjukums, nu Marra nostādnes ir vainīgas visās problēmās. Visbeidzot kompartijas ideoloģiskais sekretārs, smalkais intrigants Arvīds Pelše

norāda, ka lielais Staļins aizmēzis «antizinātniskās Marra dogmas», bet arī endzelīnistiem jāpieņem pareizā Staļina nostāja; Arvīds Pelše par to raksta: «Galvenie trūkumi tulkotāju darbā ir nepilnīga oriģināla valodas pārvaldīšana un nepietiekamas zināšanas latviešu gramatikā un leksikā. Neizprazdami oriģināla tekstu, tulkotāji diezgan bieži sāk tulkot burtiski.»

Tulkojumkritika sodās par kvalitātes trūkumu, bet izeja tiek meklēta partejiskā nostājā, vadoņu piesaukšanā un apšaubāmās premisās; atkal varam citēt Grēviņu: «Runājot par Staļina rakstu tulkošanu, b. Kalnbērziņš teicis, ka tulkojumam vajadzētu būt tādam, it kā Staļins būtu rakstījis latviešu valodā. Tas ir ideāls, pēc kā katram tulkotājam jācenšas, tas ir kalngals, ko viņš var sasniegt. Ja Gēte būtu rakstījis latviešu valodā, tad viņš būtu sadzejojis *Faustu* tā, kā to pārtulkojis Rainis.»

Ideoloģiskā literatūra veido apmēram trešdaļu no izdotajām grāmatām, turklāt lielās tirāžās. Tie ir ap 250 Marksa, Engelsa, Ļeņina un Staļina darbu tulkojumu, dažādas padomju dižvīru runas. Izdoti Ļeņina kopotie raksti 35 sējumos (1948–1951). Ir daudz propagandas izdevumu ar zīmīgiem virsrakstiem: Pavlovs A. *Priekšnieka pavēle – likums padotajiem*. Rīga: LVI, 1952.; Sčipačovs S. *Pavļiks Morozovs: poēma*. Atdzejojusi M. Bendrupe. Rīga: LVI, 1952. (Morozovs bija paraugzēns, kas nodeva padomju drošības orgāniem savu tēvu – A. V.); Piradovs A. *Titovieši – amerikāņu un angļu imperiālistu ieroču nesēji*. Tulkojis A. Rudevics. Rīga: LVI, 1952. (Dienvidslāvijas komunistu vadonis Josips Brozs Tito nepakļāvās Staļina diktātam un attiecīgi tika dēvēts par renegātu – A. V.)

Ideoloģiskā ievirze paredzēja arī noteiktas kvotas brālīgo (uzbeku, azerbaidžāņu, tadžiku, gruzīnu u. c.) un draudzīgo komunisma cēlāju tautu (Ķīnas, Korejas) darbu tulkojumiem, tiek izdotas Ķīnas vadoņa Mao sarkanās grāmatiņas.

Retajiem Rietumu darbiem tiek rakstīti priekšvārdi (parasti gan tie ir tulkojumi no krievu izdevumiem), kuros darbs tiek ideoloģiski raksturots, norādīts uz autora nepietiekamo izpratni, nekonsekvento šķirisko nostāju. Reizēm šie komentāri ir pavisam absurdi, piemēram, 18. gadsimta franču domātāja Voltēra krājuma ievadā Voltērs nodēvēts par saucēju cīņā pret hitleriešiem.

Rusifikācija

Neapvaldīta rusifikācija grāmatniecībā izpaužas dažādi. Pirmkārt, tā ir visa krieviskā slavēšana. Jau 1944. gada novembrī literatūras kurators un VAPP vadītāja vietnieks Jānis Niedre ziņo, ka Rīgā iespiesta pirmā grāmata pēc «atbrīvošanas» – Staļina runas par Lielo Tēvijas karu, «izcilākā mūsdienu grāmata visu citu grāmatu starpā». Par krievu kā galveno valodu Niedre vēsta: «Galvenā vērība literāros tulkojumos jāpievērš tulkojumiem no krievu valodas kā jaunu vērtību, lielu atziņu un ideoloģiskas mērķtieces vispusīgākai un dziļākai iedzīvināšanai mūsu literatūrā.»[4] Valodas un literatūra tagad tiek iedalītas jaunās kategorijās – latviešu, krievu un cittautu.

Starp tulkojumiem krievu valodas darbi veido vairāk nekā 95 procentus. Plaši izdod krievu padomju rakstnieku darbus, ideoloģiskā un tehniskā literatūra, mācību grāmatas (arī svešvalodu apguvei) tiek tulkotas no krievu valodas. Brālīgo tautu, to skaitā lietuviešu, daiļliteratūra arī tulkota ar krievu valodas starpniecību.

No krievu valodas tiek tulkoti pat darbi, kas latviski bija pieejami tulkojumā no oriģināla, piemēram, Enidas Blaitones *Slavenais pīlēns Tims*. Blaitones grāmatas pirms kara bija tulkojusi lieliskā angļu valodas zinātāja Eiženija Turkina. Tagad viņai tulkotājas darbs ir liegts un atļauta tikai Maskavā izdoto angļu valodas mācību grāmatu adaptācija latviešu bērniem. Arī *Krusttēva Toma būda* bija divreiz tulkota pirms kara. Tagad tā no jauna tiek tulkota no krievu valodas. Lai gan pirms kara Daniela Defo romānam *Robinsons Krūzo* iznāca abi sējumi, tagad romāns tiek publicēts tulkojumā no krievu valodas Korneja Čukovska atstāstījumā[5], rūpīgi attīrīts no atsaucēm uz Dievu un filozofiskām pārdomām. Tikai 60. gados pirmais sējums iznāk Mirdzas Ķempes tulkojumā no angļu valodas, turklāt ar nogrieztām beigām, kur ir atsauce uz otro sējumu. Tas PSRS ir tabu.

No 1945. gadā publicētajām grāmatām gandrīz puse ir tulkojumi, starp tiem 96% no krievu valodas. Nākamais gads ir tikpat vienveidīgs, no 217 tulkojumiem 201 ir no krievu valodas. Situācija nemainās vai pat pasliktinās līdz pat Staļina nāvei.

Tulkotāji

Vairums profesionālo tulkotāju un izdevēju kara beigās bija devušies uz Rietumiem, kur jau 1945. gadā atsāka aktīvu darbu (Valdemārs Kārkliņš, Lizete Skalbe, Jānis Veselis, Arveds Švābe, Zenta Mauriņa, Konstantīns Raudive, Kārlis Dziļleja, Artūrs Kroders, Helmārs Rudzītis, Miķelis Goppers u. c.). Viņu vietā stājās uzticami padomju kadri, kas kara laikā bija bijuši frontes otrā pusē – Anna Bauga, Mirdza Ķempe, Ādolfs Talcis, Anna Sakse, Valdis Lukss, Jūlijs Vanags, Marija Šūmane –, vai citi padomju režīmam lojāli cilvēki: Pāvils Vīlips, A. Šmidre, J. Ozols, K. Blaus, E. Niedre, M. Paula, R. Purviņa. Kreisi domājošais Valdis Grēviņš, kas pirms kara bija daudz tulkojis, tagad tika pārslēgts tikai uz krievu valodu un, lai gan ļoti centās piemēroties jaunajām ideoloģiskajām prasībām arī kritikas jomā, 1951. gadā tika izsūtīts uz Sibīriju. Viņa sieva tulkotāja Anna Grēviņa vispār atteicās no tulkošanas.

Gan pieredzējušajiem (Elija Kliene, Elīna Zā-

Daudz vēlāk, jau drošākos laikos, socreālisma drošais sargs Andrejs Upīts garāmejot nošausmināš

līte), gan jaunajiem tulkotājiem (I. Melnbārde, M. Grantovska, Ērika Lūse, Tatjana Jarmolinska, Jausma Ābrama) vispirms bija jāiegūst uzraugu uzticība, tulkojot no krievu valodas. Turklāt 1951. gadā tika apcietināti un izsūtīti t. s. franču grupas biedri, starp kuriem bija tulkotājas Elza Stērste, Milda Grīnfelde un Ieva Lase.

Ārzemju literatūra kļūst par ierobežotas pieejamības preci ar rūpīgi sijātu saturu. Staļina laikā vienā gadā iznāk ap 10 nekrievu literatūras grāmatu — pāris Rietumeiropas klasiķu darbu (Šillers, Bairons, Heine, Zolā), pāris «progresīvo» vai komunistisko rakstnieku darbu (J. Fučiks, R. Rolāns, Dž. Oldridžs, T. Dreizers), daži obligātie brālīgo republiku un draudzīgo valstu autoru tulkojumi. Tulkojumu kopējā kvalitāte ir zema. Niedre regulāri sodās par «nejēgām tulkotājiem un nevīžām redaktoriem». Taču tulkotāji ir iežņaugti mainīgās ideoloģiskās skavās — te prasa burtisku precizitāti (tā ir arī droša), te soda par kokainu un birokrātisku tulkojumu. Turklāt vairums literatūras, ko atļauts tulkot, ir tukša un garlaicīga.

Šajos apstākļos tomēr notiek arī daži kurioziz. Vēl vācu laikā, 1944. gadā, neilgi pirms Rīgas krišanas Helmārs Rudzītis izdod angļu rakstnieka Džozefa Kronina *Zvaigznes raugās lejup*[6]. Kronins, lai arī ienaidnieka valsts rakstnieks, Vācijā tika uzskatīts par antiplutokrātu un tika plaši izdots arī kara laikā (turklāt rūpīgi maksājot autoram honorārus). Šī grāmata tika pārpublicēta tūlīt pēc Rīgas nonākšanas padomju rokās kā antikapitālistisks traktāts[7]. Nomainīta tikai titullapa, kuras aizmugurē spiestuves adrese mainījusies no Ādolfa Hitlera ielas 133 uz Brīvības ielu 133 (tādējādi iemūžinot brīdi pirms turpmākās pārdēvēšanas par Ļeņina ielu). Titullapā palicis arī tulkotāja vārds, acīmredzot kara jucekļa apstākļos jaunie saimnieki nebija informēti, ka Valdemārs Kārkliņš jau pārcēlies uz «fašistisko Vāciju».

Bet daudz interesantāka ir citas grāmatas vēsture laikā, kad padomju vara jau ir nostabilizējusies, — 1946. gadā VAPP izdod E. T. A. Hofmaņa *Velna eliksīrus*[8]. Grūti iedomāties kādu darbu, kas būtu lielākā pretrunā ar padomju ideoloģijas nostādnēm un padomju realitāti. Darbs vācu romantisma stilā, ideālistisks, individuālistisks, klerikāls, dekadentisks un erotisks, turklāt tulkots no vācu valodas, iespiests uz laba papīra ar diviem tulkotājiem titullapā. Pasūtīt tulkojumu un plānot tāda izdošanu Staļina laikā būtu gluži pašnāvnieciska doma.

Par grandiozu ideoloģisko kļūdu liecina arī pilnīgs klusums kritikas laukā pēc izdošanas. Grāmatu gan pamana emigrācijā un sarkastiski komentē «vai nav kauna». Tikai daudz vēlāk, jau drošākos laikos, socreālisma drošais sargs Andrejs Upīts garāmejot nošausmināš, ka imperiālisti velk laukā «no gadsimtu putekļu pārklātām sapelējušām grabažām «velna eliksīrus», lai saindētu ļaužu masas, nokautu tām dzīves gribu un nākotnes izredzes». Vēl dīvaināk izskatās divu tulkotāju klātbūtne: Elija Kliene jau bija profesionāla tulkotāja un pārī ar citu parasti nestrādāja, savukārt Pāvils Vīlips, padomju uzticības persona un dzejnieks, nodarbojās ar krievu atdzejojumiem.

Mīklas atrisinājums jāmeklē citur. Darbs bija pārtulkots un iespiests vācu laikā, kad tas pilnībā iederējās tulkojumpolitikas paradigmā, taču izdevēji nesagaidīja iecerētās 36 Ludolfa Liberta litogrāfijas. Plānotie 5000 eksemplāru acīmredzot palikuši apgādā. Daži signāleksemplāri tomēr iesieti un nonākuši atklātībā. Salīdzinot tos ar vēlāko izdevumu, redzams, ka grāmatā pārdrukātas pirmās divas lapas ar minimālām izmaiņām. Vācu laika salikumā skaidri norādīta viena tulkotāja — Elija Kliene. Interesanti, ka nedz Kliene savās atmiņās, nedz kritiķi nepiemin šo grāmatu arī daudz liberālākos laikos. 1954. gadā šo grāmatu vēlreiz pārtulko Veronika Strēlerte Zviedrijā ar Niklāva Strunkes ilustrācijām.

Droši vien nekad skaidri neuzzināsim šī kurioza detaļas, kas un kāpēc pieņēma lēmumu par šī tulkojuma klajā laišanu, kāpēc titullapā parādījās Pāvils Vīlips, kas un kā cieta par šo ideoloģisko kļūdu. Lai nu kā, leduslaikmetā uzziedēja savāda un krāšņa puķe. ▮

Autors izsaka pateicību LNB bibliogrāfei Dacei Pamatai par palīdzību pavedienu meklējumos.

[1] Ozols J. *Mūsu tulkotā literatūra. Cīņa.* 15.2.1952.
[2] Krauliņš K. *Dažas piezīmes par marksisma-Ļeņinisma teorētisko darbu tulkošanu. Karogs,* 1946, 11/12, 1160—1164.
[3] Kļaviņa L., Rūmnieks Fr. *Mūsu valodas bremzētāji. Padomju Jaunatne,* 15.4.1950.
[4] Niedre J. *Literārā tulkojuma problema. Karogs,* nr. 9—10, 1945, 930—935.
[5] Defo D. *Robinsons Krūzo.* Pēc Korneja Čukovska jaunā atstāstījuma tulkojis Ed. Mārēns. Rīga: LVI, 1946.
[6] Kronins Dž. *Zvaigznes raugās lejup.* Tulkojis Valdemārs Kārkliņš. Rīga: *Grāmatu draugs,* 1944.
[7] Kronins Dž. *Zvaigznes raugās lejup.* Tulkojis Valdemārs Kārkliņš. Rīga: VAPP Daiļliteratūras apgāds, 1944.
[8] Hofmans E. T. A. *Velna eliksīri: kapucieša mūka Medarda atstātie raksti / izdevis Kallota stilā sacerēto fantāziju autors.* Tulkotāji Elija Kliēne un Pāvils Vīlips. Rīga: VAPP, 1946.

Jānis Šiliņš

Sarkanbalt-sarkanā Daugava

Latvijas Neatkarības kara notikumos 1919. gadā saskatāmas zīmīgas sakritības

Jānis Šiliņš (1983) ir vēstures zinātņu doktors, Latvijas Valsts vēstures arhīva galvenais pētnieks. Pēta Latvijas 20. gadsimta sākuma politisko vēsturi, latviešu komunistu un padomju varas darbību Latvijā 1918.—1920. gadā, atsevišķus 18.—20. gadsimta Latvijas kultūras vēstures jautājumus.

Cīņas un uzvara pār Pāvela Bermonta komandēto Rietumkrievijas brīvprātīgo armiju 1919. gada oktobrī—novembrī bija asiņainākās Latvijas Neatkarības karā (1918—1920). Šajās kaujās Latvijas armija zaudēja aptuveni 2000 vīru.

Vienlaikus tā ir arī mūsu armijas lielākā uzvara tās pastāvēšanas vēsturē. Šīm kaujām ir milzīga simboliska vērtība, iekrāsojot aizsalušās Daugavas abus krastus asinssārtos toņos. Tās tikušas aprakstītas, apdzejotas un iemūžinātas kinolentēs. Ar tām joprojām saistās daudz nezināmā; daudzi jautājumi par šo kauju norisi palikuši bez atbildes un varbūt nekad līdz galam netiks atbildēti (piemēram, kāda bija Bermonta motivācija uzbrukt Rīgai; kāpēc viņa armija pēc pirmajām sekmēm apstājās Daugavmalā u. c.).

Kuru uzvaru svinēt?

Ar ko parasti asociējas vārds «bermontiāde»? Vairumam cilvēku droši vien ar 11. novembri un Lāčplēša dienu, kas «iesilda» galveno valstssvētku mēneša pasākumu — 18. novembri — Latvijas neatkarības proklamēšanas dienu. Iespējams, tāpēc ne vienam vien, pat vēsturnieka izglītību guvušam cilvēkam, mēdz jukt, kādā secībā viss noticis. Vai vispirms Lāčplēsis pieveica Melno bruņinieku, un tad tika dibināta Latvijas valsts, vai otrādi?

Otrs jautājums ir — kāpēc gan 11. novembrim dots Lāčplēša dienas nosaukums un tā padarīta par galveno Latvijas Neatkarības kara piemiņas dienu, faktiski arī mūsu bruņoto spēku galvenajiem svētkiem? Pirmos deviņus valsts pastāvēšanas gadus, līdz pat 1928. gadam, 11. novembris nemaz nebija oficiāli atzīta svētku diena.

Latvijas Satversmes sapulce lēma Latvijas brīvības cīnītājus pieminēt 22. jūnijā, dienā, kad tika gūta izšķirošā uzvara Cēsu kauju laikā; vēlāk Kārlis Ulmanis šo datumu mainīja uz 11. augustu — miera līguma ar Padomju Krieviju noslēgšanas dienu. Arī mūsdienās ir dzirdamas balsis, kas uzskata, ka uzvara pār Bermontu nemaz nebija izšķirošā vai pat svarīgākā Neatkarības kara laikā. Līdzās Cēsu kaujām tiek minēts arī 22. maijs, kad no Rīgas tika padzīta Padomju Latvijas armija un komunisti. Starp citu, 1939. gada 22.—23. maijā ar Kārļa Ulmaņa labvēlību tika sarīkotas ārkārtīgi vērienīgas Rīgas atbrīvošanas svinības.

Piekrītot, ka bez 22. maija nebūtu 22. jūnija un bez 22. jūnija nebūtu 11. novembra, un, protams, ka bez 11. novembra nebūtu arī 11. augusta, jāatzīst, ka Neatkarības karš bija tik sarežģīts, ka ir grūti vai pat neiespējami noteikt svarīgāko uzvaru vai pavērsiena punktu tā gaitā. Katram no minētajiem datumiem bija sava svarīga vēsturiska nozīme, un noteikti tiem ir (vai varētu būt) arī sava loma mūsdienās.

Piemēram, 22. maija svarīgākais aspekts manā izpratnē ir spēja iekšēji sašķeltajai Latvijas sabiedrībai (latviešiem, vācbaltiešiem un krieviem) vienoties kopēja mērķa sasniegšanai — uzvarai pār komunistiem; vienlaikus šī diena arī iezīmē Latvijas sabiedrības vilšanos komunistu sludinātajos ideālos. 22. vai 23. jūnijs savukārt ir svarīgs kā Latvijas un Igaunijas kopējās uzvaras diena, kā atgādinājums, ka mūsu vēsturē spožākās uzvaras un arī smagākos zaudējumus Baltijas valstis ir izcīnījušas vai piedzīvojušas kopā.

Tomēr visu šo notikumu virknē bermontiāde un 11. novembris izceļas, un tam ir vairāki iemesli.

Metafiziskā Daugava

1919. gada septembra beigās, tieši pirms Bermonta komandētās Rietumkrievijas brīvprātīgo armijas uzbrukuma Rīgai, tika publicēta Raiņa dramatiskā poēma *Daugava*. Poēmas teksts bija ar lielām grūtībām nogādāts no Šveices uz Rīgu, steidzīgi iespiests un vienā mirklī izpirkts.

Gandrīz pilnīgā izolācijā Šveicē dzīvojošajam Rainim bija izdevies radīt pārsteidzošu, gluži pravietisku darbu. Vēlāk latviešu virsnieki apgalvojuši, ka *Daugava* devusi karavīriem tādu cīņas sparu, ka tā pielīdzināma pāris kājnieku pulkiem. Visticamāk, tas ir izdomājums un pārspīlējums, tomēr fakts paliek fakts — Raiņa *Daugavu* izplatīja ierakumos karavīru morāles celšanai.

Šodien varam tikai mēģināt iedomāties, kādas emocijas noplīsušajiem, nosalušajiem un kaujās nogurdinātajiem karavīriem radīja tūkstošiem kilometru tālā svešumā, turklāt vairākus gadus iepriekš radītās dzejas rindas, kuras burtiski deta-

Latvijas armijas karavīri Daugavmalas pozīcijās.
Foto — Jānis Rieksts, Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājums

ļās atspoguļoja viņu tobrīd piedzīvoto: «Daugav's abas malas / Mūžam nesadalās (..). Mēs negribam kalpot ne austrumam, / Mēs negribam vergot ne rietumam (..). Latvju dēli, mostaties! / Sargājat Rīgas pili! / Rīga mūsu galvas pils, / Kā bez galvas nodzīvot? (..) Kas sargāja Rīgu pašu? Latvju dēli, kara vīri. (..) Baskājiešu kara pulki, / Ozolvīru sūra vara, / Tie atņems latvju zemi / Svešu ļaužu varmākām.»

Kad šīs rindas tika rakstītas, Rainis vēl nezināja, ka «baskāju armija», kā iesauca Ziemeļlatvijas brigādes Cēsu pulku, 1919. gada jūnijā izcīnīs uzvaru pie Cēsīm, jūlija sākumā ar triumfu iesoļos Rīgā un oktobrī pie Jelgavas šosejas stāsies pretī Bermonta armijai. Biedējoši trauksmainajām rindām «Vai dieniņu: debess sarkst! / Daugav' sarkan' asiņo! / Tecēt latvju asinīm, / Pa Daugavu sūcoties! / Visa mūsu Daugava / Vārījās versmē» seko Vecā baskājieša pareģojums: «Par diviem gadiem, trešajā, / Tad saies valstis lielajā. / Tad saplosīsies nezvēri, / Tad kritīs abi pretinieki. / Tad cietēji, tie beigs reiz ciest, / Tad spiestie paši sāks reiz spiest. (..) Tad pašus aprīs raktais kaps, / Tad visas zemes brīvas taps.»

Latvija tobrīd atradās neapskaužamā situācijā — tā karoja pret divām revolūcijās un pilsoņu karā ierautām lielvarām — Vāciju un Krieviju. Karadarbība notika pašā Rīgas sirdī — Daugavmalā, pie Rīgas tiltiem; artilērijas uguns grāva Vecpilsētas un pilsētas centra ēkas. Situācija bija dramatisma pilna, un viegli bija ļauties panikai un bezcerībai, kas tiešām bija manāma 9.–10. oktobrī, kad Latvijas armija atkāpās no Pārdaugavas. Panika pārņēma ne tikai latviešu karavīrus. Piemēram, igauņu militārās misijas pārstāvji Rīgā pat pamanījās ar varu aizdzīt ministriju evakuēšanai paredzētu vilcienu, lai ātrāk izkļūtu no bermontiešu apdraudētās pilsētas.

Raiņa poēma iedvesmoja un deva cerību tad, kad tā bija visvairāk nepieciešama.

Visai zīmīgas hronoloģiskas sakritības bija pavadījušas arī *Daugavas* tapšanas procesu. Daudzas šķiet gluži vai neticamas, ņemot vērā, cik izolētos apstākļos, bieži vien pat mēnešiem ilgi nesaņemot nevienu vēstuli no dzimtenes, dzīvoja Rainis.

Vienu no pašiem pirmajiem dzejoļiem (*Mēs un zeme*), kuru vēlāk iekļāva *Daugavā*, Rainis sarakstīja 1915. gada 21. oktobrī. Nākamajā dienā, 22. oktobrī, 1. Daugavgrīvas latviešu strēlnieku bataljons 831 vīra sastāvā izgāja no Rīgas uz fronti Slokas apkārtnē. Līdz ar to sākās latviešu strēlnieku cīņu ceļš. 1916. gada 5. jūlijā Rainis sacerēja *Daugav's abas malas mūžam nesadalās* — nieka 11 dienas pirms asiņaino Jūlija kauju sākuma, kurās latviešu strēlnieku bataljoni zaudēja 2000 kritušo, ievainoto un bez vēsts pazudušo. Vēl lielākus zaudējumus strēlnieki cietīs tikai Ziemassvētku un Janvāra kaujās.

1917. gada novembrī, kad Krievijā pie varas nāca boļševiki ar Ļeņinu priekšgalā, Rainis izvēlējās sava darba nodaļu nosaukumus *Melnā Daugava* un *Sarkanā Daugava*. *Melnās Daugavas* sākumu («Pilni klēpji dvēselīšu / Nakti jūrā jānones») Rainis sarakstīja 1919. gada maijā — laikā, kad no Rīgas tika padzīti komunisti, kuri atkāpjoties nogalināja desmitiem nevainīgu cilvēku Centrālcietumā un Rī-

Latvijas armijas karavīri Jelgavas Tirgus laukumā 1919. gada novembrī.
Fotogrāfs nezināms. *Subjektiv Filma* arhīvs

gas ielās; pēc tam to pašu, tikai daudz plašākos apmēros, atkārtoja vācieši.

Lēmumu par to, ka *Daugava* būs dramatisks uzvedums, Rainis pieņēma 1919. gada 7. jūlijā — dienu pēc Ziemeļlatvijas brigādes triumfālās iesoļošanas Rīgā un dienu pirms Kārļa Ulmaņa vadītās pagaidu valdības ne mazāk triumfālās atgriešanās Rīgā no Liepājas ar tvaikoni *Saratov*.

Uzvarošais un traģiskais Lāčplēsis

Poēmā *Daugava* Lāčplēsis sauc: «Diezgan gaužaties, asaras lejat! / Ceļaties, mostaties, cīniņā ejat!» Lāčplēsis ir spilgtākais bermontiādes simbols. Ne tikai tāpēc, ka katram acīmredzama bija līdzība ar Andreja Pumpura eposā aprakstīto Lāčplēša cīņu ar Melno bruņinieku (Bermonta armijas sastāvā absolūtais vairākums bija nevis krievu, bet vācu karavīri) Daugavas krastā. Uzvara nozīmēja eposa noslēguma «pārspēlēšanu», simbolisku vēstures gaitas maiņu, varbūt arī kolektīvās traumas un mazvērtības kompleksu pārvarēšanu.

Atzīmējot Pārdaugavas atbrīvošanas pirmo gadadienu, Jānis Čakste Esplanādē pasniedza pirmos 288 Lāčplēša Kara ordeņus — augstāko Latvijas militāro apbalvojumu. 1919. gada 11. novembris ar atpakaļejošu datumu tika noteikts par ordeņa dibināšanas laiku.

Tomēr bermontiādei ir ne tikai spoži varonīgā, bet arī traģiski asiņainā puse. Arī šeit bez Lāčplēša neiztika. Viena no neveiksmīgākajām epizodēm bija Latvijas armijas bruņumašīnas *Lāčplēsis* iznīcināšana kauju pirmajā dienā uz Jelgavas šosejas pie Baložu kapiem. Bruņumašīna cīnījās varonīgi, atbalstot nelielos latviešu kājnieku spēkus un aizturot bermontiešus līdz papildspēku pienākšanai. *Lāčplēsim* no gaisa uzbruka pretinieka lidmašīnas, apšaudīja smagā artilērija un divas vācu bruņumašīnas (*Titanik* un *Nürnberg*).

Visu pirmo kauju dienu *Lāčplēsis* pavadīja uz Jelgavas šosejas. Pēc pulksten septiņiem vakarā bruņumašīna atkal devās pārdrošā uzbrukumā pretiniekam, izklīdinot uzbrucēju ķēdes un nonākot pretinieka aizmugurē. *Lāčplēša* komandieris virsleitnants Arnolds Pute deva pavēli atkāpties, bet mašīna ar aizmugurējo riteni iebrauca grāvī. Pretinieka ugunī gāja bojā vairāki *Lāčplēša* ložmetējnieki. Tos aizstāja citi karavīri, bet arī tie tika ievainoti. Pats komandieris bija guvis ievainojumu kājā jau brīdi iepriekš.

Pute tālākos notikumus atcerējās šādi: «Pilnīgi apklusām. Vācieši, redzēdami mūsu bezizejas stāvokli, drīz vien no jauna saorganizējās un atklāja uz mašīnu nejēdzīgu uguni no ložmetējiem, bumbu un mīnu metējiem. Sēdējām un gaidījām. (..) Vācieši palika tik droši, ka sāka jau ķēdē nākt mums tuvāk un apsvaidīja mašīnu ar rokas granātām. Viena plīsa uz paša motora, un tika pārdauzīta benzīna bāka. Mani no satricinājuma iesvieda mašīnas iekšienē, un, kad es, ļoti galvu sadauzījis, atjēdzos, motora telpa dega. Zināju, ka mašīnā atrodas vēl 30 mūsu pašu rokas granātas un lielāks daudzums patronu, kurām visām vajadzēja eksplodēt. Atlika divas izejas — palikt mašīnā un sadegt vai, neraugoties uz šausmīgo ienaidnieka uguni un viņa tuvumu, lēkt ārā. Izvēlējos beidzamo un, laimīgi pārskriedams šoseju, ieskrēju

Bruņumašīna *Lāčplēsis* pēc tās iznīcināšanas uz Jelgavas šosejas 1919. gada 8. oktobrī. Fotogrāfs nezināms. *Imperial War Museum* krājums

grāvī, pa kuru līdu uz savējo pusi.» Pēc aptuveni kilometra ievainoto virsleitnantu Puti vācieši sagūstīja. Brīnumainā kārtā viņam izdevās izdzīvot un gūstā sagaidīt Jelgavas atbrīvošanu 1919. gada 21. novembrī. 1921. gadā Arnolds Pute, tāpat kā pārējie kritušie un ievainotie *Lāčplēša* apkalpes locekļi, par varonīgo 8. oktobra kauju saņēma Lāčplēša Kara ordeni.

Cēsu kaujas 2.0

Cīņas ar Bermontu ir zīmīgas ne tikai ar milzīgo patriotisma vilni, varonību un pašuzupurēšanos, bet arī ar plašu brīvprātīgo vilni, kas kaujās aizrāva sirmus vīrus, jaunus zēnus un pat sievietes; arī ar to, ka pirmo reizi Latvijas armija sagaidīja Lielbritānijas un Francijas tiešu piedalīšanos karadarbībā (briti kaujās zaudēja 14 jūrniekus, no tiem deviņi krita), tāpat ar masveidīgu mazākumtautību pārstāvju iesaistīšanos cīņās. Par šiem pēdējiem aspektiem plaši ir rakstījis vēsturnieks Ēriks Jēkabsons.

Tomēr bermontiādei piemīt vēl kāds interesants aspekts — tā bija ne tikai Cēsu kauju negribēts turpinājums, bet tās laikā kaujām Rīgā un pilsētas pievārtē bija ārkārtīgi daudz, pat pārsteidzoši daudz, kopīga ar jūnija cīņām Vidzemē.

Oktobra un novembra cīņu epicentrā redzami daudzi jūnija kauju varoņi — pulkvedis Jorģis Zemitāns, agrākais Ziemeļlatvijas brigādes komandieris, kuram sākotnēji bija uzticēta Rīgas aizsardzības vadīšana; Latgales divīzijas komandieris pulkvedis Krišjānis Berķis, kurš jūnijā bija komandējis 2. Cēsu kājnieku pulku; leģendārais pulkvedis Voldemārs Ozols, kurš plānoja izšķirošās operācijas gan vasarā, gan rudenī. Protams, šie ir tikai pazīstamākie uzvārdi, jo Vidzemes un Latgales divīziju mugurkaulu veidoja Cēsu kauju veterāni. Arī pretējā pusē bija daudz iepriekšējās kaujās iepazītu vienību — vācu Dzelzsdivīzija, Mēdema un Brandisa brīvkorpusi, fon Jēnas komandētā grupa u. c.

Tāpat kā jūnijā, arī oktobrī pret vāciešiem un krieviem bija jācīnās steigā no brīvprātīgajiem un mobilizētajiem saformētām un vāji apbruņotām vienībām. Viens no galvenajiem Cēsu kauju simboliem bija Skolnieku rota, saformēta pāris dienās no Cēsu un Valmieras vecāko klašu skolniekiem. Rīgas glābšana savukārt asociējas ar līdzīgā kārtā no brīvprātīgajiem steidzīgi izveidoto Studentu bataljonu, arī ar tā saukto «Tautas padomes rotu», kurā iestājās politiķi, kultūras un sabiedriskie darbinieki.

Līdzīgi kā Cēsu kaujām, arī cīņām pret Bermonta armiju raksturīga ārkārtīga nežēlība no abām pusēm. Tiesa, pārspīlēts ir apgalvojums, ka gūstekņus ne vieni, ne otri kaujās nav ņēmuši. Vieglāks liktenis gaidīja nedaudzos krievu tautības Bermonta karavīrus — viņus pēc vienošanās ar citas antikomunistiskās krievu armijas komandieri ģenerāli Nikolaju Judeniču nosūtīja uz Petrogradas fronti, lai tie tur turpinātu cīņu pret sarkano armiju.

Citāds liktenis varēja gaidīt vāciešus, sevišķi no tām vienībām, ar kurām latviešiem bija kārtojami seni rēķini, piemēram, Dzelzsdivīzijas. Kaujām ieilgstot, izrēķināšanās ar pretinieka gūstekņiem kļuva arvien nežēlīgāka. Šķiet, ka sevišķa nozīme bija leitnanta Kārļa Fihtenberga komandētā 8. Daugavpils kājnieku pulka vada traģiskajam liktenim 15. oktobra kaujā pie Dzelzceļa tilta. Nonākusi pretinieka ielenkumā, šī vienība bezcerīgā situācijā cīnījās līdz pēdējam vīram, līdz tika pilnībā iznīcināta. Jau pēc Pārdaugavas atbrīvošanas leitnanta sakropļoto līķi (izgriezta mēle, salauzts žoklis, izdurtas acis, rokas sasietas ar telegrāfa kabeli) atrada iesalušu ledū.

Skats uz ēkām Daugavmalā 1919. gada novembrī.
Fotogrāfs nezināms. *Imperial War Museum* krājums

Abu karojošo pušu atriebības tieksmes vērsās ne tikai pret karagūstekņiem, bet arī pret civiliedzīvotājiem. Atkāpšanās laikā Bermonta armija laupīja, postīja un slepkavoja. Ir ziņas arī par vairākiem gadījumiem, kad Latvijas karavīri izrēķinājās ar vācu izcelsmes civiliedzīvotājiem. Šķiet, visskandalozākais gadījums bija mācītāja Vilhelma Gilberta nogalināšana netālu no Džūkstes, ko 16.–17. novembrī paveica Latvijas armijas karavīri. Savukārt amerikāņu misijas pārstāvji pēc Jelgavas atbrīvošanas 21. novembrī ziņoja par Jelgavā uz ielām nodurtiem vācu karavīriem un civiliedzīvotāju arestēšanu.

Uzlabota izkārtne ar Bermonta vārdu

Līdzība ar Cēsu kaujām slēpjas arī bermontiādes formālā uzsācēja un vadītāja Pāvela Bermonta-Avalova lomā, kura bija ļoti līdzīga Andrieva Niedras lomai pusgadu iepriekš un kuru visprecīzāk laikam var raksturot ar vārdu «izkārtne». Bermonts kā izkārtne gan bija spilgtāka, izmēros lielāka un vairāk sološa.

Tām abām gan bija viens autors — «politiskais ģenerālis» (tā viņš pats sevi dēvēja) Rīdigers fon der Golcs, viņa štāba virsnieki un Vācijas valdības aprindas Berlīnē (tajā skaitā kara ministrs Gustavs Noske), kas gribēja panākt militāro un politisko revanšu. Šie vīri bija pārliecināti, ka Vācija Pirmo pasaules karu ir zaudējusi tikai Rietumu frontē, bet Austrumos ir gūta uzvara, kuru nedrīkst tāpat vien atdot. Niedras valdības neveiksmi noteica gan tas, ka tās radīšana bija spontāns un līdz galam nepārdomāts solis (tās vietā sākotnēji bija nodomāts veidot vācbaltiešu, latviešu un krievu militāro diktatūru), gan tas, ka tā izrādījās ārkārtīgi nepopulāra sabiedrībā, gan atskārsme, ka Antantes lielvalstis nemaz nav tik naskas uz tautu pašnoteikšanās principu ievērošanu un jauno valstu, arī Latvijas, diplomātisku atzīšanu.

Redzot, cik liela ietekme Parīzē, Londonā un Vašingtonā ir krievu emigrantu aprindām un nedalāmās Krievijas aizstāvjiem, vācieši nolēma radīt savu «ideālo krievu», kurš varētu netraucēti cīnīties par Vācijas interesēm un atgaiņāties no Antantes valstu pārmetumiem. Krievu «lauka komandiera» meklējumi gan ieilga, jo labākais kandidāts Pirmā pasaules kara varonis ģenerālis Vasilijs Gurko bija pietiekami saprātīgs, lai pārsteidzīgi neielaistos tumšā un riskantā avantūrā. Nācās meklēt kādu citu, un dažus mēnešus ilgu intrigu rezultātā par tādu kļuva Bermonts.

Niedra turpināja stāvēt Bermontam līdzās ar savu padomu, iesaistoties sarunās ar Golcu un Berlīnes aprindām un pacietīgi gaidot jaunu izdevību kļūt par Latvijas likteņu lēmēju, bet veiksmes gadījumā arī par reģionāla mēroga ģeopolitisku spēlmani. Abiem — Niedram un Bermontam — bija daudz kopīga. Tikpat pēkšņi kā Niedra, kurš noskrandis un netīrs pavasarī iznāca no Tīreļpurva, lai pēc brīža jau kļūtu par Latvijas valdības vadītāju, 1919. gada vasarā Jelgavā parādījās nevienam nepazīstamais pulkvedis Pāvels Bermonts. Jau pēc dažiem mēnešiem viņš komandēja veselu armiju.

Abus šos vīrus (viens bija mācītājs, teicams rakstnieks, dzejnieks un publicists; otrs sācis savu

Bermontiādes laikā sašautais Rīgas pils Svētā gara tornis 1919. gada 12. novembrī. Fotogrāfs nezināms. Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājums

militāro karjeru kā kapelmeistars) vienoja izteikti avantūrisks raksturs, zināma lielummānija un vēlme iet pret valdošajiem uzskatiem. Niedra bija viens no retajiem latviešiem, kas asi kritizēja Piektā gada revolūciju. Viņš centās radīt spēcīgu zemniecības pašpārvaldi, aizņemoties marksisma izpratni par sabiedrības uzbūvi, bet atšķirībā no komunistiem pavēršot to pret strādnieku šķiru. Niedras izpratnē Ļeņina propagandētās proletariāta diktatūras vietā vajadzēja radīt zemniecības diktatūru, kas pasargātu Latviju no komunisma. Par Niedras pārgalvību un drosmi neviens nevarēja šaubīties — viņš daudzkārt bija šķērsojis frontes līniju, riskējot ar savu dzīvību; acīmredzot Niedra arī no sirds ticēja, ka «ar savu mazo lāpstiņu» (tā viņš pieticīgi apzīmēja savas tā laika iespējas) var ietekmēt ģeopolitiskos un pat vēsturiskos procesus.

Līdzīgās domās bija arī Bermonts. Viņš skaļi pauda, ka kļūs par Krievijas glābēju no boļševisma mēra. Atšķirībā no visiem pārējiem antikomunistisko krievu armiju komandieriem, Bermonts orientējās nevis uz Pirmā pasaules kara uzvarētājvalstīm (Lielbritāniju, Franciju, ASV), bet uz zaudētāju — Vāciju. Viņš bija arī viens no nedaudzajiem «balto» ģenerāļiem, kuri bija pārliecināti monarhisti, jo vairums aizstāvēja Satversmes sapulci un demokrātiskas Krievijas ideju. Bermonts labprāt piesavinājās dažādus titulus un dienesta pakāpes — pasludināja sevi par kņazu, bet pēc smagās sakāves un atkāpšanās pāri Vācijas robežai vēl paspēja pēc savu karavīru sirsnīgiem lūgumiem paaugstināt sevi par ģenerālmajoru. Viņš prata iemantot savu padoto mīlestību, bet vienlaikus izcēlās ar pārmērīgu uzdzīvi. Par Bermonta, tāpat kā Niedras drošsirdību nevienam nevarēja būt šaubu — savus kaujas apbalvojumus viņš bija Pirmajā pasaules karā godam nopelnījis.

Divas oktobra mīklas

Raksta ievadā jau minēju, ka ir divi jautājumi, kuri vēl arvien daudziem, to skaitā vēsturniekiem, nedod mieru: kāpēc Bermontam uzbrukums Rīgai vispār bija vajadzīgs, un kādēļ gan viņš Rīgu neieņēma, kad šāda iespēja parādījās? Bermonts pats skaidri nevarēja pamatot nepieciešamību «iet uz Rīgu» — vieniem viņš teica, ka to darot, lai savienotos ar ģenerāli Judeniču Petrogradas frontē; citiem — ka Rīga jāieņem, lai varētu doties uz Latgali karot pret sarkano armiju; vēl kādiem — ka uzbrukums Rīgai preventīvs un tā mērķis ir apsteigt latviešus un igauņus (dažkārt tika minēti pat poļi), kuri gatavojot uzbrukumu Jelgavai.

Tomēr neviena no šīm versijām neiztur nopietnu kritiku. Judeničs jau mēnešiem ilgi bija aicinājis Bermontu ar saviem spēkiem uz Petrogradas fronti, un tur daudz vieglāk varēja nokļūt pa jūrasceļu nekā pa sauszemi. Savukārt īsākais ceļš uz Latgali bija pa Jelgavas–Krustpils dzelzceļu, bet to Bermonts pat negrasījās labot un izmantot. Latvijas armija negatavojās uzbrukumam, un Rīgā oktobra sākumā atradās tikai daži Igaunijas militārās misijas virsnieki.

Viens gan, manuprāt, ir skaidrs — Bermonts patiešām vēlējās ieņemt Rīgu. Iemesls, visticamāk, tam bija gaužām prozaisks — Rietumkrievijas armijas uzturēšanai sāka trūkt naudas. Vācijas valdība atsacījās viņa armiju uzturēt, bet privātie investori pieprasīja uzvaras kaujas laukā. Rīga atradās tuvāk par Latgali, un tā bija vājāk aizsargāta nekā, piemēram, Daugavpils, kuru daudz spēcīgākā Polijas armija, izmantojot pat tankus, mēnešiem ilgi nespēja ieņemt.

No militārā viedokļa raugoties, iespēju nopietni karot ar Krievijas sarkano armiju Bermontam nebija. Vienīgā cerība gūt kādu skaļu uzvaru bija pēkšņs uzbrukums Rīgai, kuru aizstāvēja salīdzinoši vāji apbruņotā un vēl pietiekami neapmācītā (lai gan skaitliski visai prāvā) Latvijas armija.

10. oktobra rītā, kad Daugavas tiltus sargāja ti-

Ļaudis apstaigāja neseno cīņu vietas, izkāra nacionālos karogus un sveica cits citu ar uzvaru. Zem viņu kājām čirkstēja izbirušie logu stikli, un acīm pavērās Daugavmalas nopostītie nami

kai Studentu bataljons, atsevišķas karavīru grupiņas un trīs bruņuvilcieni (divi no tiem bija igauņu, kuri bija atsteigušies palīgā dažas stundas pirms vāciešu parādīšanās Daugavmalā), Bermontam pastāvēja teorētiska iespēja ieņemt Rīgu. Kādēļ tas netika darīts? Vēl vairāk — kādēļ nebija pat mēģinājumu to paveikt?

Pieļauju, ka, ja Rietumkrievijas brīvprātīgo armijas patiesais vadītājs tiešām būtu bijis Bermonts, pavēle par uzbrukumu pāri Daugavas tiltiem tiktu dota. Tomēr armiju vadīja un militārās operācijas plānoja nevis ar alkoholismu sirgstošais Bermonts, bet pieredzējuši vācu virsnieki.

10. oktobra rītā viņiem bija skaidrs, ka maksimālais plāns — ar strauju un pēkšņu triecienu Daugavas kreisajā krastā ielenkt un iznīcināt Latvijas armijas pulkus — nav sasniegts. Latviešu spēki divas dienas bija vairāk vai mazāk sekmīgi aizstāvējušies Pārdaugavā un organizēti atkāpušies uz Daugavas labo krastu. Šādā situācijā Rīgas ieņemšana nozīmētu Juglas kauju situācijas atkārtojumu, kas notika 1919. gada jūnija beigās. Tās beidzās ar lieliem vācu zaudējumiem, atkāpšanos un Strazdumuižas pamieru. Vēlreiz bāzt galvu cilpā vācieši negribēja. Turklāt šoreiz bija jārēķinās nevis ar igauņu, bet ar angļu un franču flotes darbību Daugavas grīvā, kura katru brīdi varēja iznīcināt Daugavas tiltus un nogriezt vācu apgādi. Pārgalvīga riska vietā vācu virsnieki izvēlējās atdot pretiniekam iniciatīvu, nostāties aizsardzības pozīcijās Daugavas krastos un mēģināt pārlaist ziemu. Tiesa, palika vēl viena iespēja paildzināt Rietumkrievijas brīvprātīgo armijas eksistenci — izmantot līdz galam neieņemto Rīgu kā politiskas tirgošanās objektu.

Fronte pilsētas vidū

Cīņa Rīgā 1919. gada oktobrī un novembrī no tā laika militārā viedokļa bija visai neparasta — karojošās puses reti kad ielaidās cīņās lielpilsētās. Pirmajā pasaules karā šādu gadījumu bija maz, arī Latvijas Neatkarības karā ielu cīņas pilsētu ielās faktiski nenotika — ne Cēsīs, ne Liepājā, ne Jelgavā. Arī Rīgu komunisti 1919. gada 22. maijā bija pametuši pēc tīri simboliskas pretestības, bet Vācijas karaspēks jūlija sākumā izvēlējās labāk parakstīt Strazdumuižas pamieru, nekā ielaisties ielu kaujās.

Bermonta sāktā Rīgas apšaude ar artilēriju pēc tā laika priekšstatiem bija mežonība un barbarisms, kuru var izskaidrot tikai kā vēlmi izdarīt psiholoģisku spiedienu uz pretinieku, kura mērķis bija panākt sarunu sākšanu par uguns pārtraukšanu.

Vācu izvēli sākt kaujas lielpilsētā var vērtēt kā mēģinājumu pretiniekam uzspiest neērtu un neierastu cīņas vidi. Kaujas pilsētās prasīja teicami mācītu, labi disciplinētu un motivētu, lieliski apbruņotu un vadītu karaspēku. Latvijas armiju 1919. gada rudenī par tādu nevarēja uzskatīt — tai nebija viegli īstenot uzbrukuma operācijas atklātā apvidū, kur nu vēl tik specifiskajās ielu kaujās, kas pat mūsdienu bruņotajiem spēkiem ir liels izaicinājums. Līdz ar to Latvijas armijai nācās rēķināties ar ārkārtīgi smagiem zaudējumiem, bet tas savukārt radīja lielu jautājumu — vai vairāku kara gadu nogurdinātā Latvijas sabiedrība uz tādiem vēl ir spējīga?

Šo psiholoģiski baigo fonu un nojautu par gaidāmo asinspirti, kuru nāksies piedzīvot, dodoties atbrīvot Pārdaugavu, savās atmiņās *Div' dūjiņas* (1935) spilgti ir aprakstījis operdziedātājs Mariss Vētra:

«Mēs gājām bez apstājas, cauri Vecpilsētas šaurajām ielām, uz dzelzs tilta uzbērumu.

— Skaists rīts, — teica man virsseržants Māķēns.

— Žēl, ka pēdējais.

Viņš bija gluži bāls, bet smaidīja.

Tilta galā atskanēja īsa komanda. Rota pārdalījās.

— Soļos, marš! — komandēja Fihtenbergs. Viņam sekoja pelēki bāli cilvēki. Kā šodien redzu vēl kaprāļa Preiļa sakostās lūpas, redzu vēl mūsu vienīgā ebreja Minca izgāztās krūtis; redzu, kā pēdējo reizi atskatās seržants Ģērmanis; redzu svētā nāves miera pārņemto virsseržantu Māķēnu; redzu manu jauno pagājušās nakts kaimiņu, ar stiklainu skatu uz priekšu traucoties; redzu garu rindu jaunu stāvu, kas, viegli salīkuši un jaunajos zābakos viegli klibojot, pazūd uz tilta.»

Leitnants Fihtenbergs un viņa vīri, tāpat kā daudzi simti Latvijas armijas karavīru, aizsoļoja nāvē, lai izdzītu Bermonta armiju no Rīgas un pēc tam no Jelgavas, lai varētu atsākt Latgales atbrīvošanu no komunistiem un noslēgtu ieilgušo un apnikušo karu, kas Latvijas zemi bija plosījis jau četrus gadus.

1919. gada 11. novembri Rīga sagaidīja ar milzu līksmību, par spīti aukstumam un ledainajam vējam. Zvanīja baznīcu zvani, arī Pēterbaznīca. No tās torņa veselu mēnesi bija koriģēta artilērijas uguns, un tas bija stipri cietis pretinieka apšaudēs, tāpēc sagāzies uz Daugavas pusi. Ļaudis apstaigāja neseno cīņu vietas, izkāra nacionālos karogus un sveica cits citu ar uzvaru. Zem viņu kājām čirkstēja izbirušie logu stikli, un acīm pavērās Daugavmalas nopostītie nami.

Sevišķi priecīgi bija Pārdaugavas iedzīvotāji, kuri veselu mēnesi aukstumā un badā bija kaut kā pamanījušies izdzīvot. Pusdienlaikā iedzīvotāju manifestācija ar augstu paceltiem karogiem un militāro orķestri priekšgalā devās uz virspavēlnieka štābu, pēc tam pie Ministru prezidenta Kārļa Ulmaņa, tad pie Tautas Padomes priekšsēdētāja Jāņa Čakstes un visbeidzot uz sabiedroto valstu misijām. Tika teiktas svinīgas runas un dziedāta *Dievs, svētī Latviju!*

Manifestantu vidū bija redzams arī sirmais, tolaik 84 gadus vecais Krišjānis Barons. Viņa redze jau bija gaužām vāja, bet, izdzirdot orķestra skaņas, viņš bija pievienojies gājienam. Lai nedaudz atpūstos, Dainu tēvs piesēdis uz soliņa pie pareizticīgo katedrāles. Viņš neesot varējis beigt priecāties par Latvijas uzvaru. ▮

Māris Baltiņš, Arturs Krastiņš

Jaunvārdi latviešu valodā

Māris Baltiņš (1958) ir *Dr. habil. med.*, terminoloģijas speciālists, Valsts valodas centra direktors. Vairāk nekā 150 zinātnisku rakstu par latviešu terminoloģiju, kā arī par medicīnu, sabiedrības veselību un augstskolu vēsturi, septiņu grāmatu autors.

Arturs Krastiņš (1992) ir VVC terminologs, ieguvis Latvijas Universitātes bakalaura grādu angļu filoloģijā un maģistra grādu rakstiskajā tulkošanā.

Latviešu valoda ir nemitīgā saskarsmē ar citām. Tādējādi iepazīstam jaunus jēdzienus, kuriem mūsu valodā vēl nav apzīmējuma.

Svešvārdu ienākšana latviešu valodā ir ierasta parādība, taču daudzkārt to vietā iespējams piedāvāt precīzu un skanīgu latvisku apzīmējumu, lai valodas lietotāji varētu lemt par viņiem tuvāko — jaunvārdu vai aizguvumu. Šādos gadījumos valodas runātāju gaume gan nav paredzama.

Piemēram, 1922. gadā iznākot Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcai, vairāki latviskie termini tika vērtēti kā neveiksmīgi un lieki, un valdīja uzskats, ka tie nekādi neaizstās jau ierastos aizguvumus. Šo kritizēto vārdu vidū bija arī «caurule», «spuldze», «mēģene», kas mūsdienās šķiet pašsaprotami. Savulaik aizmirsti vai kritizēti jaunvārdi var atgriezties un iegūt jaunu nozīmi. Piemēram, termins «zīmols», kuru vēl 19. gadsimta otrajā pusē bija ieteicis Kronvalda Atis, atsaucību neguva un ikdienas valodā ienāca tikai 2003. gadā, lai izteiktu angļisko terminu *brand*.

Nozares speciālistu un valodnieku kopdarbs latviešu valodas terminoloģijas izstrādē ir nemitīgs, jo arī zinātnes un ideju progress ir straujš.

Piemēram, pēdējos gados, bet sevišķi šogad, aktuāla ir mikromobilitāte — ielās redzam jaunus elektriskos transportlīdzekļus: elektroskrejriteņus, elektroskrituļdēļus. Cilvēki interesējas, kā tos saukt. Tā kā valodas lietotāji jau ir pieraduši pie «elektrovilcieniem», arī nākotnē, parādoties jauniem elektriskiem transportlīdzekļiem, tos ieteicams saukt pēc analoģijas, saliktenī kā sākuma komponentu izmantojot «elektro-»: elektromotorolleris, elektroauto, elektromopēds. Vajadzētu izvairīties no komponenta «e-» lietošanas (piemēram, e-skrejritenis), jo latviešu valodā ar to apzīmē vārdu «elektronisks», kas ir saistīts ar elektroniku un elektroniskajiem pakalpojumiem. E- lietots tādos terminos kā e-pasts, e-veselība, e-talons.

Runājot par elektroniku, datortehnikas terminu latviskie tulkojumi netiek konsekventi lietoti. Joprojām viedierīču programmatūru mēdz dēvēt par aplikācijām, lai gan ieteicamais termins ir «lietotnes».

Viedierīču lietotāji reizēm saskaras ar kvadrāta formas kodiem, kurus mēdz saukt par *QR* kodiem, bet valodnieki tiem ir piedāvājuši ērtu latvisko apzīmējumu — kvadrātkods.

Pēdējos gados ievērojamu popularitātes lēcienu piedzīvojuši interneta raidījumi, kurus iespējams klausīties, tos lejupielādējot. Lai gan sarunvalodā tos sauc par podkāstiem, valodnieki tos ieteikuši dēvēt par aplādēm (pēc analoģijas ar «apraide»).

Arī tiešraide internetā, pateicoties uzlabojumiem datu pārraidē, kļūst arvien populārāka, un, lai gan kādu laiku to sauca par strīmošanu, tagad atzinību guvis jaunvārds «straumēšana», kas ir arī viegli atvasināms: straumēšanas pakalpojumi, straumētājs.

Arvien biežāk dzirdam par influenceriem jeb sociālo tīklu iedvesmotājiem, jeb ietekmētājiem, taču diskusijas par šīs profesijas nosaukumu latviešu valodā turpinās.

Ik pa laikam uzvirmo interese par sociālo tīklu funkciju nosaukumiem latviešu valodā. Piemēram, cilvēki strīdas par vārdu *tweet* un *retweet* atveidošanu latviešu valodā. Gadījums ir savdabīgs, jo šie nosaukumi nav termini — tie ir vārdi, ar kuriem zīmolveides nolūkos attiecīgajā platformā aizstāti jau esoši termini. Būtībā «tvīts» neatšķiras no ierakstiem citos sociālajos tīklos, jo to pamatā ir publicēšanas funkcija. Šie vārdi faktiski ir jau esošu terminu ierobežota lietojuma sinonīmi. Līdz ar to latviešu valodā var «tvītot» un «retvītot», bet, protams, tas nekādā gadījumā cilvēkiem neliedz sarunvalodā *Twitter.com* ierakstus saukt par čivinājumiem, tvīterojumiem vai tamlīdzīgi.

Ideju apmaiņa pasaules mērogā veicinājusi jaunu ikdienas un profesionālo ieradumu ienākšanu latviešu dzīvē. Piemēram, jaunuzņēmumu vidū populāra ir «kopstrāde» (angliski *co-working*). Cilvēki sev meklē «izaugsmes vadītājus», kurus sarunvalodā joprojām mēdz saukt par «koučiem». Brīvajā laikā daži nodarbojas ar «stāvairēšanu» (no angļu valodas *stand up paddle* jeb *SUP* — 'airēšana stāvus'). Citi pievēršas «bezatkritumu» (*zero waste*) dzīvesveidam, tāpat uzzinām par precēm, kas atbilst vegānisma principiem — tās apzīmējamas ar īpašības vārdu «vegānisks».

Arī politikā ienāk jauni jēdzieni. Kopš 2016. gada aktuāls ir «breksits» — Lielbritānijas izstāšanās no Eiropas Savienības. Cilvēkiem ne vienmēr skaidrs, kā saukt cilvēkus, kas atkārtoti emigrējuši no kādas valsts. Sastopam gan vārdu «reemigrācija», gan «remigrācija», taču konkrētajā gadījumā ieteicams teikt «reemigrācija».

Te minēti tikai daži no jaunajiem vārdiem latviešu valodā. Ikviens, kuru interesē latviešu valodas jaunumi, aicināti apmeklēt Latvijas Nacionālo terminoloģijas portālu *Termini.gov.lv* — tajā atrodami jaunumi no Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas, Valsts valodas centra un Latviešu valodas aģentūras. ▮